

AZ OLÁHOK ERDÉLYBE TÖRÉSE ÉS KIVERETÉSÜK

1916-17

ÍRTA:

SZÁDECZKY KARDOSS LAJOS

NY. EGYETEMI TANÁR, A MAGY. TUD. AKAD. RENDES TAG3A

A TÉRKÉPEKET VITÉZ FILEP LAJOS RAJZOLTA

II. KÖTET

KIADJA:

MAKKAY ZOLTÁN KÖNYVKIADÓ VÁLLALATA, BUDAPEST

Merkantil-nyomda, Hunyadi u.43. (Havas Ödön).

XIX.

A Tömösi szorosban.
A hadak útja Brassótól Sinajáig.

A főfő „hadak útja”, Erdély és Románia között a Tömösi-szoros volt. Ez a legrövidebb út Erdélyből Bukarest felé. Nem csoda azért, hogy itt építették az oláhok a határszélen a legerősebb erődítményeket.

A háború, kezdete óta errefelé az oláh vonatok befüggönyözött vagy bemeszelt ablakokkal jártak is ezeket leereszteni, vagy azokon kinézni nem volt szabad. Midőn az útvonal kezünkbe került, akkor érthettük meg és láthatuk ez óvintézkedések igazi okát.

Amint a magyar határt elhagytuk, a pnedáli villákon túl a Prahova keskeny völgye tele volt drótakadályokkal, farkasvermekkel, ledöntött fákból alkotott gátsövényekkel. Mögöttük a domboldalakon, az erdők aljában, ágyúállások s fedett lövészárkok voltak.

Az öt-hatsoros drótsövények a hegyoldalakra is felhúzódtak s ezek háta mögött 3—400 méternyire a dombéleken apró lyukak sorozata tűnt fel az erdő alatt. Nem egy, hanem négy-öt egymás mögött és fölött, lépcsőzetsen. Köztük betonból készült világító és sze-

lelő kéménylyukak látszottak, elárulva, hogy a föld belseje ki van vájva s a fűvel bevont külső réteg alatt kazamaták, folyosók, földalatti helyiségek vannak építve, katonák számára. Tehát valódi földalatti erődök, mint Krakó vagy Przemysl mellett. Az országutat pedig a völgy alján, spanyol lovasok zárták el. Bevehetetlennek látszó erősségek.

Mikor egyik legvitézesebb dandárparancsnokunknak, Nagyjókai Farkas Vince ezredesnek (aki ezeken seregével áthatolt) föl tettem a kérdést, hogy miképpen tudtak ezeken át utat törni, azt felelte, hogy ravasz rókák vagyunk mi már arra, hogy minket az oláhok csapdába csaljanak, nem a völgyben, hanem a hegyeken át hatoltunk előre, ezeket egyszerűen megkerültük s úgy vettük be.

Ilyen akadályok mellett nem csoda, hogy az összes erdélyi szorosok között a predeálin való áthatolás volt a legnehezebb. Hosszas és kitartó küzdelmekbe került. A komoly akadályok már Fielsőtömösnél kezdődtek. Itt állottak ellent a betörés alkalmával a mi honvédeink is. A határszéli serpentin-út aljában volt látható az első oláh sír is. Alább Alsótömösnél is látható az út mellett egy friss temetőkért, melyben már a kiverésnél elesettek nyugosznak. Az egész Tömösi völgy szorosban a csaták nyoma *lépten-nyomon* látható volt.

A völgybejárásnál, Derestyénél, a Zell-féle

sörgyár üszkös romjai fogadták az utazót. A brassai csata napján gyújtották föl. Beljebb más fölégetett és összelőtt épületek. A pusztulás képe azonban Predeálon volt a legborzalmasabb, hol az út melletti épületek, villák részben romokban beverték, részint száz meg száz golyó nyomait viselték magukon s tátongó részek mutatták a gránátok és srappnelek hatását.

Az azonban, amit némely hirlapok irtafe, hogy a predeáli villák mind romokban bevernek s a Bratianu villájában kő kövön nem maradt, s az illető újságíró a romok között csak egy széklábat tudott felfedezni, — mind csak a fantázia szüleménye s a brassai kávéházi hirlapirodalom terméke. Bratianu villája a jobboldali dombtetőn, a fenyvesek árnyában teljesen épen állott, környékbeli társaival együtt, melyeknek semmi bántódása külsőleg nem esett, nem feküdvén a hadak útjában. Pedig megérdemelte volna a főméregkeverő, hogy ne csak másokat taszított légyen a pusztulás örvényébe.

Még kevesebb bántódás esett a másik oldalon, a vasúton túl fekvő villák sorában, hol aztán a Palace Hotelben a mi honvéd hadosztályunk székelt Predeál elfoglalása után.

Honvédeink előnyomulása Sinajáig nem annyira a völgyön, mint inkább a hegyeken át

történt. Brassóból a Tömösi szoros két oldalán: a Keresztényhavason (Schuller) s a Nagykőhavason nyomultak előre a határszél felé.

Az oláhok az első ellenállást Felsőtömös előtt azon a völgyet elzáró hegyfokon fejtették ki, melyen az 1849-iki honvédelem áll, jeléül annak, hogy itt álltak ellen akkor a betörő orosz hadaknak. Ágyúink ezzel most hamar végeztek.

Sokkal makacsabbul tartották magukat Predeálon, hol a határszélen a villák felett álló domboldalon előre kiépített erős állásaik voltak, lövészárkokkal, szöges drótsövény-akadályokkal, farkasvermekkel, robbanó aknákkal. Ezeket a mi ágyúink Felsőtömöstől lőtték rettetesen. Ágyú ágyú mellett volt felállítva a szűk völgyben. Olyan pontosan és hatásosan működtek, hogy nemcsak az erődítéseket lőtték széjjel, hanem a villatelep elején álló házak mindenike is kapott néhány lövést. A távolabbiakat megkímélték. Még így is véres uccai harccal kellett Predeált elfoglalni.

Erős állásuk volt az oláhoknak a Predeál felett keletre emelkedő (1159 m.) ösaplya hegyen, ahonnan csak úgy lehetett őket elűzni, hogy egy ihonvéddandár (a Farkas Vince ezredesé) megkerülte őket az 1845 méter magas Nagykőhavason át.

Predeál elfoglalása után az oláhok bevették magukat a Prahova völgyében kiépített erős

Prededž villaromok 1915 okt. 25.

állásaikba, a kétoldali hegyekre s makacsul védelmezték a gazdag gyártelepekkel beépített Azugát, Az üvegyár, cementgyár s főként Románia egyetlen pezsgőgyára, ímelynek a király a legfőbb részvényese, volt a legféltettebb kincsük ott.

Ezt (a völgyben nem mehetvén előre), honvédeink szintén a hegyek felől ostromolták s közelítették meg. Mikor a keleti Clabucetu Azugü (1590 m.) hegy kezükbe került, Azuga sorsa eldőlt. Az oláhok ágyúikat is otthagya, menekültek.

A másik honvéddandár a Prahova-völgytől nyugatra haladt előre. Ennek kellett megostromolni a Bucsecs aljában emelkedő (1375 m.) Clabucetu Bajului hegyet, melyet nagy nehézséggel az ellenség ágyú- és puskatüzében rohammal lehetett csak elfoglalniuk. Ezzel hatalmukba került az erődítményekkel megrakott és átszótt Prahova-völgy is, melyen át anost már szekerekkel mentek Predeálból a gazdag zsákmány elszállítására.

Nagy volt az öröm és vigasság, mert a pezsgőgyárban 50—60.000 üveg pezsgőkészletet találtak, melyből minden katonának jutott öt-hat üveg. Csaptak is olyan áldomást a királyi pezsgőkből, hogy azt soha el nem felejtik.

A közlekedés Predeálról meg mindig nehéz volt, mert az oláhok a 2496 méter magas Caraimanu-csúcsról orosz hegyi tarackokkal lőt-

ték a völgyet és Azugát. Szerencsére ötven százaléka a lövedékeknek nem robbant fel.

Alább a völgyben Busteni és Sinaja között az oláhok részéről egy nehéz francia üteg volt felállítva, mely szintién Azugát lőtte s a további felőnyomulást gátolta.

Ezt az akadályt később az az osztrák-magyar hegyi dandár hárította el, mely a Törcsvári-szoroson átmenve Campolungtól Campina felé kanyarodott s azt elfoglalva, a völgyet alól elzárta. Erre az oláhok felpakkoltak és Sinaján keresztül elvonultak a mellékvölgyeken át kelet felé.

Sinaja így kardcsapás nélkül keirült kezünkbe. December 5-én történt az előnyomulás, ellenállás nélkül Bustenin át, rettenetesen tönkrelőtt úton, felrobbantott hidakon át.

A levegő tele volt füsttel és korommal, mert a menekülő ellenség a petroliumf orrás vidéken felgyújtotta a petroliumtartályokat s ezek lobogó lánggal égve, messze távolságokra is bekormozták a levegőt, úgyhogy Canipinában négy orrakor besötétedett s még Brassóban is érezhető volt a petroliumégés szaga, füstje és korma.

Honvédeink mikor Sinajába bevonultak, olyan feketék voltak, mint a négerek, nem ismertek egymásra s nevétk, hogy milyen szercsenekké váltak egyszerre. A petróleum még két hónap múlva is égett s felszálló sűrű sötét

ködében még karácsony és újév között is gyönyörködtünk.

*

Sinaja, ez a Bucsecs alatti tündériszép, gazdag és vadregényes villatelep 1916 nyarán és az ősz folyamán a rendesnél is élénkebb volt. Mikor az oláh háború megindult, az előkelő közönség futott Bukarestbe. Mikor a fővárost a Zeppelinek és más léghajók bombázni kezdték, menekültek vissza Sinajáha. Mikor Brassót visszafoglaltuk s a predeáli és azugai harcok folytak, a megrémült bojárok ismét menekültek. Főképp azután, hogy néhány ágyúlövés a Bajului hegy tetejéről, 16 km. távolból, Simáját is elérte, nagy lett a kétségbeesés s a vagyonos osztály sietett menteni az életét és értéktárgyait.

A mi bevonuló csapataink nagy rendetlenségben és felfordulásban találták a híres nyaralótelepet, de a közönségből már csak a cselédség maradt ott, mely fehér zászlókat és zsebkendőket lobogtatva kért kegyelmet. Csak a görög kolostorban maradt ott két barát, kik földig hajlongtak a honvédek előtt.

Azóta a szegényebb néposztály s néhány villatulajdonos is visszaszállingózott s mintegy kétezren voltak a villatelepen, Volt saját bírójuk is, Alexander Stoicescu villatulajdonos, egy többnyelvet beszélő, feketeszakállas,

simulékony úr, aki azon kesergett előttünk, hogy miért is menekült el a lakosság, hiszen a magyarok és németek nem barbárok, nem bántják a békés lakosságot. De még inkább kesergett azon a pusztuláson, mit a nyaralótelepnek szenvednie kellett is hogy a népnek nincs mit ennie.

A mi csapataink csak egy napig maradtak bent Sinajában is azután tovább mentek, Komarnikj Campina és Ploesti felé. Később onnan is másfelé irányítatván, német parancsnokság alá kerültek. A „Platzkommandatur” a Boulevard Oika egy szép villájában tanyázott s a helység bírójával együttesen intézte a közgazgatást.

Romániába akkor csak a bukaresti német parancsnokság (Militärverwaltung für Rumänien) engedélyével lehetett bemenni. A predeáli határszélen háromnyelvű (magyar, német, oláh) hirdetmény adta tudtul, hogy „Állj! (Halt! S ti!) A határt átlépni a IX. hadsereg parancsnoksága (engedélye nélkül tilos.”

Mi akadály nélkül mentünk át és pedig kocsin, mert a vasútközlekedés a felrobbantott hidak miatt még csak később állott helyre. így többet is láthattunk a Prahova völgye hatalmas erődítményeiből, Azuga és Busteni romjaiból, melyek erősen mutatták a véres haircok, főként az ágyúk romboló hatásának

nyomait. A busteni favilláik és árubódék mint kártyavárák omlottak össze.

Sinajában a német parancsnokságtól kaptunk szállást egyik villában s kimaradási engedélyt esti bat órától is. Mert aki este hat órától reggeli hat óráig polgári ruhában az uccán mutatkozott, azt — a hirdetmény szerint — az örségnek joga van lelőni. Halálbüntetést szabott a statárium arra is, akinél rablott tárgyat találtak, aki a foglyokkal szóbaáll, aki fegyvereket rejteget, aki kémkedik, az ellen-séggel érintkezik, stb. Általában nem éppen könnyű dolog lett volna ott a halált elkerülni, ha nagyon szigorúan vették. Egynémely pon-tozatba mindenki beleütközött volna.

Az éjjeli engedélynek nem vettük semmi hasznát, mert a koromsötétségben nem lett volna hová menni a kihalt nyaralótelepen. Ott-hon tarisznyából vacsoráltunk, léckerítést fű-töttünk s drótmatrácos puszta ágyon aludtuk ki a hózimankós utazás és a nap fáradalmait.

Másnap reggel megszalonnásván, bejártuk a nyaralótelepet, gyönyörködve a szebbnél-szebb villákban, melyek keleti kényelemről, gazdagságról is nagyúri fényűzésről regéltek, külsőleg is s főként belsejükben.

Harmadszor voltam akkor Sinajában, de ilyen érdekesnek még egyszer sem láttam. Ahol máskor orgiákat ült az élvezetvágy, ott most a siralomvölgyének mély csendessége párosult

a bünfenyítő ítélőszék komor *méltóságával*. A fényes villákat katonáik lakták, a széles utakon gépkocsik robogtak, lőszeres szekerek dübörögtek, katonák masíroztak s a benszülött lakosság alsó rétege meghunyászkodva lapult meg és nesztelenül lépkedett dolga után.

Sinaja még szebb volt, minit valaha. Keletkezésének első éveiben, az 1877—78-iki orosz-török háború után a királyi Peles-kastélyon kívül néhány főúri villából állott csak, melyek egyetlen utcában sorakoztak egymás mellé. A görög kolostor s néhány vendéglő állott ínég ezeken kívül, mikor először láttam. Most több párhuzamos út és utca volt beépítve s ezeket keresztül-kasul hegyi utak és utcák kötik össze, melyekben szebbnél-szebb villák versenyeznek egymással művészi ízlésben és gazdagságban. Oláhország minden történelmi neve és politikai szereplésű férfiai képviselve volt ott. Az úri társasághoz tartozás elengedhetetlen feltételének látszik, hogy villája legyen Sinajában.

Két leglármásabb ellenségünk villáját különös figyelemmel néztem meg.

Filipescué a Strada Cantacuzino begyre felmenő utca legalsó sarkában várerődszerű bástyás kőfallal van körülvéve is nyers gránitkövekből épült teljesen, csak díszítése, erkélyei és tornya vannak fából. Felette egy hercegi villa, tovább egy miniszteré. Kérdeztük veze-

tönket, egy fehér karszalagos polgári biztost, hogy mi van Fiilipescuval? Csak annyit felelt, hogy „elvitte az ördög! Bár a háború előtt vitte volna el!”

Nem messze ettől van a *Take Jonescué*. Saját nevét viselő, hegyre menő utcájában a 2. szám alatt, Csinos kis emeletes villa, Ízléses külsővel, belsejében válogatott luxussal. A szobák falai teljesen fával vannak burkolva, finoman tagozott faragott menyezettel. Apró kis szobáik, kiugró fülkéikkel. A falakon képek, francia metszetek. Köztük francia karri-featurák. Egyiken ő maga, a híres demagóg mint Chantecler, aki Románia hajnalát kukorékolja, A másikon amint Carppal hintázik egy deszkán, melynek közepén a király áll. Carp van alól, Jonescu fent a magaslaton. Szerettem volna elhozni, de nem vitt rá a lelkiismeretem; a kalauzoló német katona biztatására sem. Egy emléktárgyat azonban mégis hoztam: Dákó-Romániának azt a hírhedt térképét, melybe Magyarország is bele van foglalva a Tiszáig: Transilvania, Timisiana, Crysiana és Máramaros tartományaival. A kiszórt papírtörmelékből is kikerült egy arcképe a hírhedt agitátornak, melyen pakulár öltözetben (bugyogós gatyában) áll juhái előtt. Levéltöranelékeiből -került elő katonáink kezébe az a jellemző francia levél is, melyben feleségének valaki Parisból azt írja, hogy a kívánt

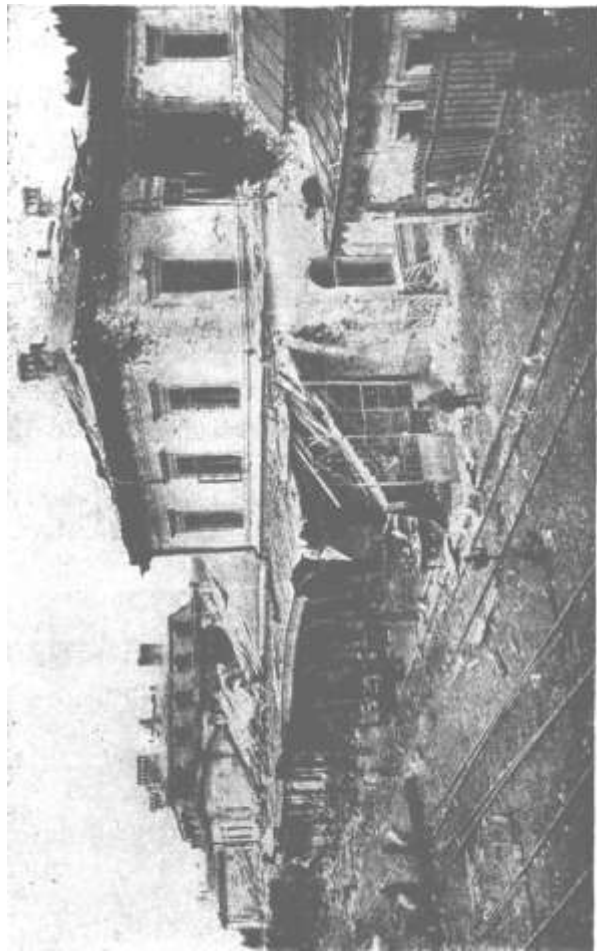
ordóért nem elég a küldött pénz, küldjenek még többet.

Erdekes, hogy a Take Jonescu villájára most egy székely öreg asszony ügyelt fel. *Szőcs Trézi* néne Kézdivásárhelyről, aki negyven év óta Oláhországban lakik. Férje Josif Albulescu bukaresti éjjeli őr. Fia oláh katona s ő maga is már oláhnak vallja magát. Szemeit törölgeti s úgy siratja a háborút, mely neki mindenképen baj. Gazdáját nem látta a háború kitörése óta, fizetést nem kapott hat hónap óta.

A Joniescu-villából siettünk a királyi kastély, a Peles felé, mely a Bucsees aljában, vadregényes völgy ölén, sokszázados fenyőfák árnyában, a villateleptől teljesen elkülönítve elmélkedik. Magas tornyán akkor fehér zászlót lengetett a szél. Ugyanolyan vászonlobogó szennyesdedett a trónörökös-féle Pelesel-kastély szögletes tornyán is. A harmadik királyi villa, az őrség palotája előtt még ott álltak a plevnai ágyúk. Ebben német katonák tanyáztak. A királyi lakot egy német várnagy őrizte. Katonai engedéllyel mindenki bemehetett.

A termék érintetlenek, a bútorok, képek mind megvoltak. A Hoherzollern-név jó talizmán. A német hadakkal is ott járt egy.

Milyen más világ volt s fényes kastély táján, mint mikor előbb láttam egy külföldi tudós barátom társaságában. Akkor a boles Ká-

A precedente rasúttátlomlás risszófoglalása 1915 okt.

roly király és Carmen Silva a messze kiugró függő erkélyen sétálgatott Singer bácsi szerkesztővel s udvariasan fogadta a mi köszöntésünket is. A kastély parkjában a mostani trónörökös játszadozott s mamája, a mostani királyné az erkélyről — tán csak véletlenségből — virágot ejtett lábaink elé. Felvettük s »hálás pillantással s kalapemieléssel köszöntük meg.

A harckeverő szépséges királyné arcképei most is kacéran mosolyogtak a királyi termek falain. Egyiken, mint egy párdúc elnyúlva a bársony karosszéken, ábrándosan néz a könyveire. Egy másikon mint egy modern Cleopatra délcegen áll s igézően és csábítóan tekint előre. Csábosán szép mind a kettőn, de nem rokonszenves. Ellentéte a királykisasszony, Elisabet (a későbbi görög királyné), akinek széles, nagy homlokairól mély tűzű fekete szeméből értelem és szerénység tükröződött vissza. A trónörökös vadászruhában igénytelen és szenttelen alaknak látszott.

Szegény költői lelkű Carmen Silva, kit bús özvegységében az Argesi kolostorba száműzték és őrizet alatt tartottak, elmondhatta, hogy öröködbe Urun pogányok jöttenek. A szeszélyes bábkirály vak eszköze volt ravasz minisztereinek s a királyné rabja nagyzási hóbortjának. Akkor mint földönfutók — kiüzve a paradicsomból — élvezhették a cár atyuskának mem szíves vendégszeretét.

A királyi parkban előbb magyar honvédek, majd német katonák bakancsai taposták a virágályaikat. A tennispályán, ahol külügyminiszterünk a emuit nyáron még labdaütővel is igyekezett helyreütögetni a felbillenni készülő politikai mérleget, most katonalovak patkói csattogtak. Sic transit gloria mundi. így forog a szerencse kereke. Fortuna szeke-
rén, aki nem okosan ül, lependerül.

A szép Sinaja, a földi paradicsom, amikor siralom völgye volt. A nagy kaszinó, a híres játékbarlang puha selyem és bársony termével kaszárnya. A királyi szálló (Hotel Regele) nagyterme — lóistálló. A gazdag és elbizakodott bojárok villái — nennet (katonatisztek szállóhelyei. Ez kellett az oláh atyafiaknak, kiknek fejébe szállt Plevna, a Bulgáriába való vértelen bemasírozás s Dákó-Románia hőbor-
tos ábrándja.

Magok keresték, amit megkaptak; megérdemelték. Erős lecke volt.

XX.

Románia letörése.
A bukuresti béke.

A szebeni csata után azt kérdeztem a német vezérkari tisztektől, hogy mikor leszünk Brassóban! Tíz nap múlva, — azt felelték. Beteljesedett.

A brassai csata után újra azt kérdeztem a német bajtársaktól (kik engem önmaguk adományozta díszeimmel „Hofrath von Kolozsvár” néven emlegettek), hogy mikor leszünk Bukarestben! Azt felelték, hogy számítsak naponként 5 km. előhaladást és azon az alapon fogadjam meg. Eszerint 120 km.-t számítva, 24 nap alatt, tehát nov. 2-án kellett volna Bukarestbe érni.

Ez a jóslat azonban nem teljesedett, mert csak dec. 6-án értek oda. Azt nem vették számításba a vérmes reményű németek, hogy a Kárpátok hegygerincén túl az *oláhoknak* kiépített erős állásaik vannak s hogy azt végső menedék gyanánt makacs elszántsággal fogják védelmezni.

Meg kell adni, védték is utolsó erőfeszítésig. Érezték, hogy ott többé nem bódításról, ha-

nem a (házi tűzhely oltalmazásáról van szó. A gyors előhaladás tehát a határon túl megrekedt.

Az üldözés főiránya a Tömösi-szoroson át a Bukrest felé legközelebb vezető úton történt. Ámde Predeálon, a határállomáson túl, a Prahova völgyében, a legújabb haditechnika minden fortélyával kiépített erősítéseik voltak: drótsövények, spanyol lovasok, farkasvermek, földalatti betonos erődítmények. Isten csudája, hogy ezeken a mieink át tudtak törni.

A lezajlott harcok után, miután megnéztem e bámulatos erődítéseiket, azt kérdeztem a honvédeink itteni előtörését vezető vitéz dandárparancsnoktól, Farkas Vincétől: hogy tudtak ott mégis boldogulni! Azt felelte, hogy „ravasz rókák vagyunk mi ahhoz, hogy az előkészített csapdába belemenjünk, nem a völgyön át törtünk előre, hanem a hegyeken keresztül”.

Úgy is történt. A hadi jelentéseik a Nagykőhavast, a Clabucetut, a Bucsecst stb. emlegették, mielőtt Sinaját elérték volna. A Prahova völgyébe legelőbb Azugába ereszkedtek le a hegyeken át s elfoglalván a királyi pezsgógyárat — biberunt magnum áldomás. Jutott az utánuk jövő németeknek is, kiknek első gondjuk volt, hogy a honvédek által elfoglalt ágyúkra ráírták színes krétával, hogy „erobert” ekkor és ekkor általuk. Ilyen túl-

kapások miatt olykor csetepatéra is került a sor.¹

A szomszéd Töröcsvári-szorost sem egyenes irányban, hanem az általam leírt és ajánlott Thököly útján, Zernest megkérülésével foglalták el a bajorok és ezzel elősegítették a Sinaja felé való előhaladást is.

Ezeket a Bukurest irányába vezető szoros utakat védvén legerősebben az oláhok, Falkenhayn haditervet változtatott s azt határozta, hogy az áttörést Erdély legnyugatibb szorosán, a *Zsil* völgyén át kísérli meg. Oda, a hátszegi völgybe s Petrozisény vidékére koncentrált hadait s ott a Vulkán-hágón s a Szurdnki-szoroson tört előre. A téli fagy és hótömeg, a meredek sziklás hegyek és keskeny völgy-szoros s a makacs ellenállás itt is nagy akadályokat gördített ugyan a hadműveletek elé, de az áttörés mégis isikerült. A Kárpátok hegytömegén áthatolván, nyitva állott az út Crajova s a régi kis Oláhország (Ungro-Va-laehia) felé s az Olttól az Aldunáig terjedő nyugati Románia csakhamar a német és magyar hadak hatalmába került.

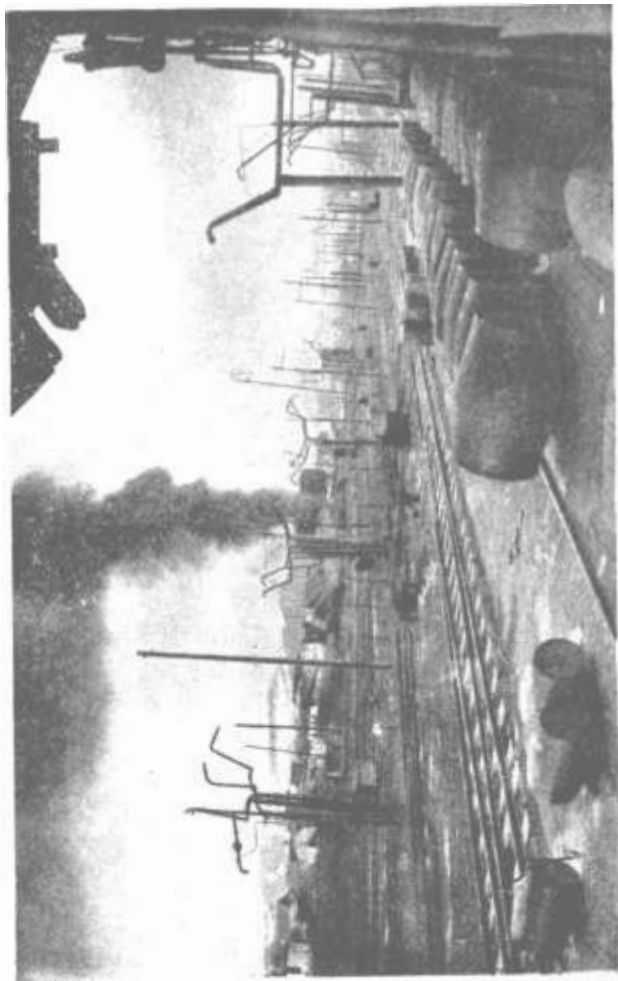
¹ A brassói rohamot vezető s a Predeált, Sinaját, stb. elfoglaló 51. lh. h. o. ig-en jeles vitéz dandárparancsnokunk nagyjákói Farkas Vince volt, ki a csehek Pozsonyba bevonulása után, honfőbányában, önkézüleg vetett véget jobb sorsra méltó nemes életének.

Innen a haránt völgyek egész sora nehezítette meg az előhaladást Bukarest felé s ezeket a könnyen védhető pontokat egymásután kellett kiostromolni.

Egyidejűleg Mackensen is átkelt Dobrudsából az Aldunán és koncentrált támadással haladtak az oláh főváros felé.

Bukarest felett német repülőgépek keringtek s néhány bombavetés rettenetes pánikot idézett elő. A királyi udvarnak szánt bomba a ref. magyar templomot rongálta meg. Nagy kárt nem tett, de a hatás annál nagyobb volt. Lázasan folyt a menekülés és a „menekítés”. Az oláhok is megkóstolták azt a sorsot, amit a szegény székelyeknek ők idéztek elő. Ugyanaz a keserves látvány tárait fel 1916 december elején a Moldva felé vezető országutakon, mint 3 hónappal előbb Erdélyben, súlyosbítva a téli időjárás szigorától. A bajszerzők vonatokon menekültek, de a szegény nép gyalogszerrel, éhezve, fázva, lerongyolódva. „Mikor láttam ezt a leírhatatlan gyászt, — mondotta egy oláh szemtanú — akkor eszembe jutott azoknak bűnös örültsége, kik ezt a háborút megindították.” 8000 bukaresti cserkész fiúból 6000 pusztult el az úton.

A híres bukaresti körerődítmény teljesen hiábavalónak bizonyulván, a szövetséges hadak 1916 dec. 6-án bevonultak Bukarestbe. Az oláh hadak tovább is visszavonultak, egészen

Petróleumforrás égése Campinán.

Moldva határáig s ott Foksani, Galae erődít-
ményeire támaszkodva, a Putna és a Szeret
vonalán állapodtak meg.

A szövetséges központi hatalmak 1917 ele-
jén Romániának mintegy kétharmadát tartot-
ták birtokukban s azt gyorsan berendezték. Az
eldugaszolt petróleumforrásokat kitakarított-
ták és üzembe hozták. Az 1917-iki jó aratás
kipótolta azt a nagy kártételt és pusztítást is,
amit a menekülő hadak főképp a gabonakész-
letek petróleummal leöntésével, az állatok el-
hajtásával szándékosan előidéztek. Németbar-
rát politikusok (Carp, Marghiloman és kon-
zervatív társaik) Bukurestben maradván, a
polgári közigazgatásban is résztvettek és 1917
június havában a román belügyek igazgató-
sára egy öttagú minisztériumot alkottak. Ren-
det, nyugalmat s viszonylagos jólétet terem-
tettek.

A megszállás idejét mi is felhasználtuk
arra, hogy Bukurestben áttanulmányozzuk a
háború előkészítésére vonatkozó dokumentu-
mokat. A németek egész könyvtárt állítottak
össze a háború előtti propaganda nyomtatvá-
nyokból, hírlapokból, melyek az Universul
napilap palotájában nagy termet tölthettek
meg. A politikai rendőrség (Siguranta) hiva-
talos helyiségében halomszámra állottak a
sokféle propaganda könyvek, nyomtatványok,

képek, melyek élénken tanúskodtak a háborús izgatás nagymérvű elterjedéséről.

Románia közvéleménye akkor kétfelé szakadt, A Bukarestben maradt józan politikusok a békés megegyezés útját egyengették. A Moldvába menekültek, a Jassiban székelő udvar és *kormány* irányítása mellett egyelőre a háború folytatásában reménykedtek. 1917 telén és tavaszán francia tisztek, Berthelot tábornok vezetése mellett, átszervezték a román sereget, ellátták francia ágyúkkal és tüzérséggel és nyár folyamán orosz erők támogatása mellett nagyszabású offenzívát készítettek elő. Kombinált együttes támadás készült az oroszok keletgalíciai és bukovinai támadásával, hogy egyszerre rendítse meg a központi hatalmak keleti frontját.

A főtámadást, az áttörést a Kárpátok délkeleti (Sarkán, a Susita völgyében, Marás ti falunál, a hasonlónévű (536 m.) hegy alatt kísérelték meg, a II. oláh és IV. orosz sereg szereti összekötő pontja felett. Ott a német, 218. hadosztály védte a frontot, a Kezdi vásárhely felé vezető irányban.

Júl. 22. reggel kezdette Avarescu II. hadserege a tüzérségi előkészítést. Két nap egyfolytában tűz és va s eső árasztotta el a németek állásait a Susita völgyében, melyet hatszoros drótsövény és 4 erőd védett és felette ágyúk Marasti 536 m. magaslatán. Júl. 24.

„hajnalban Vaitoianu tábornok két hadteste intézte a rohamot. Áttörték a németek első vonalát Marasti előtt, majd a másodikat és visszaszorították a 218. német hadosztályt, elfoglalván estére Koseulesti és Campurile falvakat. A támadás további folyamán elfoglalták Soveia várost, a Susita völgy és e hegyvidék központját. A román jelentések azzal dicsekedtek, hogy 3000 fogoly és 32 ágyú került kezükbe és visszafoglaltak 250 □ km. területet a román földből. A további előhaladást azonban csakhamar megakasztották az Ojtoz felől elibük vetett osztrák-magyar közös honvédség huszár segítő seregek. Az oláhok azt állítják, hogy az oroszok galíciai veresége és letörése vetett véget további sikerüknek.¹

A délkeleti Kárpátok sarka maradt a vihar-sarok továbbra is. Itt vívták a legvéresebb csatákat 1917 nyarán. Okna, a Tatros völgyében és Foixsani a Milkow mellett voltak az oláhok főtámpontjai Moldva felé. József kir. herceg és Mackensen itt találkozó hadai szintén erre gyakorolták a legfőbb nyomást. A kettő között a legfontosabb (stratégiai pont volt Marasesti, a Szeret mellett a főátkelést védő hídfő és vasúti nagyállomás. Itt akartak a mieink áttörni, és átkelni a Szeréten Moldva felé.

¹ Charles Stienon: La mystère Koumain et le defection Kusse, Paris 1918. 297 1.

1917 aug. második hetében József kir. herceg és Mackensen megkezdték a támadást. Az Odobesti (1001 m.) hegytől Foksani északi határáig aug. 7. megszóltak az ágyúk és tüztergerrel árasztották el az oláh és orosz állásokat. Az ágyúdörgés elhallatszott Bukurestig. Aug. 8. kezdte a támadást Foksani északi részén a 12. bajor hadosztály, segítve az alpesi hadtest által. Egy teljes oláh hadosztály önfeláldozása és egy orosz hadtest ellentámadása gátolta meg az áttörést. Újabb és ismételt rohamok következtek aug. közepén, de Foksani erődítményei különbeknek bizonyultak a bukurestiekénél.

Mackensen látván, hogy az erőfeszítés itt nem vezet sikerre, fennebb, serege balszárnyán indította meg az előtörést és aug. 19. körül véres harcok fejlődtek ki Marasesti mellett és környékén. Az eredmény az lett, hogy a fontos stratégiai pont, Marasesti -elfoglaltatott is az I. oláh hadseregnek menekülnie kellett át a Szeréten, de maguk után a Casmesti alatti 45 m. magas, nyolcívezetű hatalmas hidat felrobbantották és a Szeret folyóba eülyesztették.

Fennebb északon Panciu elfoglalása a Susita völgyében azzal a nagyfontosságú stratégiai eredménnyel járt, hogy Avarescu balszárnya átkaroltatván, vissza kellett vonulnia a

Susita völgyéből és fel kellett adnia a júl. végén elfoglalt területet.

A Marastii és Marasestii ütközetekkel igen nagyra vannak az olahok, pedig mind a kettő tulajdonképpen az ő vereségükkel végződött. Az elsővel, mely hamar megrekedt, nem érték ©1 azt a céljukat, hogy Erdélybe ismét betörve, hátulról szabadítsák fel Oláhországot. A másodikkal, ha nem győztek is, de annyit értek, hogy a Szeretnél megállították Mackensen offenzíváját és így megmentették Moldvát.

A sztratégiai helyzet a Szeret mellett holtpontra jutván, 1917 őszén a harcok elcsendesedtek. Az orosz hadsereg felbomlása megbénította az olahokat is. A keleti fronton általános lett a békevágy.

A bukuresti politikusok keresték a kibontakozás útját, módját. Marghiloman bizalmas viszonyba került Mackensennel és ő vette kezébe az irányítást. Párthíveivel sűrűn tanácskozott. Lapot indítottak (szerk. Stère Constantin) 1917 szept. „Lumina” c. a., mely fevetette Romániának az osztrák-magyar monarchiával personalis unió alapján egyesítése eszméjét, tekintettel arra, hogy a német vezető körök, Vilmos császárral az élén, nem titkolták, hogy Ferdinánd királyt detronizálni szeretnék.

A monarchiával egyesítés eszméje régi vágya volt némely politikusoknak. Így vélték

legkönnyebben megoldhatónak [az oláhoknak egyesítését egy birodalomban. Bécsben is voltak, még Károly király udvarában is, kik pártolták a tervet, de ott később elejtették. „Le-fűjták”, mint egy beavatott főméltóság mondomta: maga az erdélyi fővezér.¹

Marghiloman arra az esetre, ha a román dinasztia nem lenne megmenthető, József kir. herceget óhajtotta megnyerni a román királyságra, tekintettel főként a magyaroknál nagy népszerűségére. József kir. herceg azonban, ki-nek ezt tudtára adták, jóeleve kijelentette (előttem is erősen hangsúlyozva), hogy ő még a gondolattól is idegen, ő arra semmiképp nem kapható, nem tartaná összeegyeztethetőnek magyar hazafias érzületével.

A számításba vett dinasztia vonakodása mentette meg a román dinastiát. A berlini Hohenzollernek nem aspiráltak rá s a végén megkegyelmeztek az háruoló signmringeni ági rokonnak.

Romániát nemcsak a belső viszonyok, hanem külügyi helyzete is arra ösztönözte, hogy békekötésre törekedjék. Erre készítették főként az orosz állapotok.

Az oroszok 1917 tavaszán forradalmi úton kikiáltották a köztársaságot. Ez a nyár folyamán még harcképes volt és segíthette az olá-

¹ József kir. herceg: A világháborúról írott könyvében részletesen ír erről.

hókat a sorsdöntő foksanii és marasestii csatákban. 1917 okt. folyamán azonban a proletariátus lázadása, a bolsevisták, Leninek, Troeki és társai hatalmába juttatta a szerencsétlen országot, mely gyorsan rohant a züllesztés lejtőjén alá s mindinkább a vörös hadsereg zsákmánya lett. 1917 nov. béketárgyalást kezdve, dec. fegyverszünetet kötöttek s nemsokára megkötötték a brestlitowski békét.

Románia kénytelen volt együtt haladni volt szövetségeseivel, kivel szemben annyira meghasonlott, hogy az ősz folyamán fegyveres erővel szorította ki Moldvából a bolsevista bandákat s nemsokára (1918 jan.) megszállotta tanácsköztársasággá átalakult és bolsevista bandákkal elárasztott Besszarábiát.

Románia következetes volt önmagához. Az alkalom kínálkozván, nem habozott megrabolni szövetséges társát is. Graeca fides! Ép-úgy mint a leterített Bulgáriát 1913-ban s minket próbált 1916-ban], megismételte 1918-ban.

A központi hatalmak részéről (monarchiánk lévén a leginkább érdekelt fél) legutóbbi követünk, gróf Czernin bízott meg a békekötés előkészítésével. Ez ja volt bukuresti katonai attasé, Randa alezredes útján 1917 dec. közepén titkon érintkezésbe lépett Ferdinánd királlyal, biztosítván őt arról, hogy trónját nem fogja elveszíteni s nagyobb területi enged-

ményt sem kívánunk. Ferdinánd király kapva kapott az alkalmon s a béketárgyalást megindította. Bratianu a miniszterelnökségről lemondván, Marghiloman bízott meg a román kormány alakításával s a békekötéssel.*

Románia gróf Czerninben jóakarató pártfogót talált. A magyar kormány különben sem kívánt többet, mint határainak stratégiai kiegészítésére szükséges némi csekély határkiigazítást. A hadvezetőség által evégből megjelölt terület többnyire a Kárpátok hegyvidékén, lakatlan magaslatokból és erdőségekből állott, jelentékenyebb község mindössze Turn-Szeverin lett volna, Orsován túl (a régi Szörényi bánság fővárosa, Szörény-Torony) és Targul-Okna a Tatros völgyében, melynek vidékét nagyrészt csángók és kivándorolt székelyek lakják. Czernin ebből is engedett lealkudni kb. $\frac{2}{3}$ -ot. A bukuresti békében Magyarországhoz csatolt terület egynéhány kilométer szélességű sáv leendett, köztük a Kászon-tető, melyért a „székely ezred” annyit vérzett; többnyire havasi erdőterületek, ahol néhány, szétszórt havasi házából álló község állott, összesen 28.000 lakossal. Ebből is nagy lármát csaptak az oláhok a külföld előtt, tízannyinak tüntetvén fel a valóságnál.

* Marghiloman, hogy mennyire elítélte Bratianu kalandor politikáját, megírtam érdekes fejtegetései alapján 1917 aug. folyamán. Ezt a közle-

Petróleumégés Romániában 1916 okt—nov.

ményt, ő miniszterelnökké lévén, a következő sorokkal köszönte meg: „A loccasion de ma nomination, veuillez agréer, Monsieur, mes salutations les plus empressées. Je suis convaincu, que vous avez beaucoup concouru a mon succès politique avec votre communication, qui parut au mois daoût dans un numéro de „Az Újság.”, issue de votre excellente plume. Veuillez agréer, Monsieur, lassurance de ma parfaite estime. Le 20 marc 1918. Alexander Marghiloman, nouveau chef du Cabinet Roumain.”

Az udvarias megemlékezésre, mely a magyar közvéleménynek szólt, távirattal gratuláltam ki-nevezéséhez, kívánván sok szerencsét neki a két szomszéd nemzet kibékítésére irányzott törekvéseiben.

Bukarestben 1917 aug. nála tett látogatásomról Emlékirataiban is megemlékezett, bár nagy tartózkodással.

Beszélgésünkről írt cikkem nagy feltűnést keltett Bukarestben, az osztrák meghatalmazott is lefordította magának. Jancsó Benedek ezt írta nekem 1917 IX. 18. Bukarestből: „Az Újságban közölt cikkeidet mindnyájan nagy élvezettel és érdeklődéssel olvastuk. Gratulálunk a tartalmas és jól megírott cikkekhez. Cikkeid a Bevonnmächtigert (t. i. az osztrák meghatalmazottat) is érdeklik. Lefordította magának.”

Ugyancsak Jancsó Benedek ezt írta nekem Bukarestből 1918 május 13-án: „Szinte el is feledtem Marghiloman hozzád intézett soraihoz gratulálni. Igazán meglepően figyelmes ember volt, hogy oly nehéz körülmények és olyan nagy elfoglaltság közepette sem feledkezett meg az ezelőtt félévvel megjelent szép cikkedről. Büszke lehetsz rá!” (Lásd a Függelékben.)

A bukaresti béke jelentősége nem a területi és anyagi veszteség mennyiségében állott, de erkölcsi hatásában. (Mint megbélyegző ítélet és büntetés jellegével bírt a jogtalan, hamis ürügyek álarca alatt indított rabló hadjárat után. Erdély elfoglalása helyett Erdély stratégiai megerősítése lett az eredménye, Bulgáriával szemben az 1913-ban elrabolt terület (a Quadrilater) visszaadása és Németországgal szemben gazdasági lekötöttség, a petróleumforrások 99 évi lekötése.

Mielőtt azonban a béke életbelépett volna, nagyot fordult a sors kereke. A világháborút a nyugati és déli fronton a központi hatalmak elveszítvén, a levert Románia újból jelentkezett, hogy megkapja árulása kikötött bérét. Magyarországon a hazaárulók letétették a fegyvert 3 a kivert és békét kötött ellenség visszasompolygott, hogy az egyszer már meg hiúsult halottrablást bevégezze.

Reméljük, hogy ezzel a történelem nincs lezárva.

„Van bíró a felhők felett, áll a villamos ég.”

Adalékok az oláh háború előzményeiből.

I.

Az oláh támadás előkészítése.
Az oláh sajtó propagandája.

Bucurest megszállása után az osztrák-magyar hadsereg főparancsnoksága a sajtóhadiszállás (Krigespresse) útján azzal a megbízatással küldött a szövetséges hadak által megszállt Bucurestbe, hogy ott a háború előkészítését s előzményeit tanulmányozzam.

Ott töltöttem 1917 nyarát s átnéztem a nagy-kiterjedésű propagandairodalmat, azt a sok okiratot, könyvet, melyet a háborúról írtak s azokból egy tekintélyes számú könyvtárt állítottam össze. Átnéztem és kivonatoltam a világháború megindulásától kezdve a hírlapokat s ezekből bőséges gyorsírási jegyzeteket csináltam, főtekintettel Take Jonescu lapjára (La Roumanie), melyben a szerkesztőnek, a háború főizgatójának cikkei jelentek meg. Leírtam a hadjárat folyamatáról kiadott hadi jelentéseket. Mindezekről cikkeket írtam a budapesti lapoknak, főképp Az Újság hasábjain, mely akkor Tisza István minisztereinek félhivatalos újságja volt.

Ott jelentek meg Take Jonescu izgató cikkei és beszédei 1914 és 1915-ből, emlékei; a román

irredentizmus, csehek és románca; összehasonlítása, Ferdinánd király és a kormány hadikiáltványa; a vezeklő Bucurest bombázása, Merghilománnal való beszélgetésem, az ő nagy-érdekű nyilatkozataival, melyek nagy feltűnést keltettek itthon és Bucurestben, úgyhogy az ottani oláh és német lapok is reprodukálták s midőn Marghiloman a békekötés idején miniszterelnök lett, külön levélben is megköszönte a róla írott cikkemet, mely — úgymond — nagyban hozzájárult az ő miniszterelnökségi kinevezéséhez, végül a békekötés színhelye és a kotrosóni palota leírása.

Ezeket a háború történetére vonatkozó cikkeket most itt összegyűjtve, olvashatják az érdeklődők, mint a hadjáratra vonatkozó érdekes és jellemző dokumentumokat.

Megelőzi ezeket az Erdélyből Bucurestbe menekült oláhok üdvözlő és hódolóirata Ferenc Ferdinánd trónörökshöz, bucuresti hírhedt 1909-iki látogatása alkalmából, melynek másodpéldánya Scurtu János emigrált tanár iratai közül a megszállás után került elő. Ezt követik Mihály vajda élet- és jellemrajza és a háborús propagandacikkek.

II.

Oláh ábrándok eszményképe.
— „*Mihai woda viteazul.*” —

Eure Kaiserliche und Königliche Hoheit!

Die in den Erbkindern des glorreichen Hauses der Habsburger geborenen Rumänen, welche sich von ihren Eltern und Geschwistern trennen und ihr Vaterland verlassen mussten, bitten untertänigst Eure Kaiserliche und Königliche Hoheit ihren herzlichsten Willkommensgruss entgegenzunehmen in dem Lande, in dem sie Schutz und unbeschränktes Wirkungsgebiet gefunden haben.

Wir bitten noch Eure Kaiserliche und Königliche Hoheit, unsere tiefe Ehrerbietung gegen Seine Majestät den Apostolischen Kaiser und König ausdrücken zu dürfen, an Den man uns stets gewöhnt hat liebe und hoffnungsvoll unsere Blicke zu richten.

Es lebe Seine Majestät der Kaiser Franz Joseph I!

Es lebe Eure Kaiserliche Hoheit, umgeben von der unerschöpflichen Liebe und treuen Ehrfurcht der zahlreichen Völker des Reiches!

Bukarest
28. VI. 1909.

Erdélyi oláhok hódolata Ferenc Ferdinándnak
Bukarestben.

Az oláh betörés első napjaiban azt írta egy oláh ezredes egyik bukaresti lapban, hogy „*vitéz*” Mihály vajda eszméit jönnek megvalósítani és halálát megbosszulni, akit tudnillik Básta György császári generális öletett meg Torda mezején, 1601 augusztus 19-én.

Mi is ismervén és a leghitelesebb források alapján írván meg Mihály vajda 1599-ben Erdélybe törésének történetét, illetékesen hozzászólhatunk a kétségtelenül most sokszorosán érdekes kérdéshez, mire az oláhok mint jogigényükre hivatkoznak.

Mihály vajdának lovasszobra, Erdély felé mutató kivont karddal, ott áll Bukarest egyik főterén, az Akadémia és egyetem közös palotája előtt, mint *Nagy-Romániának eszményképe*. Ő maga ugyan nem tudott arról, mert nemzetiségi kérdés akkor még nem volt s ő, bár „*vitéz*” és „*zsarnok*”, de egyszerű kondottieri volt, aki a császár nevében — megbízatása nélkül — orozva betört Erdélybe, az elégedetlen székelyek támogatásával meglepte és megölette Báthory András bíboros-fejedelmet;

majd ugyancsak székelyekkel (Székely Mózes, a későbbi fejedelem vezérlete alatt) elfoglalta Moldvát (1600) s rövid ideig együtt bitorolta a három tartományt: Havasföldet, Erdélyt és Moldovát.

Mindössze pár hónapig tartott uralma, mert 1600 őszén a fölkelte erdélyiek (Básta kassai főkapitány hadaival egyesülve) kiverték Erdélyből; a lengyel hadak (Zamojszki János kancellár főhetmannel élükön) Moldovából és Havasalföldről s ő mint földönfutó menekült Prágába.

Az Erdély fölött uralomra vágyó császári politika mégegyszer pártfogásába vette s haderővel küldte Erdélybe, de egyszersmind Básta kassai főkapitányt mellé rendelte, mintegy ellenőrül. Básta midőn látta, hogy Mihály vajda Erdélyt ismét a maga számára akarja megszerezni, vallon zsoldosok által orozva megölette.

Ez Mihály vajda erdélyi uralmának rövidre fogott története. Ez az eredete s így lett vége Mihály vajda rövid pünkösdi királyságának.

A világtörténelmi helyzet akkor ugyan egészen más volt, mint a mostani, de az eseményekben sok a rokonvonás s az oláh politika és jellem ugyanaz maradt.

Oláhország akkor esküvel kötelezett hűbé-

rése volt Erdélynek; most szövetségese a monarkianak. Akkor is idegen ellenség zsoldosául szegődött, mint most, hogy a zavarosban hódítson. Akkor is Erdély szorongatott helyzetét aknázták ki s ámitással és meglepetéssel igyekezett célt érni. Mihály megesküdt a kereszt előtt lelkiüdvösségére, felesége, gyermekei jólétére, hogy hű lesz hűbérúrához — Báthory András erdélyi fejedelemhez — és titokban szövetkezett ellene. Midőn kérdőre vonták hadikészületei felől, esküdözött és átkozódott, hogy „fia húsát egye s véréigya”, ha Erdély ellen bármit is forral — és pár hónap múltán Erdélybe tört seregével.

Akkor sem a maga erejére támaszkodott, hanem fölhasználta eszközül a székelyek elégedetlenségét, akik kiváltságaik elvesztése miatt zúgolódtak és lázongtak. Ezek megnyerésére nem riadt vissza az oklevélhamisítástól sem. A császár nevében oklevelet íratott, melyben a székelyek régi szabadságát biztosítja, arra hamis pecsétet tétetett, a császár aláírását utánoztatta s ezzel a háromszéki székelyeket magához csábította. Épp úgy, mint most Bratianu miniszterelnök, aki a hadüzenet alá királya nevét — állítólag — önmaga hamisította.

Az kétségtelen tény, hogy midőn Mihály vajda a bodzai szoroson betört, a székelyek hozzácsatlakoztak s ezek segítségével verte le

Nagyszeben mellett a meglepett Báthory András fejedelem csekély seregét (1599 okt. 28.) A menekülő bíboros-fejedelmet magát is széke-lyek verték agyon a Gimesi-szoros közelében.

Az oláhok hadállása Szeben alatt most is épp ott vonult el, ahol 1599-ben a csata folyt s ahol a Talmács felé vezető országút közelében az a tévesen *Törökhalom* (Türkenhüge) nevű mesterséges domb emelkedik, mely a sellenberki csatában elesettek holttesteit fedi.

Mihály vajda Erdélyt a császár nevében foglalta el s eleinte *a császár helytartójának és főkapitányának* írta magát. Országgyűlést is hívott össze s azon megesküdött az ország régi jogai és törvényei s a vallásszabadság megtartására. Székely és magyar urakat alkalmazott maga körül az ország kormányzásában. De az (amit újabban az oláh nemzeti-ségi agitátorok hirdetnek), hogy oláh nemzeti-ségi eszmét propagáljon, az erdélyi oláhokat a jobbágyság alól fölszabadítsa, eszeágában sem volt.

Ezt Balcescu oláh történetíró fel is rója neki, hogy nem gondoskodott az oláhok felszabadításáról, mire sohasem volt, úgymond, jobb alkalom, ami által — szerinte — *hűtlen lett missziójához és megérdemelte bukását*. Csodálkozik azon is, hogy nem oláhokkal kormányoztatta az országot. Mire megfelelt egy másik történetíró, (a bukaresti német pap,

Teutschleander), hogy sem a vajdának, sem bojárjainak nem lévén államszervező és kormányzó tehetségük, (a győző mélyen alantabb állván e tekintetben a legyőzötteknél), *kénytelen volt magyarokat alkalmazni a közhivatalokban*. Belátta, hogy fajrokonai arra alkalmatlanok és politikailag éretlenek. Nincs is nyoma, úgymond, hogy politikai jogokra a vajdánál igényt támasztottak volna.

Ez szakasztott úgy áll mostan is. Erdélyben nemcsak a magyar, székely és szász, de maga az oláh nép is magasan fölötte áll az oláhországi kultúrának, ahol a nép 85 százaléka analfabéta. A magyarországi oláhok — a háború kezdetén tett hűségnyilatkozataik szerint — maguk sem kívánják „a magyar szabadságot a román rabszolgasággal fölcserélni”.

Az tagadhatatlan tény, hogy az erdélyi oláhok 1600-ban egyáltalában nem lelkesedtek a „felszabadító” iránt és nem is gondoltak a jobbágyi kötelékek szétszaggatására és nemzeti jogok nyerésére.

A Mihály vajdának tulajdonított nemzeti-ségi misszió tehát nem egyéb, mint legújabbkori vízió.

*

Az oláh invázió gyors sikerét az alattomos, hirtelen meglepetésnek köszönhette akkor is, mint most. De a visszatorlás csakhamar elkö-

vetkezett. A császár tanácsosai belátták, hogy az ő zászlójukat csak cégérül használja a jogtalan hódításra; a székelyek kiábrándultak; az ország ereje pedig szövetkezett a császárkirályi hadakkal s egy éven belül kiverték a bitorlót Erdélyből.

A Nemezis bosszúálló keze keményen sújtott le kétfelől. Mert a kalandor hódító politika akkor is két front felé irányult. Moldva meghódításával a lengyeleket is maga ellen ingerelvén, Erdéllyel együtt ezek is rátámadtak a bitorlóra s Moldvát visszafoglalván, kiverték saját tartományából: Oláhországból is. így aki nem elégedett meg a magáéval s a máséra vágyott, egy év alatt elvesztette a két elbglalt tartományon kívül saját országát is; aztán mint földönfutó menekült a megcsalt szövetséges társhoz kegyelemkenyéréért esedezve.

Az erdélyiek szerencsétlen politikájának köszönhette, (kik Báthory Zsigmondot a trónra vissza híván, ismét ujjat húztak a császárral), hogy még egyszer bejöhett Erdélybe, most már császári segédsereggel. De a nagyzás! hóbort ismét kitört benne s „minden módon azon volt, hogy Erdélyt magának foglalja”. Básta császári tábornok azonban nem sokat fontolgatta, hogy mitévő legyen: az árulásnak nyilvánvaló jeleit látván, orozva megölette. 1601 augusztus 19-fén vallon zsoldosokat

küldött keresztesniezei táborába, kik sátorában összekaszabolták.

Csodálatos és jellemző cáfolata a neki tulajdonított nemzetiségi politikának az is, hogy akkor is magyar katonák voltak körülötte s azok védelmére keltek az orgyilkosok ellen. Felsővadászi Rákóczi Lajos még «sebet kapott védelmében, Bekényi Jánosnak fejét vágták le mellette.

Így fest a történelem igazi világításában Mihály vajda állítólagos nemzetiségi politikája. Inkább okulásra, mint (követésre lett volna méltó. Mert az erkölcstelen, jogtalan rablásra irányuló politika miként őt is a bukás és csúfos haláií örvényébe vezette, midőn Erdélyben természetes szövetségesét támadta meg, a mely őt és országát a török járom alól felszabadította: úgy a rossz példa követésének sem lehet más vége.

(Meg-jelent a „Budapesti Hírlap” 1916. év szeptember 28-iki számában.)

III.

Take Jonescu izgatása 1914 őszén.

1915 Június elején Przemysl visszavívásakor együtt jártam a harctéren Wiegand amerikai újságíróval. Éppen Konstantinápolyból és Bukarestből jött a sajtóhadiszállásra. Azt beszélte, hogy a román fővárosban fölkereste *Fálipescu és Jonescu* urakat. Az első kijelentette, hogy ő szeretné Beszarábiát visszafoglalni, de nem reméli, hogy az oroszsal szemben megtarthatnák, még ha elfoglalnák is; ellenben Erdélyt ha elfoglalnák, könnyebben megtarthatónak gondolja.

Filipescut jóhiszemű, tisztakezű, fanatikus, idealista politikusnak jellemezte, ki mint dúsgazdag ember nem szorult orosz pénzre.

Vele szemben Take Jonescut kalandor, angol és orosz zsoldban álló, önérdekhajhászó, kalandorpolitikusként jellemezte, aki üzletszerűen agitál ellenünk.

Ez az általános vélemény Romániában moost is. A két főagitátor végzete is azt látszik igazolni.

Filipescu Miklós, mikor látta, hogy hová vezetett politikája, a tutrakáni, nagyszebeni és

orsovai döntő vereségek után összeroskadt a felelősség terhe alatt és hirtelen meghalt (1916 oki 1-én). öngyilkosságot emlegettek s ez a hit sokáig tartotta magát Bukarestben. Nálunk az is hírlett, hogy a repülők bombái ölték meg. Ez légből kapott mendemonda volt. Palotája ép és sértetlen s régi (osztrák) házvezetónője (aki lakását megmutogatta; ahol most öreg édesanyja egyedül lakik, felesége s gyermekei Parisban vannak) becsületszavával erősítgette, hogy gazdája természetes halállal múlt ki, régi vérbaja ölte meg s amellet a nagy család vitte kora sírjába. Ágyasházában megmutatta a keleti szőnyeges díványt, melyen kiszenvedett. Nagy, széles ágya azóta érintetlen, rajta gazdag selyem terítő, közepén arany hímzésű monogrammal és *kilencágú koronával*. A *grófi címer* hiányzik ugyan hozzá, de a kilencágú koronához azzal vélt jogot formálni, mert valamelyik őse moldovai vajda volt.

Take Jonscut más fából faragta a sors, — nemzeti bálványuk Őt politikájának és nemzetének balsorsa nem hogy lesújtotta volna, hanem felemelte — miniszteri székbe. Az ő bölcsője nem palotában ringott; hanem (csapszék ben. Apja bukaresti külvárosi korcsmáros volt. Ő maga hírneves ügyvéd és hírhedt politikus lett, akit az angolok pénzeltek. Felesége is angol nő. Most már gazdag ember, főúri kényelemmel berendezett háza van Bukarestben,

pompás villája Sinajában s szép falusi bir-toka, gazdasága a Kárpátok alján. Jelenleg ő a minisztérium esze: miniszter-elnök-helyettes— in pairtibus inf idieliium.

Take Jonescu volt az ellenünk indított háború főkovásza. Ő írta a leglázítóbb cikkeket, tartotta a leggyűlölködőbb beszédeket népgyűléseken, a fővárosban, a vidéken és a képviselőházban.

Ezekből a cikkekből és beszédekből kívánok itt szemelvényeket bemutatni, tanulságul a múltra és jövőre egyaránt. *Átnéztem és* kivonatoltam lapja: a *La Roumanie* 1914—16. évszámait, megszereztem kinyomatott beszédeit. Kiténik ezekből, hogy az előbb (a marnei csata előtt) mérsékelt Take Jonescu az orosz előnyomulás s főként az olasz beavatkozás után hogyan vált mindinkább harciassá s a „felszabadító háború” hirdetőjévé.

A *La Roumanie* 1914 aug. 3./16. száma a román koronatanács semlegességi határozatáról vezércikkezvéen, azt mondja, hogy Romániát a 1883-ban a háromszövetséggel kötött szerződés nem kötelezi, mert ez békés védelmi szövetség volt, a háborút pedig Ausztria-Magyarország provokálta.

Az 1914 aug. 5/18. szám vezércikke: „*Interview de Take Jonescu*”. Az ő véleménye (még akkor!) a „*neutralité loyale et definitive*”

volt. Immorálisnak tartja azt a politikát, hogy Románia kilesse, melyik fél lesz a gyöngébb, hogy arra aztán rátörjön. Aki ilyen politikát követne, keservesen csalódhatna. Mert ez a háború hosszú, nehéz és számtalan változatú lesz, Nagy hadseregek fognak működni, sokféle harctéren, vizén és levegőben. Nevetségesnek tartja azt az állítást, hogy ez a civilizáció háborúja a barbarizmus és a germanizmusé a szlávok ellen. Hogy lehet ilyet mondani, mikor egyik részben a német, másikon az angol áll és Ausztriában 30 millió szláv él, akik (általólag) lelkesen harcolnak. Nem illik komoly dolgokba ízléstelen nagyozolást keverni (*blagues de mauvais gout*).

Take Jonsescu az *Universul* című újságban (aug. 9/22.) is megrója azt a nevetséges állítást, hogy ez a civilizáció harca a félműveltséggel (*semi-cultura*). Az ilyen nagy szavakkal való dobálózás nem egyéb, mint „bluffs et de contra-bluffs”.

A *La Roumanie* aug. 21. szept. 3. száma Filipescu nyilatkozatával szemben, aki Itáliával akart karöltve haladni s a semlegességet *ideiglenesnek* óhajtotta — a *végleges semlegesség* mellett érvelt. Mert nem képzelhet olyan körülményt akár az egyik, akár a másik csoport leveretése esetében, amely igazolná Románia beavatkozását.

Az 1914 okt 21./nov. 3. szám „*Andrássy*

Gyula és Románia” cím alatt a *M. H.*-ban írt cikkkel polemizálva nevelésnek mondja Andrassy ama feltevését, hogy Románia hajlandó egyesülni Ausztria-Magyarországgal, a mitől eddig azért tartózkodott, mert félt az orosz tengeri támadástól. Most már, Törökország csatlakozása után, nem kell félnie, Törökország megvédi a tenger felől. Még szánalmasabb feltevése — úgymond — András synak, hogy Itália és Görögország nem fognak menni az entente segítségére. Szegény A. Gy. gr. és szegény olvasói a *M. H.*-nak!, akik felteszik Romániáról, hogy a német eszközévé vált Törökország és a bécsi Harlekin mellé állhatna. Andrassy cikke — úgymond — fényes tanúsága annak, hogy mily sötét tudatlanságban élnek a budapesti politikusok Románia felől. Az 1914 november 11/24. számban *Take J. J. J.* „*Magyarok és Románok*” cím alatt Andrassy grófnak a *Neue Freie Presse* november 20. számában írt cikkére válaszol. Andrassy azt mondja, hogy a románok nem tudják másként megvalósítani nemzeti ideáljukat, mint ha Oroszország mellé állanak. Igaza van. Azt mondja továbbá, hogy ki engesztelhetetlen ellentét áll fenn e tekintetben a magyar és román nemzet között, mert a magyar le nem mondhat Erdélyről, mint Magyarország nélkülözhetetlen létfeltételéről. A román nemzeti eszme megvalósítása tehát csak Magyarország

életföltétele rovására történhetnék meg. A magyarok meg akarják tartani mindenáron az ő fegyverrel hódított országukat.

Igy állván a dolog, — feleli — természetes, hogy kiengesztelhetetlen ellentét áll fenn a magyarok és románok között. Az a szomszéd, mely világosan megmondja, hogy neki életföltétele, hogy a velünk rokon népek fölött uralkodjék, az tisztán rámutat arra, hogy mi a mi kötelességünk s ki a mi szövetségesünk, örvendünk Andrássy gróf őszinteségének s követni fogjuk útmutatását. Ha ő nem találja fel másként nemzete életföltételét, majd fel fogják találni neki mások. Sorsuk az lesz, hogy idegen uralom alá kerülnek.

Take Jonscu a november 26. december 9. számban „*Magyarország és Románia*” című vezércikkben felel Andrássy Gyula grófnak a *N. Fr. Pr.* december 6. számában adott válaszára. Egyebek között ezt mondja: Andrássy kétségbe vonja Románia jogát Erdély visszafoglalására (revindiquer). A mi teóriánk a nemzetiségi eszme s a lakosság többségének jogával szemben állítja a hosszas birtoklás, a földrajzi és stratégiai szükség elméletét. Azt kérdi: mit csinálnánk a székelyekkel, szászokkal s a magyarokkal! Hát a székelyekre és szászokra az a sorsvégzet vár (ami a szerbiai és macedóniai oláhság sorsa is), hogy *szigetet alkossanak* azon a területen, melyet a román

faj tart megszállva azóta, mióta a világra jött (?) a melyen ma is, dacára az évezredek elnyomásnak, a szász telepítésnek, megmaradt a néesség többségének — tehát az *uralkodónak* (souverain).

Andrássy számot vethetne azzal, hogy egy faj, mely a maga meghamisított statisztikája szerint is csak 51%, egy 20 millió lakosú országban leigázva tart 10 millió másfajta népet, mert ez a leigázás életföltétele, nem csinál egyebet, mint a hódítás és nyers (brutális) erő himnusát zengi. Mi ezzel szemben a népek jogára hivatkozunk, amely a hármass en-tente győzelme után legalább száz évig uralkodni fog a világon.

A *La Roumanie* 1914—15 december 23—január 5. számában *Take Jonscu* felel Andrássy Gyula gróf újabb válaszára (megjelent a M. H.-ban). Andrássy engem azzal vádol meg, — úgymond — hogy olyan helyzet teremtésére buzdítom Romániái amely romlását idézné elő. Én ezzel szemben azt mondom, hogy bár meg vagyok győződve, hogy a magyar államférfiak a magyarosítással végveszélybe döntenek országukat, mégsem követelhetem, hogy inkább rám, mint saját államférfiaikra hallgassanak.

Andrássy azt hiszi, hogy nincs semmi történelmi differencia Magyarország és Románia között s hogy a román támadás nem ter-

mészetes szükségszerűség lenne, hanem váratlan áruulás barát részéről, amit nem lehetne megbocsátani.

Hát az, hogy a magyarok elfoglalták az országot, mely a mi fajunk bölcsője volt (V.), hogy századokon át elnyomták és rettenetes iga alatt tartották fajrokonainkat s mindent elkövettek megmagyarosításukra: ez nem okozott semmi ellentétet a két nemzet közötti

Andrássy ignorálja a legnemesebb nemzeti érzületet, amely minket arra ösztönöz, hogy *megvalósítsuk nemzeti egyesülésünket, kiterjesszük határainkat a románok „lakta földekre.* Ezt Andrássy egyszerű ambíciónak, területhódítási váagnak minősíti. A magyarok hódíthattak, alávethettek alacsonyabb rendű fajnak (en race inférieure) más népeket, magyarosíthatják erőszakosan a román faj nagy részét: ez nem okoz ellentétet magyar és román között. De ha a románok mennének felszabadítani az övéiket idegen uralom alól: ez már ellentétet támasztana, ami sokkal nagyobb okot szolgáltatna a visszatorlásra, mint a franciák revansa Elzász-Lotharingia miatt.

Andrássy még mindig a szuverenitásnak hűbéres felfogása alapján áll s a honfoglalásra, az országbírási régiségére hivatkozik s teljesen érzéktelen a nemzeti akarat modern eszméje iránt (á lidée moderne de la volonté nationale). Andrássy szerint az, hogy a ma-

gyarság meghódította régen Erdélyt, ez számukra sérthetetlen jogállapot, melyhez a népeknek semmi hozzászólásuk nincs.

Andrássy és köztem megegyezés nem lehetséges. Mi más- más nyelven beszélünk, más- más világot képviselünk. Andrássy az ő hazája számára a jogcímet a *régiség porában* keresi; én a mieink revindikációja céljából a *népek jogára* támaszkodom.

Az, hogy a jog diadalmáért erőszakot kell alkalmazni, a dolgon nem változtat. Az erőszak csak azt fogja visszavívni, amit az erőszak elkövetett a jogon.

Andrássy tovább megy és megjósolja nekünk, hogy ha mi a románlakta magyar földeket elfoglalnánk, a magyarságot egyetlen érzés fogná áthatni, a bosszú érzete és visszafoglalására (szövetkezne bárkivel, Bulgáriával és Oroszországgal s három tűz közé venne bennünket s végrehajtanák rajtunk azt az operációt, melyet Lengyelországon végeztek.

Ám ha nem lenne is más választásunk, mint vagy elfogadni véglegesnek a magyar hódítást s lemondani mindörökre a nemzeti egysületről vagy pedig három, magyar, bolgár és orosz tűz közé kerülni: önérzetes nemzet nem habozhat az ő hivatása felett. Az öngyilkosság, a más által való megöletéstől való félelem, a legostobább gyávaság lenne. Bármily veszélyt rejtegetne is számunkra a jövő, ne-

künk habozás nélkül követnünk kell a mi hivatásunk útját.

Mint minden népnek, a románnak is joga van a teljes és szabad nemzeti élethez. Ezt az életet el kell hogy érje, bármily áldozattal a jelenben s bármily veszéllyel szemben a jövőre nézve. A bosszúállás, amivel Andrássy fenyeget nem félemlít meg, hanem inkább fel-fegyverez!

Take Jonescu még nyíltabban színt vallott 1914 december 18/31-én a „conservator democrata” pártkörtnben tartott beszédében.

— Mióta történelmet írnak — úgymond — megfigyelhető, hogy a győzelem mindig nehézséggel járt. De ez senkit sem jogosít fel visszavonulni a küzdelemtől. Az óra nemso-kára iitni fog. A lecke fel van adva, előbb mint gondoltuk.

A koronatanács napján reggel (augusztus 2/15.) S majában összehívtam barátaimat s megmondtam véleményemet a miniszterelnöknek is. És ez abban állt, hogy egy olyan háborúban, mely a kis államok elnyomására kezdetett, nincs más lehetőség egy kis állam számára, mint rávetni magát a támadóra, bármi-be kerüljön. Negyven évig készülni a háborúra s aztán megtámadni egy kiválóan békés (éminemment paisible) országot s azt letiporván, még meg is alázni, azt állítva, hogy az őt provokálta, ez oly nagyfokú erkölcstelenség,

hogy annak az oldalára mi nem állhatunk. Aki olyan ultimátumot küldött Szerbiának, mely annak nemcsak testét, de lelkét is követeli, *a mellé állni lehetetlenség*, dacára a világ minden Besszarábiájának, minden Odeszszának. *Nem, nem és nem!*

Én nem haboztam egy percig sem, átláttam mindjárt, hogy *számunkra csak egy lehetőség van*. Minket a hármasszövetséggel kötött szerződés többé nem kötelez. Mi azt a világbéke fenntartása végett kötöttük.

Megvallom, hogy a nép közérzete is közrehatott elhatározásomra. A nemzeti ösztön erősebb minden bölcseségnél. Ez megérezte, hogy *elérkezett a román történelem legfontosabb* időszaka és én boldog vagyok, hogy születtem és ebben a nemzedékben élek, melyet *Nagy-Románia megvalósítására szólít a történelem*.

így beszélt 1914 végén az a Take Jonscu, aki augusztus elején még az *őszinte és végleges semlegességet* hirdette. Időközben történt Lemberg és Przemysl elesése, a marnei csata s íaz? oroszok a Kárpátokban harcoltak. De mindezeknél bizonyára több *nyomatékkal* érveltek a Buxton-testvérek, az angol ágensek, kiket ő a kórházban is meglátogatott. (Megjelent „Az Újság” 1917. szept. 8. sz.)

IV.

Take Jonescu beszéde 1915 őszén.

Take Jonescu mint államférfi „hű fotográfáját” a következőben reprodukálja egyik, a romániai viszonyokat és őt jól és közelről ismerő honfitársunk, ki hosszabb időt töltött Romániában:

Take Jonescu volt miniszter 1913. év folyamán Londonban mint (rendkívüli meghatalmazott képviselte Románia érdekeit a bolgár-román konfliktusban. Akkoriban életfeltétele volt Romániának *ai* hármasszövetség támogatása. Ez a tipikus balkán-diplomata akkoriban a következőket írta lapjában, a *La Roumanie-ben*:

A népeket a hegyek és nem a folyók választják el. Besszarábiától nem a természet, hanem a zsarnoki önkény választott el minket. *A sóhajokat halljuk erdélyi testvéreinktől, de Besszarábiából egy hang sem jut el hozzánk. Ahol a zokogást az önkény elfojtja, ott az elkeseredés a paroxizmusig emelkedett. A csendes, néma könyhullatás a legborzalmasabb. Ha szabad irredentizmust üznünk, úgy azt csak Besszarábiáért tehetjük.*

Senki szebben és igazabban nem rajzolhatta volna meg a besszarábiai románság sorsát, mint Take Jonsescu e sorokban.

Pár napra rá Parisban Delcasséval találkozott és ugyancsak a bolgár-román konfliktusról tárgyalva, Delcassé azt kérdezte tőle, hogy nem tartja-e furcsának Románia helyzetét a hármasszövetségben! Mire ő (parlamentari beszéde szerint) azt válaszolta: Hát ön nem furcsálja az olaszokat a hármasszövetségben? Igen, — felelé Delcassé — de ez a félelem szövetsége!

— No látja, a mienk is az, — mondotta Take — legyen azonban nyugodt, *mi is ott leszünk, ahol testvéreink, a franciák, ha szükség lesz ránk.* (Botár Árpád: A román áru-lás okai 13.1.)

Take Jonsescu tehát 1913-ban míg egyrészt csak Besszarábiáért tartotta jogosnak az irredentizmust, másrészt a hármasszövetség cserbenhagyását helyezte kilátásba. Ilyen két-színű politát űzött már akkor. *Graeca fides nulla fides!* — mondták régen a latin testvérek.

Lássuk, hogyan beszélt Take úr 1915 őszén, miután az olasz áru-lás már megtörtént.

1915 okt. 20./nov. 2-án *Krajován* tartott nagy beszédében a következőket mondotta:

A semlegesség lehetetlen.

A sinajai koronatanácson a következő incidens történt. Ott én — úgymond — a semlegesség mellett nyilatkoztam, mert csak azzal lehetett megakadályozni azt a gyalázatos szövetséget, melyben harminc évig vergődtünk. *Károly* király azzal a közbeszólással szakította meg beszédemet, hogy a *semlegesség a legrosszabb politika*. Én azt feleltem neki, hogy *ez az egyetlen lehetőség*. — Akkor az volt egyedül lehetséges, *most ez az egyetlen lehetetlenség!*

A magyarok oldalán mehetünk-e?

Mehetünk-e Franciaország ellen, mely iránt annyira le vagyunk kötelezve, amelynek köszönhetjük civilizációnkat s azt, hogy a dunántúli szomszéd fölé kerekedtünk? Mehetünk-e azok ellen, kik a népek szabadságáért küzdenek? Mehetünk-e a magyarok oldalán, akik ebben a háborúban végleg megakarják alapítani hegemoniájukat a magyar királyságban!

Ezt az ország nem akarja, a hadsereg nem fogadja el.

Tudom, hogy holnap a farizeusok vádakkal lépnek fel ellenem, hogy én, aki négyszer voltam a kormányon, nyilvános gyűlésben kijelentettem, hogy van egy dolog, melyben a hadsereg nem engedelmeskednék.

Igen, én azt mondom, nem mintha lázadó

(rebellis) volnék, hanem inert előre látom, tudom és megítélhetem. *Vannak dolgok, melyek ellentétben állanak a nemzeti becsülettel.*

Az ellen cselekedni, amit érzünk századok óta, ami az anyatejjel, átszáll nemzedékről-nemzedékre, azt senkinek sincs joga követelni, még a hadseregtől sem.

Csakis esztelen aggastyánok (Carp, Majorescu), akik ifjúságukban a reakció iskolájában nevelkedtek, hitvány ambíciójú emberek, kik a hatalomra vágnak (Marghilomán?), nyomorult megvásároltak, kik árulásuk béréért írnak, is könnyelmű emberek, kik nem értik a fajnak lelkét, képesek elképzelni, *hogy a román katona harcolhatna a magyarok oldalán.* Az okos emberek tudják, hogy *ez lehetetlen!*

Kiktől kell óvakodnunk?

Ha tehát a semlegesség (lehetetlen: *nincs más lehetőség, mint a magyarok ellen harcolni* és most már a *bolgárok ellen*, akik dunántúli magyarokká lettek, mint ahogy a magyarok Kárpátokon-túli bolgárokká váltak.

Nemcsak azoktól kell óvakodnunk, akik olyan ostobaságot beszélnek, hogy a magyarok és németek oldalán menjünk a harcba, de azoktól is, akik azt mondják, hogy igazatok van, mi is azt akarjuk, de erre az alkalmas pillanat még nem érkezett el.

Igaz, uraim, volt jobb alkalom is, mint a mostani. De minél több idő eltelik, annál rosszabb lesz a helyzet. Ott volt a kedvező pillanat Lemberg elfoglalása után, midőn Ausztria reszketett a félelemtől. De Károly király még élt akkor s vele lehetetlen volt boldogulni.

Vádolom a kormányt, hogy nem ment bele a háborúba, mikor Italia beavatkozott. Ha akkor belementünk volna, Bulgária nem mert volna támadni, bár régóta készült megcsalni az oroszokat. Az ő szolgálai jellemükkel a mi oldalunkon követtek volna. Görögország is; dacára a görög faj ideálja iránt ellenséges érzelmű királyának. Ilyen volt akkor a helyzet.

Még egy jó alkalom lett volna. Akkor midőn a bolgár meg akarta támadni Szerbiát. Akkor kötelességünk s érdekünk lett volna támadni. De elmulasztottuk. Megakadályozhatunk volna a német átkelést Szerbiába, mert nagy nehézséggel küzdött; ahelyett megvártuk, hogy elhelyezkedjék a Duna vonalán, amint a Kárpátokban.

Tényleg, most nem a legjobb az alkalom, de a kötelességet és hivatást teljesíteni kell. Engedelmeskedni kell az ország kívánságának. Az nem akar egyebet, mint átlépni a Kárpátokon. Ez az ország akarata. Ez, amit mi akarunk.

Kiábrándulás. Desillusion”

A kételkedők azt mondják, hogy nem fogunk célt érni, az ország el van kárhozva. Olyan nemzedék, mely kevés munkával nagy bőségben nőtt fel, nem tud felemelkedni bibliai magasztalára az eseményeknek. „A nemzet csak szavakat ismer, nem tetteket. Szelleme nem száll magasra, hallja az órát ütni, de nem tudja az időt felhasználni.

Mielőtt erre a véleményre jutnék az én népem felől: engedjék meg nekem, hogy én kötelességemet végig teljesítsem. Mert *az összes fájdalmak közt a legkeservesebb a fajunkból való kiábrándulás.* Ha a nemzetet, melyhez tartozol, legyőzetik, az semmiség. Ha az ellenség hazádat feldúlja, az semmiség. Minden nemzet keresztülment ezen és ez nem akadályozza meg a feltámadásban, sokkal nagyobb és hatalmasabb mértékben. De hogy tovább tengesd anyagi életedet, miután erkölcsileg meghaltál, miután elvesztetted hitedet néped rendeltetése és virtusa iránt: az a legnagyobb kín, amelyet még Dante sem látott a pokolban.

Ha a történelem nekünk ezt a bűnhődést rendelte: ám legyen! Hulljon fejünkre ez az átok!
(*La Roumaine* 1915 okt. 21./nov. 3.)

*

Íme az egykori Magyar-Oláhország (Ungro-Valachia) fővárosában Take Jonecut már annyira előnti a furor bellicus, hogy neki akar

menni fejvel a Kárpátoknak, még ha legyőzik és az ellenség fel is dülja a hazát, mert szerte mindez *semmiség* ahhoz képest, hogy támadni ne merjenek. Csak „*courage*”, — gondolta magában — a többi magától jön, mint 1913-ban Bulgáriában.

1915 nov. 3./16-án Moldva egykori fővárosában, *Jassyban* tartott nagy beszédet a román irredentizmus nagy demagógja. Ezeket mondotta:

Szövetségünk a központi hatalmakkal.

Harmincegy éven át természetellenes szövetségben állottunk a központi hatalmakkal. Keletkezésének titkai a következők:

Az 1877—78-iki orosz-török háború alatt az ősi román virtuis újra feléledt. Plevna alatt jöttünk rá, hogy mi nem epigonjai vagyunk egy nagy népnek, de régi hősöknek ivadékai vagyunk.

Bízva erőnkben, ráeszméltünk a nemzeti ideálok megvalósítására is, a Kárpátokon túl, a Dunán túl, a Pindusig Macedóniában. A! plevnai csata egy könyvtárnyi propaganda-iratot termelt. Bízni kezdtünk nemcsak szívünkben, de karunkban is.

Budapesten nagy lett a nyugtalanság. Mindenáron megakarták fékezni a *Nagy-Románia*

felé irányuló mozgalmat. Az oroszokkal azonban, az ő hibájából és a mi hibánkból is, ahelyett, hogy további bajtársi viszonyt tartottunk volna fenn, jéghideg viszonyba jutottunk.

Ausztria jól tudta, hogy *Nagy-Románia másként nem valósítható meg, mint ha a dorobanc együtt harcol a kozákokkal.*

Ezt mindenképpen megakarták akadályozni és felvetették az *Alduna kérdését.*

Van aki azzal dicsekszik, hogy megmentette nekünk a Dunát. Igen ennek az átkozott szövetségnek az árán. Megmentette a Dunát, de elvesztette Romániát.

Tűrhetetlen élet.

1883-ban Gradisteanu Péter Nagy István szobrának leleplezésekor itt Jassyban két gyöngyről beszélt, melyek még hiányzanak Nagy István koronájáról.

Oroszország, amely bírta a nagyobb gyöngyöt (Besszarábiát), nem haragudott meg, mert nem akart velünk viszályba keveredni. *Ausztria* azonban, mely a *bukovinai gyöngyöt* bírta, dühbe jött és magyarázatot (mentegőzést) kívánt. Mi megadtuk neki, de nem volt megelégedve, viszályt akart s garanciát követelt.

Ausztria életünket tűrhetetlenné tette. Az „*intolerabile*” szót azok mondták, akik a szövetséget csinálták.

A kétségbeesés pillanatában elfogadtuk az *ultimátumot*. Olyat, aminőt Szerbiának küldöttek tavaly.

Az államférfiak segítség után néztek. A Pruthon túl lehetetlen volt az után, ami a háború után történt (Besszarábia elrablása). Franciaország 1870-iki szerencsétlen háborúja után nem segíthetett. Itália Ausztria szövetségese volt.

Így *Bratianu János* Bismarckhoz ment és azt mondta, hogy Bécs nem hagy bennünket élni, nem tudunk lélegzeni, egyszer csak azon vesszük észre magunkat, hogy megtámad.

Bismarck azt felelte, hogy: Én nem tudom védelmezni Ausztria ellen, menjen Bécsbe s adjon garanciát.

— Minő garanciát!

— *Ajánljon fel szövetséget (une traité d'alliance) Ausztriával.*

Bratianu közölte a királlyal. Ez megbízta, hogy álljon meg Bécsben. Úgy tett. Ott eleinte leírhatatlan hidegséggel fogadtatott. De egy órai tárgyalás után, miután szövetséget ajánlott fel, minden megváltozott.

Ez az eredete a mi szövetségünknek Ausztriával.

Ez tehát *egy ránk erőltetett szövetség* volt, melyet egy hatalmas szomszéd ránk kényszerített.

Azután nagynehezen elértük, hogy Németország és Itália is hozzátartozzék e szövetséghez. Azt az Ígéretet nyertük, hogy háború esetén Itália a mi oldalunkra áll 40.000 emberrel, mert másként *senki sem tudta elképzelni, hogy a dorobancot tűzbe lehessen küldeni a porosz és a honvéd mellett.*

Így vetettek láncot a nyakunkba. Elfogadtuk, mert másként nem tehattünk.

De ha Ausztria minket gyengeségében is így kínozott: mi lesz, ha győzni fog? *Mi lesz velünk, ha egy győzelmes Magyarországgal állunk majd szemben?!*

Az entente győzelme.

De én nem félek ettől. Biztos vagyok a négyes entente győzelmében. Egy-két év múlva (nem tudom mikor), ha élek, meg fogom ünnepegni Önökkel *a civilizáció győzelmét a középkor felett*, amit Berlin visszaállított.

Biztos vagyok ebben még akkor is, ha mi elkövetnénk azt a gyalázatot (infamie), hogy Ausztria—Németország mellé állnánk.

Tudom hogy ez lehetetlen. Megmondtam Krajován, itt ismétlem, hogy *az ország nem akarja, a hadsereg nem fogadja el.* Nem lázadásra izgatok, hanem a történelem logikáját hirdetem. Tizennyolc évszázad van a hátunk mögött. Ez mind tiltakozik ellene, a jövő szá-

zadokkal együtt. *A sírok maguktól felnyílnának s a vajdák felkiáltának, hogy az nem lehet.*

Ausztria és Németország most Európában rablóbandát alakított, hogy lerombolják a civilizációt. (1914 őszén ezt ő mondotta nevetséges blague-nak!) Ha az entente nélkülünk győzne, azt mondanák, hogy ismertünk egy kis Romániát, melyet az idegen nagyhatalmak segítségével megalkottak és ennek midőn ki látása nyílt megkészserezni területét, megmenteni testvéreit, megvalósítani nemzeti ideálját, nem volt bátorsága, nem volt kurázsija. Minek csinálnánk mi nagy Romániát ilyen ki& emberek számára.

És higgyék el nekem, hogy van egy nemzet, mely kész arra, hogy táncra perdüljön a győzelmes entente előtt és magának követeje azt a tisztséget, hogy gátat emeljen a németek ellen. És ez; a magyar nép! A magyarok lesznek vetélytársaink a győzelmes Európánál ellenünk. Ők azt mondanák, hogy mi harcoltunk ellenetek, de épp oly jól tudunk harcolni mellettetek is; mi megmutattuk, hogy tudunk verekedni férfiasan akkor, midőn azok az asszonyállatok (femmelettes) a Duna és Kárpátok közt nem mertek síkraszállni saját testvéreikért. Hogyan hihetnétek, hogy valaha harcra kelnének a civilizáció és jog érdekében!

A faj becsülete.

Egyes *emberek* hiába vitéznek. Miként Venizelosz magában nem ér semmit. Mi, az Unio-szövetség, nélkületek semmi isem vagyunk. Sőt nevetséges, hogy legyenek hadvezérek sereg nélkül. Azért kívánjuk, hogy hirdessétek, hogy akarjuk a (háborút, mert akarjuk a nemzeti becsület respektálását.

Én is azt mondom tehát Filipescuval, hogy az orosz, az angol, a francia a mi testvéreink, — előre tehát ő velük!

*

Take Jonescu vidéki izgató beszédeit másnap a bukaresti lapok egész terjedelmében közölték (a *La Roumanie* vezércikk alakjában) s az egész ország visszhangzott a híres demagóg frázisaitól.

Izgató szavai termő talajra találtak, mert egy nagyzási hóbortban nevelt népnek a faji ösztönéhez voltak intézve.

(Megjelent „Az Újság” 1917 szept. 27. sz.)

V.

Az oláh irredenta virágszájai.
— *Take Jonescu* „*emlékei*”. —

A Tornán irredentizmus! véresszájú (Hegymestere két évig izgatott ellenünk szóval és tollal, míg sikerült nemzetét tűzbe vinni a „nemzeti eszme” megvalósítása jelszavával.

Izgatásainak kedvelt! formája volt „emlékei” (Souvenirs) közlése lapjában, a La Roumanie-ben. Ezekben főként arra törekedett: „bűzbe keverni” a monarchiát, hogy régen készült erre a háborúra és ő erőszakolta.

Nem volt ugyan szerencséje vele, mert az idézett diplomaták rendszeren megcáfolták s meghazudtolták; de ő makacsul kitartott meg-megújított rágalmai mellett, ismervén a latin példabeszédet a merész rágalmazó némi csekély sikerre való kilátása felől (Calumniare audacter semper aliquid haeret).

Lássuk kissé közelebbről Take Joneiscu „emlékeit”.

Magyarok és oroszok.

1893-ban a román liberális párt Sturdza Demeter vezetése alatt nagy agitációt fejtett ki a nemzeti egység (t. i. az Erdéllyel való unió) érdekében. A konzervatív-párti kormány

Lascar Catargival az élén alig tudta fentartani a rendet s az osztrák-magyar követség több volt, mint elégedetlen.

Ekkor a követség egyik titkára (ki azóta már régen követ) egy román miniszterrel beszélgetvén, azt mondotta, hogy önök nagyon tévednek, ha azt hiszik, hogy a mi oláhlakta országrészeinket az oroszokkal való ellentétünk alapján tőlünk elszakíthatják. Erősen csalódnak, ha azt hiszik, hogy mi nem tudunk meg egyezni Oroszországgal. A Kárpátok a mi számunkra igen jó határvonal volna még akkor is, ha Galícia orosz kézre jutna és Románia orosz járom alá kerülne. Számunkra egy magyar-orosz entente sokkal könnyebb, mint önök gondolják. Ellenzéki pártkörökben ez a felfogás egészen népszerű.

Azóta is többször adták jelét annak, hogy a magyarok az oroszokkal keresték az összeköttetést. Mikor a cár pl. Konstanzában járt, a magyarok küldöttséget akartak meneszteni a dumába.

A magyaroknak egy töredéke más politikai helyzetet alkart teremteni arra az időre, midőn a Habsburg-monarchia haldoklik.

(La Roumanie, 1914 nov. 5/18. sz.)

Emlékek (Souvenirs)

1914 július 30-án este 6—7 óra között Bécsben egy angol barátom, aki Berchtold gróf bi-

zalmasa volt, azt mondtatta: nem hiszi, hogy Anglia részt vegyen a háborúban. Itt erősen kívánják a háborút s annyira fel vannak készülve, hogy biztosra veszik a győzelmet. Nincs nagy bizodalmuk a mostani román kormányhoz, amely nem érti meg a helyzetet. Ha ön volna kormányon, nagy dolgokat vihetne véghez Romániával. Nemcsak Besszarábiát kaphatnék meg, melyet 1812-ben elvesztettek, de még többet is.

Meghallgattam barátomat, aki nagyon intelligens ember és azt feleltem neki, hogy Bécsben nyakig úsznak a tudatlanságban és esztelenségben. („á Vienne on nageait clans lignorance et la folie”).

#

Szinajában 1914 augusztus 3-án kora reggel összegyűjtöttem barátaimat, Dissescu, Istrati, Cantacuzene, Pashcano, Badarau és Cinco urakat. Feltártam előttük a helyzetet, amely felett a koronatanács délelőtt határozni kívánt. Mindenkitől megkérdeztem véleményét, mielőtt én nyilatkoztam volna. Mindnyájan ugyanegy véleményen voltunk t. L hogy a német győzelem sírja lenne Romániának (quene victoire allemande serait le tombeau de la Roumanie) s hogy erkölcsi lehetlenség, hogy mi ehhez hozzájáruljunk támogatásunkkal.

Hozzátettem, hogy ha nem lettek volna velem egy véleményen, én visszavonultam volna a conservator-demokrata párt elnökségétől, de tovább harcoltam volna, mint egyszerű polgár, tízszeres erővel.

*

1914 szeptemberében Szinajában az én kis villámban Lemberg eleste előtt meglátogatott egy magyar barátom, közeli rokona Tisza István grófnak; kedves ember, aki nem szokott politikával foglalkozni. (Gr. Mikes Ármin).

Beszélt az én állásfoglalásomról a nagy európai krízisben, amely rámnézve végzetes lehet és tudtomra adta (amit úgyis jól tudtam), hogy a kettős monarchia tulajdonképpen vezetője Tisza gróf, ki a háború után át fogja venni a külügyminiszterséget s megtarthatja életfogytiglan, ha úgy akarja. Az udvariaság minden óvatosságával figyelmeztetett a nehézségre, hogy ne mondjam, a lehetetlenségre, hogy sohasem juthatok többé a hatalom polcára Romániában, mert nem lehetek többé mostani álláspontom (miatt megfelelő viszonyban Tisza István gróf Ausztria-Magyarországgal. Rámutatott arra is, hogy még volna idő a visszavonulásra, mert a központi hatalmak biztosak az ő győzelmük felől.

Én azt feleltem, hogy minden ember kövesse kötelességének hívó szavát, anélkül, hogy figyelembe venné a kockázatot vagy ve-

szélyt. Én számot vetettem azzal, hogy ha Németország győzne, hazafias kötelességemnek tartanám nem zavarni országom politikáját a nyilvános életben való továbbszerepléssel.

De midőn annyi ember áldozatul ösík a csatatéren, nevetséges lenne egy embernek politikai karrierje feláldozásától tartózkodnia, bárki legyen az az ember.

Barátom megértette s menteni akarván kudarcát, azt mondotta, hogy baráti kötelességet vélt teljesíteni figyelmeztetésével.

Azóta sok ilyen szemrehányásban és figyelmeztetésben volt Teszem mások részéről is. Mindannyian nyitott ajtót zörgettek.

(La Roumanie, 1914 augusztus 6/19. ez.)

Beszélgetés Berchtold gróffal.

Az 1912. év folyamán eszmecserét folytattam Berchtold gróffal és ő fejtegette előttem a németek tengeri hajóhada fejlesztésének okait és célját. A főcél az, — úgy mondotta — hogy olyan tengeri erőre akarnak szert tenni, hogy adandó alkalommal megtámadhassák és tönkre tehessék Anglia tengeri hatalmát.

(La Roumanie, 1915 szeptember 22/október 4. ez.)

Berchtold grófnak.

Berchtold gróf dementálta fennebbi közleményemet. El voltam rá készülve. Mert ne-

héz a felelősséget vállalni, hogy ők kezdték a háborút. Minden bizonyíték ellenök vall, s ők mégis tagadnak.

Könnyű azt letagadni, amiről nincs írás..
Azért mégis folytatni fogom emlékeimet.
(La Roumanie, 1915 október 8/21. sz.)

Emlékeim (Souvenirs).

Pallavicini őrgrof. Ez olasz név alatt egy tiszta magyar úr értendő.

Fiatal korában ő is „kaiserlich” volt, mint a magyar mágnások általában. Be mikor én vele megismerkedtem, már nagy magyar volt, a szó igazi értelmében. Gyermekait olyan sovinizmusban neveltette, hogy ezek, bár egy kedves angol nő az édesanyjuk, anyanyelvüket sem akarták megtanulni.

Pallavicini mindig szerbgyűlölő (serbophag) volt. Kedvtelve emlegette, hogy mikor ő követ volt Belgrádban, a szerb disznók hogyan estek mindjárt betegségbe, midőn a szegény szerb kormány valami dologban kérdést intézett Ausztriához és hogy gyógyultak meg csodálatosan mindjárt, midőn a szerb kormány kapitulált.

Semmi sem jellemezheti jobban Pallavicinit, mint midőn fejtegette Ausztria és Szerbia viszonyát vagyis inkább Szerbia mártíriumát.

A románok bevonulása Bulgáriába megijesztette a magyarokat. A Dunán átkelés az első felszabadulás (emancipáció) volt az osztrák-magyar iga alól. 1913-ban az volt a mi katonáink jelszava, hogy azért megyünk Bulgáriába, hogy eljuthassunk Erdélybe. Ezt megértették Magyarországon is.

Ekkor határozták el, hogy Bukarestbe küldik Pallavicinit (t. L. Konstantinápolyból, hol nagykövet volt), öt évig élt köztünk s meggyőződészerű románellenesnek (antiroman) ismerték. 1914 tavaszán jött ide. Három napot töltött itt. Meglátogatta a királyt, a politikusokat s elégedetlenül távozott.

Természetesen engem is meglátogatott. Egy óránál tovább időzött nálam. Nyíltan megmondta, hogy tudni akarja, hogy tartjuk-e még a szövetséget Ausztriával, mert ha nem, az osztrákok is másfelé fordulnak — Bulgáriához. Azt mondotta, hogy eddig még nem tették (ami nem volt igaz), de kénytelenek lesznek megtenni, hogyha nem számíthatnak többé reánk.

En olyan diplomata-udvariassággal feleltem, ami semmit sem jelent. További zaklatására azt feleltem, hogy semmi sem tűrhetetlenebb, mintha minden pillanatban azt kérdezik valakitől, hogy szeretsz-e! (mames tu!) Már pedig az osztrák sajtó egyebet sem tesz velünk szemben. Nem titkoltam előtte, hogy

ez az ízléstelenség előbb utóbb elvadít bennünket. Ön meglátogatta a királyt s tudja, mily nagy az ő befolyása. A királlyal meg lehet elégedve.

Azt felelte, hogy nincs megelégedve, mert a király azt mondta, hogy Románia azok ellen lesz, akik a háborút provokálják és ez neki nem elég.

Midőn erre azt mondtam, hogy nem értem a dolgot, hogy miután harminc éven át mindig azt a nótát fújták, hogy Oroszország az, aki a háborút provokálja s Ausztria-Magyarország nem óhajt egyebet, mint a békét, most ő egyszerre feltalálja a megelőző háború eszméjét (le theme la guerre préventive).

Ő erre kifejtette előttem, hogy Ausztria-Magyarország nem maradhat abban a helyzetben, ahová a Balkán eseményei sodorták, hogy Szerbia fenyegető álláspontot foglalt el vele szemben s így a háború egy napról a másikra kitörhetett. (L'Autriche pouvant être amennée bientôt à la provoquer elle même.)

Én minden érvet felhoztam a megelőző háború balgasága (sottise) ellen, kifejtettem, hogy mily képtelenség (absurdité) szerb veszélyről beszélni a kettős monarchiával szemben. Semmi sem használt. Pallavicini megmaradt a mellett, hogy Ausztriára nézve életszükség, hogy háborút provokáljon, ötször ismételte beszélgetésünk alatt a háború (guerre)

szót, mindenkor megjegyeztem egy ceruzavonással.

Ez a Pallavicinivel való beszélgetésem volt az egyik fáklyafény, mely megvilágította az én öntudatomat (conciencioe). Az egész balkáni háború alatt sok tanújelét láttam annak, hogy Ausztria-Magyarország keresve-kereste mindenáron a báboru provokálását.

A bukaresti béke után úgy láttam, hogy a zivataï elült. Pallavicini megérttette velem, hogy ebben a bitben csalódtam.

(La Roumanie, 1915 november 11/24. sz.)

*

Pallavicini örgróf épp úgy megcáfolta Take Jonescu eme leleplezését, miként előbb Becrohtold gróf tette.

Azóta is érte a múlt nyár folyamán basonló baleset a jelenlegi román minászttereilnök-be lyettest. Ráolvasták, hogy egy már megcáfolt bazugság nem válik valósággá az által, hogy, olyan notórius ferdítő, mint Take Jonescu ismétli.

Ignatievet nevezték régebben (mikor konstantinápolyi orosz nagykövet volt) a bazugság atyjának. Úgy látszik Take Jonescu nagy orosz barátsága jutalmául az ő örökségére és babérajaira pályázik.

(Megjelent „Az Újság” 1917 november 22. sz.)

VI.

Az oláh irredentizmus.

Románia a háború kezdete óta éber figyelemmel kísérte, hogy mit csinál Itália¹? Karöltve igyekezett eljárni az „idősebb latin testvérrel”, amely a szövetségi kötelékből szintén kiugrott. *Par nobile fratrum*. A szolgálai utánzásban annyira ment, hogy még az olasz jelzőszavakat is kikölcsönözte.

Az izgatás ellenünk Romániában 1915 folyamán mindinkább fokozódott és az olasz támadás után tetőfokát érte el.

Egyik eszköze volt ennek a történehamisítás, melyet oláh történétírók évtizedek óta gyakoroltak. Most ez a nagy piacra került, mint kapós árucikk. Történeti jogcímet kerestek és gyártottak a mi ezeréves birtoklásunk ellensúlyozására. Vakmerően hirdették a dá-kó-romániai egyenes leszármazás és a kétezeréves ösfoglalás és *continuitas* (állandó bentlakás) elméletét.

Mutatványul szolgáljon a *Le Journal des Balkans* 1915 január 11/24. sz. „Le Magyar” című vezércikke:

Ezer évvel ezelőtt rettenetes porfelhő verte

fel Európát s a halál árnyéka borult a pannóniai síkságra és Dácia völgyeire. Egy vad betörés (une invasion barbare) száguldott előre a gyújtogatás lángja mellett. A gyermekeket kiragadták a bölcsőkből s falhoz verték, holttesteik mellől az anyákat hajuknál fogva elhurcolták is a férjeket megkötözve vitték a fogságba. Azután elpusztították a művelt nyugatot, rabszíjra fűzték az idegeneket s elnyomták a benszülött lakosokat.

Hogy nevezték magukat ezek a barbárok? A hunok voltak talán? Nem, de hasonlóak: Árpád magyarjai. A mongol vadság utolsó kirajzása a tatárjárás előtt.

Ezek előzőnlötték Pannónia síkjait s a Kárpátokon túli Dácia gazdag földjeit. A bennszülöttek egy részét kiirtották, más részét elnyomták s harmadikát elmagyarosították. De a románok erős latin alkotmányát nem bírták megdönteni (?), mert ezek a hegyekbe húzódtak előlük. A magyarok a pusztákon telepedtek le, ennek a visszhangja zenéjük; megmaradtak természetes vadságukban.

Szent István és utódai alatt azután nemes elemeket vettek fel maguk közé a románok tömegéből. Innen van, hogy a magyar mágnások annyira méltóságos tartásúak, nemes vonásokkal, kedves mozdulatokkal, szép szemekkel, gyönyörű szín pompás ruhájukkal. Mind-

ez elárulja román eredetüket (trahissent leur origine roumaine).

(Ez igazán meglepő újdonság, amiről eddig nekünk halvány sejtelmünk sem volt!)

A magyarság nagy tömege azonban barbár maradt. Erőszakos, vad brutális. Táncuk, a csárdás, valóságos örület. Igazi haláltánc. Mintha éreznék, hogy közeleg végórájuk. Ez az!

Irta ezt a drágalátos, kedves cikket Jean Dragu. Nehogy azt higgye valaki, hogy ez unikum, kivétel. Ez az alaphangja a rólunk írott cikkeknek mindenfelé. Némely románul írt lap (pl. a hírhedt Mille Constantin újsága, az Adeverul) még ezt is túllícitálta.

Hogy a hangulat és az izgatás fokozatos fejlődését feltüntessem és terjengőssé ne váljak, csupán a Take Jonescu lapja, a La Roumanie eredeti és átvett cikkeire szorítkozom 1915 második feléből, miután az olasz támadás már megtörtént s ez még inkább feltüzelő a háborús izgatás matadorait.

Take Jonescu 1915 június 30—július 13-án beszédet tartott a „conservator democrata” pártkörben Románia hivatásáról.

— Itália úgy verekszik, — úgymond — hogy meglepte a világot. Mi ketten Filipescuval a mindenáron való háborúra törekszünk. A győzelem biztos (!). Mi Erdélyt akarjuk (és ki ne akarná?). Az nem lehet hogy a német

zsarnokság győzzön. De még ha győzne is: nekünk harcra kell szállanunk ellenük; mert ha győz, mi végkép elveszünk. Ugyanezt hirdetem 11 hónap óta, mert nem tartanám érdemesnek tovább élni, ha Románia nem teljesítené kötelességét!

Ez a kötelesség szerintük abban állott, hogy kövessék a „latin testvérek” példáját s kibontsák a román irredentizmus zászlaját.

A La Roumanie július 4./17. száma átveszi a párisi Le Matin izgató cikkét. „A román irredentizmusról Ausztria-Magyarországban”.

— Ha Itália — úgymond — megkezdte 35 millió lakossága dacára 1, 000.000 osztrák járom alatt nyögő olaszért a háborút; azt kérde mindenki, miért nem kezdi meg a hét millió lakosságú Románia a három és fél millió, Habsburg-uralom alatt élő románért?”

A románi irredenta jelentősége abban áll, hogy megkétszerezné területét, másfélszerezné népességét s kikerekítvén országát egész a magyar pusztáig, kijavítaná annak kétszarvú alakját (corriger la forme bicornéuse) s a hegyekre támaszkodva, biztos védelmet szerezne számára, A románság nyerne Szerbiával együtt legtöbbet a német-magyar imperializmus felbomlásával.

Mióta Ausztria 1866 óta megengedte, hogy a magyar legyen úr az egész Magyarországon, azóta a magyar politika arra irányul,

hogy magyarosítsa a szerbet, rutént, román. Akik nem mondanak le nemzetiségükről, azokat kizárják a hivatalokból, még a vasúti jegyet árusítók sem akarják érteni nyelvüket; minden nemzeti érzelem nyilvánítás lázadásnak minősítetik, újságírókat elítélik, a politikai rendőrség bűnpereket zúdít rájuk. Pedig a térkép azt mutatja, hogy a magyarországi román néptengerben mindössze két kis sziget van más népelemből, u. m. 250.000 szász és 750.000 magyar.

Ugyanebben a számban és a következőben hasonló szellemű tárcaközlemény szól „A magyar járom alatt nyögő erdélyi románokról”: B. Lacour-Gayet felolvasása. Ennek szelleméről elég jellemzésül annyi, hogy a románok a dákokat leigázó Traján császár népének egyenes, Erdélyben maradt, őslakó ivadékai s hogy a magyar évezredek elnyomatásnak legújabb tünete s az elmagyarosításnak legfrissebb eszköze az, hogy az oláhok kötelesek gyermekeiket 3—6 éves korukig a tiszta magyar kisded-óvókba járatni.

Montandon Marcel 1915 július 1. a párisi *Mercure de France*-ban (átvéve a bukaresti lapokban) azt kérdi, hogy „Mit csinál Romanian „

A történeti áttekintésben azt mondja, hogy a történelem folyamán Erdély csak kétizben volt rövid ideig elfoglalva az oláhoktól, u. m.

1469/70-ben Nagy István moldvai vajda által (?) s 1599-ben Vitéz Mihály vajda által, aki Gyulafehérvárt kikiáltatott az egész. Ungro-Valachia, Erdély és Moldva fejedelmének (1). De csak tíz hónapig tartott uralma. Ha most bevonulnak a doroboncok, legyesülni fognak velük a mócok a Kárpátokban.

Bukovina azonban mindig Moldvához tartozott. Az osztrák foglalás 1774-ben „baksis” útján történt, megvesztegetvén az orosz és törököt egyaránt. A bukovinai putnai kolostorban nyugszik Nagy István vajda holtteste.

Besszarábia még román föld volt nemrégen. Oroszország elvette 1812-ben, Angol- és Franciország visszaadta 1856-ban jogos tulajdonosának. S íme 1878-ban az orosz a törökkel vívott háborúja után, melyben segítségül hívta a román, mégis elvette tőle e tartományt. Pedig Miklós nagyherceg akkor azt táviratozta, mikor megrekedt Plevna alatt, Károly királynak, hogy keljen át a Dunán bármily feltétel alatt és jöjjön segítségünkre (*Passe la Danube á nimporte quelles conditions. Viens à notre aide*).

Érthető, ha Románia ezt nem tudja elfelejteni. Nem feledheti, hogy Akerman és Kilia román kikötők, Hotin román vár és Besszarábia, Moldva éléstára volt. Ha ezeket visszaköveteli, történeti és törvényes joga van hozzá.

Oroszországnak érdekében állana helyrehozni azt a nagy hibát, amit 1878-ban elkövetett.

Nem óhajtjuk, hogy új Plevna emlékeztesse erre. De ha bekövetkeznék, biztosiak lehetünk, hogy Románia csaknem egy milliányi erős hadseregével döntő befolyást gyakorolna a küzdelem kimenetelére.

Nagy-Románia végül a latin blokk keleti ága lenne, ami biztosítaná az ellen, amit szláv veszélynek szoktak nevezni. („La Roumanie” 1915. 12/25. ez.)

Negulescu Demeter bukaresti egyetemi tanár, volt képviselő „Románia lelke (Lame de la Roumanie) c. a. ezt írta a „La Revue hebdomadaire” c. hetilapban:

Románia szeme Erdélyen függ, ahol a magyarok elnyomják testvéreinket. Az egyetemi tanárok majdnem mindnyájan feliratot adtak át a királynak az erdélyi, bánáti és bukovinai [testvéreinkkel való egyesítés érdekében. Több tüntető gyűlést is tartottak tanárok és tanítványok együttesen. A Kultur-Liga is a Nemzeti Akció („LAction National”) tükrözi vissza leginkább Románia közérzetét. A Ligát az Erdéllyel való egyesítés céljából alakították. Mikor az elnök (Árion) s egyik alelnök szembehelyezkedett a nemzeti érzelemmel, az elnökséget átadták Lucaciunak, a jeles papnak, a kiváló erdélyi szónoknak, aki jelképe Nagy-Románia megalkotásának.

Take Jonsescu az mondta, hogy sorsunk a Hármassal entente győzelmétől függ, de ha nélkülünk harcolnak, nem lesz hasznunk belőle, kell, hogy a diadal a mi vérünkkel is vívassék ki. Bármily nagy mennyiség folyik is el érte — legyen áldott!

Lucaciu ezt mondotta egyik lelkes beszédében:

„Itália példája egyenesen felhívás a dunai latin civilizáció érzületéhez. Mi megértettük ennek a felhívásnak és testvéri üdvözlésnek jelentőségét. A nemzeti szolidaritásban egyesült románok várják elvitázhatatlan joguknak elismerését és revindikációjukat, hogy belépjenek a nagy küzdelembe nemzeti eszméjük megvalósításáért.”

Mind ezt hirdetik: Vacarescu k. a., a jeles költő, Take Jonsescu, Dissescu, Filipescu, Thomas Jonsescu, Lucaci, Istrati, Goga, Cantacuzene dr. stb., kik mind a román lélekre, közérzületre hivatkoznak. (La Roumanie szeptember 4/17.)

*

Itália támadásának ezt az intő szózatát Jonsescu Tamás (bukaresti egyetemi rektor) így fejtegette a Stampában: „Románia és a háború” cím alatt:

Nagy a hasonlatosság Itália és Románia helyzete között. Érzelmi szempontokat tekintve, mi is latinok vagyunk és szívünk minden

dobbanása a szövetségesekért ver. Érdek szempontjából is ugyanaz a mi helyzetünk. A semlegesség számunkra is fajunk végenyészetét jelentené.

A románok előtt nincs más lehetőség, mint a háború és pedig a szövetkezettek oldalán. Nemzeti lelkiismeretünk fellázad még a gondolatára is annak, hogy az osztrákokkal és németekkel együtt működjünk.

Európa összes népei között, mi vagyunk egyedül, kiknek csaknem fele még mindig idegen járom alatt nyög. Erdély az igazi bölcsője (la vrai berceau) Romániának és még mindig osztrák igában van. Nincs más választás részünkre, mint a háború vagy a halál („la guerre, ou la mort”. — „La Roumanie” 1915 /szeptember 10/23. sz.).

*

Bátyja, Take Jonsescu (a Dimineata ezept. 15/28. sz.) a következő kijelentéseket tette azon alkalomból, hogy pártja elhatározta, hogy indítványozni fogják a mozgósítást:

Az entente győzelmét biztosnak tartja, dacára annak, hogy Oroszország most roisszul áll. Angolország kimeríthetetlen, csak nincs még szervezve.

Az egyetlen nép, a németeken kívül, amely komolyan harcolt a szövetkezettek ellen: a magyarok. (Le seul peuple, après les Allemands,

qui a sérieusement lutté contre les Alliés, ce sont les Hongrois.) A németek leveretésük esetén nyugodtan, minden lelkiismereti furdalás nélkül magára hagyhatnák Ausztriát, de kötelességük védelmezni Magyarországot.

Másrésről a magyarok azt követelhetik; hogy a nyugati országok őket úgy tekintsék, mint a jövőben németellenes országot, így Magyarországot a mi javunkra megcsönkítani az entente győzelme esetén is nehéz lenne. Ha nincs semmi érdemünk a győzelemben, a mi kilátásaink szerte foszlanának.

A bolgárok viszont azt követelik, hogy ők fegyveres semlegességet tartsanak fenn. Tegyük mi ugyanazt. Ami egyiknek meg van engedve, meg van engedve mindenkinek. (La Roumanie szept 16/29.)

Ezeknek magyarázatául fel kell említeni, hogy előtte való vasárnap a conservator-demokrata párt gyűlést tartott a Boulevard-hotelben és a „német korrupcióra” és a külügyi helyzetre vonatkozóan Filipescu és Take Jonescu beszédjére (elhatározták a mozgósítás indítványozását. A határozat így szólt:

„Alulírott képviselők és szenátorok szept. 13/26. összegyűlvén, elhatároztuk, hogy intézkedések történjenek a külföldi korrupció megakadályozására, amely meggyalázza az országot és megmérgezi a nemzet lelkét. Tiltakozunk az ellen, hogy az ország veszély idején be-

teríttessék (encerclement) és felszólítjuk a kormányt, hogy rendelje el az összes haderő mozgósítását.”

Megjegyzendő, hogy Romániában akkor nyugtalanító híreket terjesztettek, hogy „mi nem csupán elzártuk a határt, hanem csapatokat is toltunk előre a román határ felé”, mire a román kormány is katonaságot küldött a magyar határra. (Lásd Vörös könyv 1915 szept.)

Ezekben az izgalmas napokban történt az Unio-Szövetség megalakítása, melynek egyetlen célja volt az Erdéllyel való egyesülést előkészíteni. Felhívását szept. 19/okt. 2. így közlik a lapok:

„Egy gondolat uralkodik felettünk: a nemzeti eszmények megvalósítása. Ennek szenteljük minden erőnket. Tegyük félre most minden mást, csak egyet akarjunk: az egyesülést Erdéllyel (lunion avec la Transylvanie). Kövessük az unionistáik példáját 1857-ből (midőn Öláhország és Moldva egyesülését készítették elő). E célból alakítottuk meg az Unio-szövetséget, elnökké választván Filipescu Miklóst. Erőnket az Unió körül egyesítjük és támogatjuk a kormányt, ha erélyesen hozzálát törekvésünk megvalósításához; ha pedig nem, mi vesszük át a felelős kormányzást.”

A conservatorok és a coniservator-demoferták, úgy az erdélyi és bukovinai nálunk élő románok és az összes jó románok már be van-

nak írva ezen nem politikai párt kötelékébe,, melynek zászlaja alatt küzdeni fognak mindaddig, míg megvalósítva nem látják a nemzeti ideált s be nem rendezik Nagy-Romániát „szolid alapon”.

Románok, csatlakozzatok lelkesedéssel, önfeláldozással is ne felejtsetek, hogy áldozatokra van szükség.

Másnap (szept. 20.) közlik a lapok (Epoca, Dimineata) az erdélyi szökevényeik belépési nyilatkozatát névaláírásaikkal.

Az Unió-Szövetség kiáltványa, melyet szeptember 25/okt. 8. adták ki, a román irredentizmus egyik legérdekesebb okirata. Kivonatos tartalma ez:

Románok! Tíz század óta ketté vagyunk szakítva egymástól.

A Kárpátok, mely fajunk bölcsője volt, a magyar invázió borzalma által átalakult elválasztó határvonallá a két testvér között. Csak egy pillanatra mutatta meg a mi hősiességünk az egyesülést, Vitéz Mihály vajda idejében. (1599—1600.)

De egy nap sem aludt ki lelkünk tüze, úgy odaát, mint itt. Ezer év óta várjuk a megváltás óráját.

Íme elérkezett!

Az óriási háborúban, melyet a mi halálos,

örökös ellenségeink idéztek elő, nincs más velük, mint a török, aki ellen mi 500 évig harcoltunk és a németek, akik nagyzási háborújukban minden országot maguk alá akarnak vetni.

Négy nagy nemzet ontja véréét a mi ezeréves ellenségünkkel szemben. E négy állam 300 millió lelket számlál s azonkívül 420 millió távoli alattvalója van. A tengernek is ő az ura. Ily nagy erő felhalmozása a mi fajunk zsarnokai ellen még nem történt és nem fog történni soha.

Ha mi az ő oldalukon nem merjük teljesíteni a mi hivatásunkat, sohasem fogjuk mereni többé.

Nem igaz román az, aki nem érzi, hogy most vagy soha!

A nemzeti szellem tisztán megmutatja az utat, hogy át a Kárpátokon! Az egyesültek oldalán, kik a leigázottak felszabadításának zászlaját tartják kezükben.

Utunkban csak azok állanak, kik lelküket eladták vagy pénzért vagy a hatalom reményességéért. Az árulók, akik nyomorult életüket a németek győzelmére alapították, tudniillik a mi aspirációnk koporsójára, függetlenségünk sírjára.

Szakítsatok velük. Adjátok tudtukra, hogy nincs semmi közösség köztük és a román faj között; aki hozzájuk közelít, átkozott, mint ők.

Máris elmulasztottuk a legjobb alkalmat, midőn a Kárpátok nyitva voltak előttünk s midőn még hegyentúli testvéreink nem voltak leöldökölve.

A háború most már határainkat érinti. A magyarok el akarják vágni érintkezésünket a kelettel. Kezet akarnak fogni a bolgárokkal (kiket idegen uralkodója felszabadítóik ellen lázít), hogy láncra verjenek bennünket. Ezt akarjuk megakadályozni. Föl akarjuk hívni a vitézeket, bátrakat. Készen akarunk lenni a kötelességteljesítésére.

Ha a kormány kész vezetni Romániát hivatása útján, annál jobb, minden erőnk rendelkezésére áll. Ha nem, — úgy kell, hogy mások lépjenek helyükbe. Senkinek sincs joga megakadályozni a nemzetet rendeltetése betöltésében.

Az Unió-szövetség elhatározta, hogy kötelességét teljesíteni fogja a cél eléréséig.

Szüksége van mindenkinek segítségre. Adjátok meg, csatlakozzatok.

Ez a nép akarata és csak annak van joga az ország dolgai fölött határozni.

Aláírva a végrehajtó bizottság nevei, u. m.: Nie. Filipescu, Bárba Delavreance, Const. Discescu, Octavian Goga, Jean Gradisteanu, Take Jonescu, Const. Istrati dr., V. Lucaei, S. Mandtescu, C. Olanescu, N. Xenopol.

Így folyt az izgatás a román irredenta ér-

dekében. Vissza akarták foglalni azt, ami sohasem volt az övék. Hamis jelszavak, áliiriigyek alatt, de annál több nagyzási hóbort vásári zaja mellett.

Úgy áldotta meg az Úristen őket, mint amilyen igaz ügy érdekében rontottak ránk.

(Megjelent „Az Újság” 1917 szept. 20. sz.)

VII.

Csehek és oláhok.

Franciaországban — olvassuk — cseh-tót brigádokat alakítottak a cseh szökevények és áru-
lók ezreiből. Senkit sem lephet meg az előzmé-
nyek után. A háború kezdete óta tisztában vol-
tunk velők. Elég nyílt kártyával játszottak,
melybe nekem Bukarestben alkalmam nyílt
mélyebben bepillantani.

A cseh szökevények a háború elején Paris-
ban úgynevezett cseh nemzeti tanácsot alakí-
tottak s francia folyóiratot indítottak meg „La
Nation Tchèque” név alatt. Onnan adták ki és
terjesztették monarchiánk ellen írt kiáltványai-
kat, rágalmaikat s az ellenséghez intézett sze-
rencsekívánalmaikat.

Vezető elnökük volt a hazaárulásért elítélt
Masaryk prágai egyetemi tanár, reichsrathi
képviselő. Köréje csoportosultak a többi cseh
(szökevények. A londoni, pétervári és ameri-
kai cseh kolóniák szintén alakítottak hasonló
cseh bizottságokat.

Az ellenséges sajtó, köztük a bukaresti hír-
lapok kapva-kaptak ezeknek szemenszedett rá-
galmazó és a monarchiát becsmérő szellemi

termékein s méregkeverésüket átvették és propaganda-eszközüül használták fel.

Szép kis gyűjteményt lehetne összeállítani belőlük, de elég lesz jellemzésül néhány mutatóvány is — ad majorem Bohemiae et Romániáé glóriám.

1. Az osztrák ház rágalalmazása.

A La Roumanie (Take Jonsescu lapja) 1915 augusztus 29-én (szeptember 11.) La maison d'Autriche cím alatt cikksorozatot indított két, Londonban 1913—14-ben megjelent s nálunk kitiltott könyv ismertetésével. A cikkek eredetije a párisi „La Nation Tchèque” hasábjain jelent meg.

Az egyik könyv Larish Marie grófnő múltját (My Past) tartalmazza, önéletírás alakjában. Az ismertetés elmondja, hogy a grófnő Lajos bajor herceg leánya volt, tehát unokatestvére boldog emlékü Erzsébet királynénak. A könyv szenzációs leleplezéseket tartalmaz a becsi udvar legbensőbb leletéből.

Hogy az igazsághoz vajmi kevés közül van ezeknek az állítólagos leleplezéseknek, azzal a cseh folyóirat és román lap nem törődtek. Men-nél badarabb és hihetlenebb — nekik annál jobb: az ő aljas céljaikra annál alkalmasabb.

Még förtelmesebb rágalmak tárháza a másik, Londonban 1914-ben megjelent könyv:

Egy császárné titka (The Secret of an Empress). Írója Zanardi Landi grófné.

Ez a hírhedt kalandornő a „bécsi törvényszék előtt pört indított állítólagos főhercegnői rangja elismerése érdekében. Alaptalan keresetével elutasították, amiért aztán ő „a bécsi bíróságtól Európa közvéleményéhez appellálva” könyvet írt és adott ki az ő születése titkáról.

A könyv tartalma annyira magán viseli a valótlanság bélyegét, hogy alig vette valaki komolyan Európában. De a párisi cseh folyóiratnak és a román lapoknak nagyon kapóra jött. Ők fegyvert kovácsoltak belőle aljas céljaikra s nem átallották piszkos tollúkkal az egész művelt világ által mély részvéttel és hódolattal övezett vértanú királyné emlékét meggyanúsítani.

Egy újabb cikk (a szeptember 5/18. számában) Rudolf trónörökös halála felől ír, minden eddig ismert hírlelésnél feltűnőbb részletekkel és változatokkal. Nagyobb hitelesség látszatáért azzal végzi, hogy „ez a története Rudolf halálának, saját édesanyja elbeszélése szerint, követvén Zanardi Landi grófnő vallomását. Nem lehet kételkedni az elbeszélés hitelessége felől”.

Pedig már magában az az erkölcsi sülyedés, hogy az angol-cseh-román is sajtó ebből a gyászos tragédiából is fegyvert akart kovácsolni

gyűlölt ellenségével szemben — nemcsak a kéltelkedés, de a megbotránkozás érzését is felkölti minden jóízlésű ember lelkében.

*

Ha román lapok már az ő háborújuk kitörése előtt ennyire kaptak minden angol-cseh rágalmon: képzelhető, mily mohón élvezték a eseh pimaszságokat, mintán ők is beálltak a rablóbandába.

2. „Csehek és románok.”

Ily című közlemény örvendezteti meg 1916 szeptember 15/28-án a La Roumanie olvasóit.

Az áll benne, hogy a cseh-szlovákok (les Tchéco-Slovaques) tíz millió főnyi nemzetében három millió a szlovák, akik Magyarországon laknak. Ezek moist nagyon boldogok, hogy Románia harcrakelt Ausztria-Magyarország ellen. Remélik, hogy midőn megkezdődik Magyarország feldarabolása, az nem fog csupán a románokra szorítkozni. A felsőmagyarországi tótság is visszaköveteli a maga területét és egyesítését Csehországgal, Morvával és Sziléziával.

Íme egy üdvözlő sürgönye a Parisban székelő cseh-tót bizottságnak¹, melyet az Bratianu miniszterelnökhöz Bukarestbe küldött:

A csehek Parisban lévő nemzeti tanácsa, mely a csehországi, morva és sziléziai csebe-

ket és az északmagyarországi szlávokat képviseli, rendkívül nagy örömmel üdvözli Románia hadüzenetét a közös ellenség, Ausztria-Magyarország ellen.

Ez a történelmi esemény új korszakot nyit a ti nemes országtok históriájában. Ez meg fogja valósítani a ti erdélyi testvéreitek végleges felszabadítását és fajotoknak egyesítését. Míddön ti hadrakeltetek, a cseh-szlovák nép felszabadításáért egyesítéséért is síkra szálltatok, akiknek egyharmada századok óta nyög a magyarok átkos igája alatt.

Szívből üdvözöljük kormányotokat és győzedelmes hadseregeteket!

Aláírva: Masaryk elnök, Benes főtitkár és Stefanik, a szlovákok képviselője.

Bratianu természetesen válaszolt és biztosította a cseh atyafiakat, hogy ő értük is küzdenek s Bohemia is egyesülni fog a Szlovakájjal épp *úgy*, mint Románia Erdéllyel és a Tiszántúllal.

3. *Csehszlovákok és Románia.*

A Roumanie 1916 október 4/17. számában a fentebbi cím alatt ez olvasható:

Ausztria-Magyarország sírja meg van ásva. Bruszilov győzelme szívéen találta. Románia hadrakelése megadja neki a kegyelemdőfést. Latinok és szlávok felvonultak, hogy elföldel-jék a gyilkosokat és a hóhérokat.

Románia támadása lelkesedést keltett egész Európában. Főként Csehországban üdvözölték rendkívüli örömmel. A csehek már a múlt tavasszal várták, midőn az orosz Krakót szorongatta. Elérkezvén a várva-várt óra, a csehek érintkezésbe léptek az erdélyi oláhokkal (!). Azok a cseh katonák, akiknek még nem sikerült átszökniök az orosz seregbe, örömmel várják az alkalmat, hogy az örökös ellenségtől átpártoljanak (!). Annál szívesebben teszik most ezt, mert a németek vallomása szerint is: a román hadsereg beavatkozása a tragédia végét jelenti...

A magyarok azzal dicsekednek, hogy ők a Duna poroszai.

Tíz millió cseh-szlovák nem lehet az osztrák-magyar rabszolgája.

Több mint két és fél millió cseh és szlovák él Szent István koronája területén. Tíz század óta nyög Árpád ivadékainak igája alatt. Ötven év óta életük kínszenvedés (tortúra).

A románok széttörvén a szent koronát: ez a cseheknek a felszabadítását is jelenti. A szlávok megosztották a románokkal a kínszenvedést, közös jogot nyertek a felszabadításhoz is. Ausztria-Magyarország csak egy feltétel alatt maradhat fenn, — az európai egyensúly biztosítására — ha magát föderatív állammá alakítja át s a pángermánizmusnak védőgátul akar szolgálni.

A jövődre nézve csakis ez lehet a rendeltetése.

4. *La Bohème protest.*

A Reuter-ügynökség jelenti Londontól 1916 november 23-áról, hogy Masaryk professzor és más kiváló cseh egyéniségek nyilatkozatot adtak ki (az oláh vereségek után), melyben bizalmukat fejezik ki a szlávok és szövetségeseik végleges győzelme iránt.

A nyilatkozat elmondja, hogy a csehekett mennyire elnyomja az uralkodócsalád, melyet ők szabadon választottak királyukká és hogy mennyire elnyomja a többi népeket is a monarchiában, — a németek és magyarok kivételével.

Azt mondja továbbá a nyilatkozat:

„Ausztria megveretvén nemcsak az orosz, de a szerb által is, Németország vazallusává lett. A cseh nemzet ezzel szemben maga kívánja biztosítani jólétét. Törekvésünk arra irányul, hogy egy cseh-szlovák államot létesítsünk. A csehek rokonszenve a háború kezdetétől Oroszország, Szerbia és szövetségeseik részén volt, dacára a hivatalos terrorizmusnak és a vélemények elnyomásának.

A csehek vezérei most fogságban vannak, a cseh föld ki van pusztítva a katonai klikk által; a cseh jogok elletni agitáció biztatást nyert Bécs és Budapest kormányaitól, akik

mindig kedveztek a pángermán propagandának.”

A nyilatkozatot aláírták:; Masaryk tjanár, képviselő, a Progresiszista Club elnöke, Durich József, a bécsi Comenius- bizottság elnöke és a londoni, párisi, pétervári és az amerikai Egyesült-Államok cseh képviselői.

Íme az ellenséggel cimboráló csehek önvalomásai. Nyilatkozataik a legsötétebb lelkű hazaárulók színében mutatják nemcsak a külföldre szökötteket, hanem az otthonmaradtak egy részét is.

Sajnos, az ismeretes tények megerősítik e vallomásokat.

És cseh képviselőknek ezek után még van arcuk és bátorságuk a „hű csehek” számára területbővítést követelni és éppen Magyarország rovására, mely — az oláh vallomások szerint is — a legnagyobb véráldozatot hozta a háborúban.

Reméljük és ezeket tudva elvárhatjuk, hogy Ausztria rendet fog teremteni a saját házában s megfékezi a hazaárulókat. Reméljük azt is, hogy a békekötés után nem fogunk többé bért fizetni a szövetségáruló Romániának a predeáli állomásért, hanem a határkiigazítás lehetetlenné teszi jövőre az oroszok ránk támadást.

(Megjelenít „Az Újság” 1918 január 1. sz.)

VIII.

Ferdinánd király és a kormány manifesztuma.

Rumuni! A háború, mely két év óta tart, megrázta egész Európát és nyilvánvalóvá tette, hogy jövőre csak nemzeti alapon lehet Európa békéjét biztosítani. A mi nemzetünk részére is elérkezett az egyesülés napja, amit a nemzet lelkiismerete évszázadok óta várt. Elődeinknek nagy szerencsétlenségek és megpróbáltatások után sikerült a fejedelemségek egyesítése által megalapítani a román államot, függetlenségi harccal, szakadatlan munkával és nemzeti újjászületéssel. Most reánk vár a feladat, hogy munkájukat kiegészítve összeforrasszuk mindazokat, kiket egyesíteni Vitéz Mihálynak csak rövid időre sikerült, t. i. a Kárpátok mindkét oldalán lakó románságot. Mi a mai nappal az idegen uralom alól felszabadítjuk a havasokon túl és Bukovina lejtőin lakó testvéreinket, ahol Nagy István aluszsa örök álmát. Rajtunk, vitézségünkön, elszántságunkon áll, hogy a kiegészített, a szabad Románia a Tiszától a tengerig békében fejlődjék, megfelelően fajunk vágyainak és kötelességének.

Rumuni! Lelkesedjetez attól a szent kötelességtől, mely most reánk hárul, határozzátok el hogy férfiasan elviselünk minden áldozatot, amit egy véres háború kíván s a harcban olyan népnek hatalmas lendületével megyünk, melynek meg van kiolthatatlan hite a maga rendeltetéséhez.

Isten nevében előre!

Aláírva Ferdinánd, Bratianu és az egész minisztérium.

IX.

Oláh államférfi a háborúról.
Marghiloman nyilatkozatai.

Bukarest, augusztus 20.

Alig van főváros Európában, amely mostanában érdekesebb lenne, mint Bukarest, öt nemzet katonái tartják megszállva s a lakosság nagy része otthon maradt. Ez már magában olyan érdekes keveredést és színvegyületet mutat, amely látványosságnak is páratlan.

Hátba még a kuliszák mögé is bepillantathunk. Mert nemcsak a győzelmes szövetséges hadak fővezérlete és a megszállott országrész kettős főkormányzata székel itt, hanem az oláh politikusok egy része (éppen a hozzánk szítók csoportja) itt maradt és szeretné az országot kimenteni abból a hínárból, melybe az oláh kormány belesodorta.

Ezeknek egyik vezérét felkerestem és vele másfél óráig beszélgetve, sok érdekes megjegyzést hallottam a román politikáról, azok intézőiről, a háború előkészítéséről stb.

Az illető államférfi többször volt miniszter, egyik tekintélyes párt vezére, előkelő ajánlásra nagy előzékenységgel fogadott s meglepő őszinteséggel tartott mintegy előadást az oláh

politikáról, a háború előzményeiről, az ő és párthívei álláspontjáról és Románia helyzetéről. Eszmemenete a következő volt:

Ezt az áldatlan háborút lelkiismeretlen és könnyelmű emberek idézték elő. Volt ilyen itt-hon is elég, die jött át önöktől is több rosszlelkű bujtogató, mint Lukács pap és társai (kiket igen erős jelzőkkel illetett), akik a világháború kezdete óta szenvedélyesen izgattak a sajtóban és élőszóval s félreverték a harangokat.

A nagyközönség eleinte közönyösen hallgatta, de a szüntelen lárma és vészkiabálás lassanként magával ragadta a nagy tömeget, melyet színes szavakkal, nagyhangú frázisokkal elámítani nem nehéz.

Nem Take Jonsescu volt a főizgató

Take Jonsescu nem a haza, de saját érdekében működött, ő kitűnő ügyvédnek bizonyult — az angolok mellett és sikeresen agitált megbízói érdekében,

Az angol politika nem válogatós eszközeiben. Midőn látta, hogy nem megy előre a dolguk, nem csinált lelkiismereti kérdést belőle, hogy a kisebb nemzeteket eszközéül felhasználja. Románia megnyerése és a háborúba beugratása néhány hónapi haladékot jelentett neki s ezt nem akarták elmulasztani.

Úgy tüntették fel a helyzetet, hogy Ausztria-Magyarország már a végét járja s csak egy

újabb lökés kell, hogy összeomoljon: Romániának már csak osztozkodáshoz kell megjelenie.

— Én — úgymond — láttam, hogy veszélybe döntik az országot és tiltakoztam a kalandorpolitika ellen. Mert az én meggyőződésem az, hogy a kis nemzeteknek nincs mit keresniök a nagyhatalmak viszályában. A nagy államoknak olyan erős, régi katonai szervezetük van, hogy azt kis államoknak utolérni, bármily gyors és erős igyekezettel sem lehet. Akármilyen jó katonája legyen is egy kis nemzetnek s esetleg jó vezérei (aminők nekünk nem voltak), azok a hadsereg felkészültségének hiányait nem pótolhatják. Már pedig nekünk nem voltak megfelelő ágyúink, nehéz tüzérségünk, fegyverzetünk sem volt egységes. Hadiszereink fogyatékosak voltak.

Csodálkoztunk is, —jegyeztem meg — mikor azt olvastuk, hogy Románia félesztendőre van ellátva lőszerrel s azért siettetni kell hadjárata befejezését.

— Még három hónapra sem volt elég — felelte. — Én figyelmeztettem a harckeverőket, hogy két fronton kell majd harcolniok, mert Bulgária a németekkel támadni fog. Torna Jonescu egyetemi rektor hevesen kikelt e feltevés ellen, mert bátyja az ellenkezőt állította.

Bratianu miniszterelnök nem volt őszinte politikus, a német követet sikerült elámítania,

hogy ne tartson támadástól. Chemin (mint a Vörös könyvből is látható) átlátott a ravasz fondorlatokon, de a német követet hiába figyelmeztette; ez hitt Bratianunak. A király, Ferdinánd is kétszínű játékot űzött és más-ként beszélt kifelé, mint befelé.

Igaz-e, hogy Bratianu nyíltan kijelentette, hogy kellő pillanatban a mellé állanak, aki győzni fog! Hogy lehet egy miniszterelnöknek ilyen immorális politikát hirdetni!

— Úgy van, Bratianu nem egyszer mondta ezt. De a német követet azzal igyekezett megnyugtani, hogy ezt csak azért mondja, hogy a háborús pártot megnyugtassa, mert másként a semlegességet nem tudja fenntartani.

Én és pártom eleinte őszintén a semlegesség mellett foglaltunk állást, országunk jól felfogott érdekéből. Én érzelmileg franciabarát vagyok. Ott végeztem tanulmányaimat, ott vannak jóbarátaim, ott vadászgattam, tartottam állandó lakást; minden ami rajtam van, Parisból való; de politikában nem ismerek érzelmi, csak reális indító okot s ez engem a központi hatalmak mellé állásra utalt. Ez indított arra, hogy Bratianu politikája ellen felvegyem a küzdelmet s az ő kezéből, ha lehet, kivegyük a kormányzást s előkészítsük a közvéleményt a központi hatalmak mellé állásra.

A semlegesség mellett voltam addig, míg

Szaszonov és a cár azt nem jelentették ki, hogy az entente Konstantinápolyt az oroszoknak ígérte s nekik ennek elfoglalása a fő hadicéljuk. Én abban a meggyőződésben, hogy ez Romániára végzetes csapás lenne, érkezettnek láttam az időt a semlegességből kilépésre és a központi hatalmak mellett a háborúba beavatkozásra. Jelentkeztem a királynál, kifejtettem erre vonatkozólag véleményemet és hogy nyoma maradjon, beadtam írásban is. Nem lett eredménye. Bratianu tovább haladt a maga útján.

Take Jonescu annyira optimista volt, hogy a gallipolii expedíció megkezdésekor azt hirdette, hogy három hét alatt elesik Konstantinápoly s a következő három hét alatt az oroszok Bécsben lesznek. És ez vérmes reményekkel töltötte el a háborúra uszítókat, akiknek az Erdélybe vonulás volt vesszőparipájuk.

Én megmondtam, hogy botorság nekimenni az erdélyi bércfalaknak. Hogy akarnak ők uralkodni a síkföldről a hegyek felett, ahelyett, hogy lefelé kívánnának terjeszkedni: a Pruthon túl Besszarábia felé, mely a miénk volt s melyet erőszakkal vett el tőlünk az orosz nem is olyan régen. Ez lett volna a természetes terjeszkedés útja, megfelelően a történelmi jogoknak is. Ott nagyobb a veszély a románságra nézve, mely már nagyrészt el van oroszosítva.

Bulgáriával szemben a jó szomszédsági viszony ápolása mellett voltam. Nekünk a bolgárokkal nincs természetes érdekellentétünk. Mi búzát, fát és petróleumot termelünk a kivitel számára. Bulgária e téren nem vetélytársunk. Megmondtam a királynak is, hogy nekünk a bolgárokkal meg kell egyeznünk. Hidat kell építenünk a Dunán át Turtukáj felé vagy Gyurgyevón át Ruszcsuknak avagy Szisztov felé s onnan Tirnován, Filippopoliszon keresztül az Aegei tenger felé kell törekednünk nyersterményeink kivitelére. Ez volna a helyes és békés gazdasági terjeszkedés, nem pedig a délibábos irredenta politika — Erdély és Magyarország felé.

De Bratianu Erdélyből akart vármegyéket vággy a Bánátot, Máramarost. Mert az orosz ezeket kínálgatta. Erdélyben azonban szomszédaink a székelyek és szászok s a Kárpátokat odébb nem tolhatjuk. A Bánátban sok a szerb, akik miatt Szerbia féltékenykedett volna, fennebb a Tiszántúl több a magyar, Máramarosban túlnyomó a ruthén s ezzel csak Bukovina révén lehattünk volna szomszédosok. De az orosz mindent megígért, ami nem az övé. Tán még Moszkvát is kilátásba helyezte volna, csak mellé álljunk.

Az 1916. tavaszi Bruszilov-féle offenzíva annyira feltüzelte a háborúspártot, hogy azonnali támadást követeltek. Én a királyhoz men-

tem, hogy visszatartsam elhamarkodott lépésétől. Várja meg legalább Kövel és Lemberg elfoglalását, mert anélkül nincs komoly eredmény. Közbelépésem nem használt. Az irredentisták tovább nem akartak várni s belevittek a nemzetet a háborúba — a veszedelembé. Az eredmény megmutatta, hogy kinek volt igaza.

Hogy aztán a szövetséges oroszok nálunk miként garázdálkodtak, saját káromon tapasztaltam. Ott tanyáztak egyik birtokomon, kivágták gyümölcsfáimat, felégették drága faragott bútoraimat (pedig volt elegendő vágott fám kezük ügyében) s végül petroliummal öntötték le termésemet, amit nem tudtak elfogyasztani. Most hogy miképpen segítenek bennünket a Szeret mellett, beszélnek a foglyok. Úgy, hogy estétől reggelig eltűnnek a lövészárkokból az ő vonalukon s a mieinknek kell a hirtelen támadt hézagokat kitölteni.

Kivágják a távírdapóznákat és feltüzelik. Ha szénát akarnak kötözni, elvágják a telefondrótokat s megszakítják a hadosztályparancsnok sággal az érintkezést.

Az oroszok között is vannak, akik jól harcolnak, a régi gárdaezredek, a szibériaiak, a cserkeszek, de ezek még mindig a cár nevében és a cárért küzdenek. A moldvai fronton a régi tiszteteket letették s újakat választottak ma-

guk közül. Ezek meg is állják a helyüket, de a köztársaságiak fegyelmet nem ismernek.

Dobrudzsában legjobban harcolt a szerb hadosztály, melyet nagy kerülővel Francia- s Oroszországon keresztül vittek oda a Földközi tengeri szigetekről. El is véreztek a legnagyobb részt. Az orosz ott sem exponálta magát érettük.

A szerbekről egyébként is nagy dicsérettel emlékezett. Egészséges népfaj. Nem rontotta meg a vérbaj. Asszonyaik nem erkölcstelenek. Fiaik korán nősülnek. Ausztria elvadította őket a marhakivitel megnehezítésével. Megmondtam Goluchovszkinak, hogy legyen engedékenyebb velők szemben, mert könnyen ki lehetne őket elégíteni.

Erdélyre nézve is az a véleményem, hogy engedékeny politikával ki lehet az oláhokat elégíteni. A nép nem kíván egyebet, minthogy ne háborgassák a nyelvét és vallását. A vezető intelligenciát be kell eresztetni a parlamentbe, a hivatalokba s akkor nem fognak vágyakozni Romániába. Különben is Erdély magasabb kulturális fokon áll, jobbak az iskolák, műveltebb a nép, fejlettebbek a közintézmények. Hogy lehet józan ésszel kívánni, hogy lakói ide gravitáljanak?!

Megjegyeztem, hogy az előhaladás útja nálunk nyitva van mindenki számára, csak a magyar állameszmét ismerjék el s legyenek

hű állampolgárok. Még a régmúltban is (a rendi alkotmány idejében) emelkedhettek országkormányzásáig, egész a királyságig; most, a jogegyenlőség korszakában még inkább nyitva van az út az igazak számára.

— Az természetes, — úgymond — hogy a magyarság ragaszkodik régi arisztokratikus intézményeihez, vármegyéihez, vezető szerepéhez; de ez nem zárja ki a jogkiterjesztést a nép alsóbb rétegei számára. Méltányos lehet emellett a nemzetiségekkel szemben is. Tiszának volt ehhez érzéke, akit ő nagyrabecsul, egyéniségénél fogva is. Örvend, hogy Magyarországon most már demokrata pártok is vannak, melyek a jogkiterjesztés mellett harcolnak.

A magyar és román nemzetnek meg kell értenie egymást, mert szövetségre vannak utalva közös, erős ellenséggel szemben. Ő ebben az irányban működött eddig s ebben kíván haladni a jövőben is. Sohasem helyeselte a Cultur Liga izgatásait, mely közművelődési cégér alatt tisztán irredenta politikát űzött. Reméli, hogy ezután másként lesz, az agitátorok leszorulnak a fórumról sa nép igazi barátai s a nemzet józan politikusai lesznek az irányadók.

— Én szeretem — úgymond lelkesedéssel — népemet, mert jó nép, ezt a levegőt, az országot, mely gazdag természeti kincsekben s

szeretném a józan, reális politika útjára terelni, mely (békében és barátságban a szomszédokkal) boldogabb jövőt biztosítana neki

így beszélt még sok egyébről Románia egyik legkiválóbb államférfia, a jövő vezérémbere. Gyönyörűség volt hallgatni színes, lelkes, okos szavait. Annyira belemélyedt országá sorsa feletti elmélkedésébe, hogy nekem kellett az idő múlására figyelmeztetnem, mert várótermében párthíveit láttam összegyülekezni, kikkel fontos tanácskozása volt a legaktuálisabb kérdésekről — a kibontakozás módzatairól.

Azzal bocsátott el, hogy délelőtt bármikor megtalálom dolgozószobájában s mindig szívesen látott vendége leszek — előzetes bejelentés nélkül, mert reméli, hogy bennem hú munkatársra talál a magyar-román érdekközösség ápolása terén.

(Megjelent „Az Újság” 1917 aug. 28. sz.)

X.

Az oláh békekötés színhelye.

— *A kotrocséni palota.*

Ahol most az oláh békekötési tárgyalás folyik, az az oláh királyok nyári palotája, Bukarest közvetlen közelében.

Az új király és családja állandóan ott lakott trónörökös korában s ott maradtak a trónralépés után is. Mintha rideg lett volna nekik az öreg Károly király és a nemeslelkű Erzsébet királyné bukaresti komor palotája, hol minden olyan komoly, méltóságos, termék, bútorok, nagy könyvtár, berendezés. Ők megmaradtak a maguk megszokott régi otthonukban, hol minden modern, ultramodern s az ifjú királyné bizarr művészi érzékét viseli magán.

A kotroczeni palota régi kolostorból van átalakítva. Az udvar közepén 260 éves régi templom áll, kétkupolás toronytetővel. Kétemeletes palota fogja körül patkószőgalakban, a régi kolostorból átalakítva. Nem fényes, pompázó műalkotás, bent is kevés a királyi fényűzés s tán még kevesebb a kényelmes lakályosság.

A lépcsőházban négy oszlop tartja a meny-

nyezetet. A főlépcsőt márványpárkány sze-
gélyezi amely most piros posztóval van be-
vonva.

Fent a lépcsővel szemben a királyné élet-
nagyságú olajfestményű arcképe függ a fa-
lon, amely őt liliomok között ábrázolja, oltár-
képszerű rámával. Alatta ez aláírás: Inter lilia
stetit, Quasi aurora consurgens. (Liliomok kö-
zött áll, mintha a hajnalból kelt volna ki.) Húsz
évvel ezelőtti képe, mikor szépségének virágá-
ban volt.

A (lépcsőházból belépve, három kisméretű
szoba nyílik, a személyzet s a látogatók váró-
termei, melyek után egy nagyméretű szoba, az
ú. n. arany-terem következik.

Nevét onnan vette, hogy ott minden arany-
színből pompáz: falak, bútorok, képek. Maga a
királyné tervezte és rendelte meg a berendezést,
bútorokat, oszlopokat. Ő rajzolta azt a magas,
karsú, aranyozott, zsámolyos trónszéket is,
mely a középoszlop előtt áll.

A főfal díszé a királyné két életnagyságú
arcképe. Egyik finom pastellkép, mely a fen-
tebb említett trónszékre támaszkodva ábrázol-
ja. Aláírása: Maria Princessin. von Rumänien,
Princessin von Großbritannien, Herzogin zu
Sachsen. Festette Tin Rupperecht 1901.

A másik színes olajfestmény, nagyon finom
ecsetvonásokkal, festette Alfred Schwartz Ber-
linben 1910.

Az aranytermen, mely fogadótermül szolgált, következik egy kis szögletszoba, könyvtár és dolgozószoba, Íróasztallal, könyvszekrény-nyel, nagyon szerény méretben. Ellentéte a bukaresti királypalotában pompázó nagy könyvtárteremnek, mely díszes faragású, emeletes könyvszekrényeivel, szobraival, keleti (szőnyegeivel, mennyezetfestményeivel igazi műremek. Látszik, hogy Kotrocseiniben a könyv nem volt életszükség. A könyvek közt a legpompázóbb a Miklós orosz cár 1886-iki koronázása emlékére kiadott fényes díszmű:

Les solennités le saint couronnement, Saint Petersbourg 1899. A szép képek között egyik azt ábrázolja, hogy a cár miképp koronázta meg feleségét.

A történelmi könyvek között ott láttam N. Jorga Histoire des Romains I., II. Bucarest 1915 című művét is, mely a románok dáciai eredetének legújabb elméletét is tartalmazza. A királyné arcképe innen sem hiányzik.

Ehhez csatlakozik az épület fordulatában a nagy táncterem, melynek mennyezetét és az ajtók feletti íveket meztelen nőalakok és táncoló amorettek díszítik.

Ezen túl van a nagy étterem hosszú, széles asztallal, drága keleti szőnyeggel, a falon Károly király és Erzsébet királyné arcképe s Nagy Károly császár allegorikus képe, a habok felett vitorlázó csónakon, Unland költeménye illusztrálásául.

Valószínűleg ebben a teremben tartják most a béketárgyalásokat, — Nagy Károly és az öreg Károly király auspiciuma alatt — az ő szellemükben.

Mert ezen túl az I. emeleten már csak egy előszoba féle, váróterem csatlakozik, mely kőoszlopokkal s faragott kődíszítményekkel egy középkori kolostori étkezőt (refectoriumot) utánoz. Mellette van a kis családi étterem, 12 személyre szóló nagy gömbölyűi asztallal, a székek magas háta sast ábrázol.

A kis családi *étterem*, ódonszerű berendezésének az a története, hogy Károly király a trónörökös párnak egy kolostorból való régi faragású oszlopos, rácsos-ajtós szekrényt ajándékozott s a volt trónörökösne ahhoz illő magastámlájú székeket rendelt Bécsben Ludwig udvari asztalosnál.

Ennek is, mint az előtte levő váróteremnek alacsony boltíves tetője van s faragott kőoszlopok díszítik.

Ennyiből áll az I. emeleten a lakosztály.

A II. emeleten vannak a királyi család tulajdonképpeni lakószobái, külön a királyi páré s a gyermekeké.

A mostani trónörökös, Károly herceg, jelenleg 24 éves, kapitányi rangot visel a hadseregben, a vadászok közt (vanatori), melyhez náluk az arisztokrácia tartozik. (Vadászok uccájának — Strada Vanatorilor — nevezték el

Udvarhely és Csíkszereda főuccáit.) Neki külön lakosztálya van néhány szobából, épp úgy mint a két nagyobbik hercegnőnek.

Erzsébet, a 22 éves, szép, nyílt homlokú, nagy feketeszemű királyleány nagyon egyszerű lakosztálya áll egy kis nappali szobából, kis kerevettel, előtte jegesmedvebőr. Mellette hálószoba, széles ágygal, néhány ruhaszekrényel. Egyszerű fenyőfa bútorok, kékre festve. Beljebb kis fürdő- és mosdószoba, márvány kád-dal, mosdóval stb.

Mariora, a 17 éves bájos királyi hercegnő nappali (dolgozó) szobája zöldre festett bútorokkal, ágyasszobájában minden fehér. Ehhez is külön fürdőszoba járni.

A hercegnőknek van ezenkívül egy fogadótermük, az orange-szoba, narancssárga bútorokkal.

Ezek a szobák a parkra néznek, épp úgy a mellettük levő két-három vendéglakás, melyek egy-egy szalon-, háló- és fürdőszobából állanak. Ezekben még senki sem lakott, — mondotta az öreg lakáj — nincsenek készen a bútorok, a karosszékek behúzatlanok, a háború megakadályozta a bécsi Ludwigot, hogy befejezze a berendezést.

A vendégszobák előtti folyosó falán ott függ II. Vilmos arcképe is, sisakján a császári sassal.

Egy átmeneti előcsarnokban egy régi fekete

láda vonja magára figyelmünket, fedelén két ódon címerrel. Bécsből kerülhetett ide. Igazi régiség. De már a párja szintúgy (kiabál a hamisítástól, amit főképp az 1622. évszám kacskaringós vonásai első pillantásra elárulnak. Megizentem a király úrnak, hogy biz ezzel becsapták régiségárusai.

Onnan nyílik a zeneterem, amely maga is mixtum compositum. Ó-német, gótikus bútorok, modern zongora; faragott oszlopos lépcső vezet egy könyves erkélyre, melyen könyvek, kották állanak. A szoba közepén keleti asztal, rajta sárgaréz és bronztárgyak a konstantinápolyi bazárból. Az ablak előtti emelvényen kiterített párduc-, tigris-, medve- és farkasbőrök.

A szomszéd szoba a király ágyasháza. Egyszerű fanyoszolya, gyapotszövettel, bevont matraccal. Felette két szép női kép, angol metszettek. Bennebb fürdőszoba.

Mellette a királyné öltözőszobája, tükörasztallal stb.

Aztán következik a, királyi lakás legbizarrabb része: a királyné hálószobája.

Ez egy tágas terem, melynek padlóját zöld keramittéglák fedik, mennyezete gipsz stukatur. Egyik végében alacsony színpadias emelvény áll, mely fölé hat virággirlandos kőszilopon álló gipszművű kupola-mennyezet bont.. Indiai pagoda oltárára emlékeztető fantasz-

tikus alkotás. Német munkások csinálták, ott helyben. A terv a királyné excentrikus fantáziájára vall.

Ebben a köcsipkés grottában van a királyné alacsony, keskeny ágya: ezüstszínre festett, sima fakereten kemény matrac, sárgás gyapot behuzóval. Mellette éjjeliszekrény helyett alacsony, négyszögletű, asztalszem fehér faládikó, ezüstszálas szövettel bevonva. A ki kíváncsi a tartalmára, fedelét is felnyithatja. Keresett egyszerűség a fantasztikus keretben. Csipkerózsa a varázsló barlangjában.

Az ágy feje fölött a falon kereszt s Mária képe a kis Jézussal. A hálóterem elő részében egy mélyen süppedő karos dívány, apró selyem párnákkal. Az ágyas pagodával szemben hatalmas kőkandalló. A falon képek: a királyné ifjúkori arcképe 1896-ból, mint Gretchen és Lembach mesteri ecsetjéből: Ave Maria.

Ezzel vége is van a szobák sorozatának. A végén eszembe jutott az a találó megjegyzés, amit valaki a cifra bukaresti paloták zegzugos szobáira tett, hogy tulajdonképpen hol is laktak ezek az emberek? Mert mindenféle parádéra van szobájuk, de igazi lakószobájuk alig van.

Mégis hogy milyen kínos lehet a jászvásári bujdosásban visszagondolni Kotrocénire, gondolható a királyné saját kesergéséből (a L'Indépendance Belge-ben ezt írván):

„És te, kotrocséni kastélyom, elhagytalak a nélkül, Hogy csak egy szét is intéztem volna azokhoz, akik vigyáznak rátok, anélkül, hogy egy utolsó pillantást vethettem volna a termekbe, melyek minden büszkeségemet magukban foglalták.”

Kotrocséniben határozták el a háborút, ott is kötik a békét. Új világ, talán új gazda is vár a szép kotrocséni palotára, parkra és templomra.

XI.

A vezeklő Bukarest̄.

1916 aug.—dec.

Bukarest, 1917.

A vezeklés hamar megkezdődött és tart immár egy év óta. A nemezis egyik fővárost sem érte utol olyan hamar, mint a „Balkán fővárosa”-!, a keleti „kis Páris”-t. Alig avatkozott a háborúba, huszonnégy óra múlva megtanulta, hogy csakugyan van „derült égből lecsapó vilám.” Köznyelven Zeppelinnek és léghajónak hívják.

A második hivatalos jelentés 1916 augusztus 16—29-éről már jelentette, hogy augusztus 15—16. (28—29) közti éjjel egy Zeppelin és egy repülő jelent meg Bukarest felett és bombákat dobott a városra. Vigasztalásul hozzátette, hogy semmi kárt nem tett, tüzéségünk elűzte.

Az ötödik jelentés augusztus 24—szeptember 7-éről már kénytelen volt bevallani, hogy a léghajók és repülők bombázása következtében négy ház megrongálhatott s két férfi és egy asszony megsebesült.

Később már nem lehetett könnyen elsiklani a repülők támadásainak borzalmas hatása felett, miután az egész várost kétségbeesett rette-

gés szállotta meg, éjjelenként a lakosok a pincékbe menekültek s ott háltak, vagy virrasztottak. A repülők aztán nappal is jelentkeztek, délelőtt 9—12 és délután 4—6 óra között. Az elhárító ágyúk nem értek semmit, a visszahulló srappellgolyók a városban tettek kárt és növelték az áldozatok számát.

A 30-ik jelentés szeptember 13—26-áról két légi támadásról így emlékezett meg:

— Tegnap délután egy repülőraj a főváros ellen támadásit intézett. Katonai épületet nem talált el, de egy szanatóriumot, egy kórházat és egy árvaházat megrongált. (!) Hatvan halt és sok sebesült. Kétharmada az áldozatoknak asszony és 14 éven alóli gyermek.

— A múlt éjjel egy Zeppelin bombákat dobott Bukarestre és megölt öt gyermeket, A mi repülőink viszont az ellenséges táborokat bombázták.

A 31-ik jelentés szerint szeptember 13—14 (26—27.) éjjel egy Zeppelin gyújtó bombákat dobott s két helyen égést okozott. Szeptember 29-én (nagyszebeni győzelmünk napján) reggel 9 órakor jelent meg egy repülőraj a román főváros felett és nagy károkat okozott.

És ez így ment három hónapig, míg Bukarest maga is el nem esett. A visszamaradt lakosok beszélnek, hogy valóságos megváltás volt, midőn hadaink oda bevonultak. Azelőtt nem volt nyugtuk se éjjel, se nappal. Ha a megfi-

gyelők repülők közeledését jelezték, a metropolita templom dombján vaslábakon álló nagy harang kongása jelezte a veszedelmet, a rendőrök sip jelzése rémesen terelte a népet az utcákról, terekről a házakba, pincékbe. A szépséges harckeverő királyné autón rohant haza a kotrocséni palotába vagy Buftánába s ideg-görcsökben vergődött indiai pagodára emlékeztető hálószobájában.

A cár atyuska talán vigasztalásul találta helyesnek a királynét és leányait a Szent Anna-rendjellel kitüntetni azzal a megokolással, hogy hősiezen, halálmegvetéssel ápolták a sebesülteket (köztük oroszokat is) a királyi palotában berendezett katonakórházban.

A rendőrség egymás után adta ki a rendeleteket a légi támadás elleni óvóintézkedésekről. Szeptember 16/29-én elrendelték, hogy a jeladásra mindenki köteles menekülni a házakba, kapualjakba vagy pincékbe. Nem szabad kiabálással, vagy rikoltozással pánikot idézni elő. A boltok redőnyeit le kell bocsátani, hogy az üvegtáblákban kár ne essék, de lehetőleg zajtalanul.

A La Roumanie (Take Joneseu lapja) (szeptember 25—október 8. száma azzal dicsekszik, hogy a bukaresti lakosság bámulatos hidegvért tanúsít a légi támadásokkal szemben. A veszjel nem félelmet, de boszúságot okoz, hogy félbe kell hagyni a rendes foglalkozást. Az

uccákon csapatok figyelik a légi harcot és tap-
solnak hozzá. Mégis jobb — úgymond — a há-
zakba menekülni, mert áldozatok is esnek.
Mióta a nép nem futkároz az uccákon, mint az
eiiső napokban, az áldozatok száma kevesebb.
Az ellenség nagyon csalódott, ha azt hitte,
hogy nagy morális hatást fog előidézni a bom-
bázás. Csupán néhány ideges asszonyra van ha-
tással. Az eredmény a boszú és gyűlölet, me-
lyet a németek később drágán fognak meg-
fizetni.

Ez a sovány vigasztalás épp annyit ért,
mint az átkozódás a „Kindermörder”-ek felett,
vagy mint az az akasztófahumor, hogy a nép
gúnyosan emlegeti a „Tzipilig”-eket és a német
csirkéket (a Taubéket). A román latin faj be-
bizonyította a német felett az ő értelmi és mo-
rális fensőbbiségét. (A La Roumanie október
21—nov. 3. számában).

Tény az, hogy a bombázás eredménye még
most is meglátszik a városon. Itt-ott leomlott
és leégett háziak láthatók. A királyi palotának
szánt bomba (sajátságos véletlenként) a ma-
gyar ref. templomba esett le, mély gödröt váj-
ván a szószék *előtt*, s átlyuggatván a szószéket,
padokat, ima- és zsoltár-könyveket. A posta-
palotának szánt bombák 300—400 áldozatot kö-
veteltek, a legelső, nappali légitámadás alkal-
mával. Az országos levéltár palotája udvarára
esett két bomba öt embert ölt meg, s összelö-

völdözte a falakat. Take Jonescu célba vett házának környéke sokat szenvedett, az övé sér tetlen maradt. A katonai arzenál, az állomás s főként a szomszéd chitilai vasúti csomópont érzékeny károkra szenvedett.

Összesen mintegy 4000 áldozata lett Bukarest bombázásának.

A lakosság mint egy nehéz álomra, úgy gondol vissza a rémes napokra és éjszakákra. És csodálatos ennek a léha népnek a lélektana. Most jóízűen mulat rajta, amint az „Amicii Orbilor” tágas arénájában előadják Bukarest bombázásának mulatságos paródiáját. A nézőtér elsötétedik, harangkongatás, rémes sípolás, szaladgálás, sikoltozás, s a nézők feje felett drótkötélen végigsiklik egy fiók-léghajó.

Nálunk (azt hiszem) ha meg nem linchelnek, legalább is kifütyülnék a szerzőt és szereplőit. Itt ráadásul azon is mulatnak, hogy megjelenik a mozi-vásznon Vitéz Mihály vajdának a lova, s kérdik, hová lett a gazdája? Elmene kült Jassyba! Lehet, hogy a magyar nemzeti zászlótól ijedt úgy meg, amely ott leng szobra előtt az egyetem palotája erkélyén.

Még nagyobb hahotát fakaszt, midőn megjelenik a vásznon Bratianu miniszterelnök képe, reszketve, bő, bugyogós nadrágban, utrakészen, Jassyból Cherson felé. Kérdik, hol van a minisztérium T Bent a nadrágban! — hangzik a szellemes válasz.

Így mulat saját nyomorúságán a bukaresti publikum.

*

A Bukarestben maradt lakosság szereti magát úgy feltüntetni, hogy ők ártatlanok az egész (háborúban. Szidják Bratianut, Take Jonecut, a királyt. A király még egyszer visszajöhet, — mondják — de csak pakolni. Bratianut felakasztják az apja szobrára. Joneseut, ha más nem vállalkozik, az asszonyok készülnek lelőni.

— Mi a különbség az öreg Bratianu és fia között! — kérdezte tőlem egy román asszony.

A kíváncsian várt felelet ez volt:

— Az öregnek (1866-ban) egy egész eszten-dőre volt szüksége, míg egy németet hozott (t. i. Károly királyt); a fiatal három hónap alatt hozott egy egész német hadsereget!

Minket, amennyire gyűlöltek, — állítólag — épp annyira megszerettek. Főként ha cukrot kapnak ajándékba, mert náluk olyan nincs a sifonérba. Egy kilónak maximális ára 18 lei (22 korona), de úgy sem kapható. Lélektani magyarázata a nagy szeretetnek (?) az, hogy van akit még jobban gyűlölnek.

Ha Károly király nem halt volna meg, — mondogatják — nem lett volna háború, mert neki volt erélye és tekintélye megfékezni a háborúra uszítókat, őt is fenyegették ugyan, hogy megfosztják trónjától, a királyi palotára cédu-

lát ragasztottak, hogy kiadó, de ő inkább lemondott volna, mintsem a háborúba beleegyezzen. Annyira elkészerítették, hogy 1914 október elején súlyos betegségében sírva mondta monarchiánk követének, hogy „már csak egy kívánsága van: meghalni és mindennek véget vetni” (Vöröskönyv 12.1.).

Halála közvetlen okozójának beavatott udvari körökben az angol ügynök Buxton testvéreket tartják. Ezek október 9-én késő este audienciát erőszakoltak ki és annyira felizgatták a beteg királyt, hogy másnap (október 10.) meghalt.

A királyné nem engedte felboncolni s csak injekciókkal balzsamozhatták be az orvosok. Ebből keletkezhetett az a hírlélés, hogy nem természetes halállal múlt ki. Némelyek gyilkosságot, mások öngyilkosságot emlegettek.

A Buxton testvérek ellen oly nagy volt az ingerültség, hogy a király temetésén merényletet követtek el ellenük s mindkettő megsebesült. Az Erzsébet-szanatóriumba feküdtek, ahol a miniszterelnök es a külügyminiszter kabinetfőnökeik által, Take Jonsescu személyesen meglátogatta őket. Még ott és akkor is izgattak a háború mellett.

Take Jonsescu lapja meginterjúvolván őket (a La Roumanie október 17—30. sz. szerint), azt mondták, hogy Anglia Romániának szánta Erdélyt és a Bánátot, de ezt csak úgy nyerhe-

tik meg, ha maguk is részt vesznek a háborúban.

A király környezetében a leglármásabb izgató maga a trónörökösné volt, aki — egy udvarhölgy mondása szerint — mint egy cigányasszony úgy veszekedett az öreg királlyal a háború felett. Carpnak angolelles érvelésére azt mondta: Ne felejtse excellenciád, hogy én angol hercegnő vagyok. Mire Carp azt felelte, hogy fenségednek itt elsősorban román trónörökösnének kell lennie!

A trónörökös (a mostani király) nem sokat számított. Ő élt az ő külön kedvteléseinek, a bornak és piaci szerelemnek, mozisínésznőinek és szemet hunyt „Románia legszebb, de legromlottabb asszonya” szerelmi kalandjai előtt, a miről legendáik szállnak és megbotránkozásal beszélnek még a hírhedt erkölcsű Bukarest nem éppen kényes ízlésű közönsége között is.

De bármily nagy része legyen is egyeseknek a háború előidézésében: az nem egyeseknek a műve volt, hanem a román közvélemény követelése. Arra nevelték, tüzelték, preparálták a népet évek, évtizedek óta. Az iskola, a sajtó, a szószék céltudatosan hirdette Nagy-Románia nemzeti ideáljait. Negyven éve már, hogy megveit szerkesztve Daco-Románia térképe, melybe Magyarország be van kebeleztve a Tiszáig. Erről csinos színes levelezőlapokat maga a belügyminisztérium politikai rendőri osztálya ter-

jesztett hivatalosan. (Százával találtuk ott felhalmozva.) A bukaresti új uccanevek között egymás mellett keletkeztek a Strada Transylvania, Timisiana, Crisiána, Maramuresiana; másutt a Hóra, Klosca, Avram Jancu stb. uccák; hirdetői az ellenünk szított nemzeti gyűlöletnek.

Százszámra termettek az ellenünk harcot hirdető röpiratok, könyvek, irredenta nyomtatványok. „A román-magyar háború. Erdély a vérfürdő” már 1914 november 30-iki kelettel hirdette, hogy a háború ellenünk kikerülbetetleii („inevitabil”). „Az erdélyiek gyásza” (1915) versekben buzdított Nagy-Románia megalkotására. „Erdély keservei” Avram Jancu címképevel 341 lapon izgatott ellenünk. Lukács pap beszédei, Goga versei, Az erdélyi szökevények kongresszusa, sok mással együtt mind a felszabadító háborút hirdette.

Nem maradt távol a politikai izgatástól a hadsereg sem. Crainiceanu tábornok, aki már 1894-ben stratégiai tanulmányt irt a kárpáti frontról, most izgató felolvasást tartott az erdélyi háborúról. Ő és más tisztek (míg nálunk némelyek nagy garral hirdették, hogy a Kárpátokon nem lehet átjönni) könyveket írtak arról, hogy hol és merre kell átjönni, s miként kell támadni. (Pavlescu J. alezredes: Dacia Transcarpatica, studiul geografic si militar, Bucurest 1915.)

Lemberg elfoglalása hírére (1914 szeptember) ezrek vonultak fáklyászenével Mihály vajda szobrához s megkoszorúzták Erdély felé mutató szekercéjét. A lapok egymással versenyezve hirdették, hogy „Fel Erdélybe!”

Lukács pap nemcsak a szószékről és tollal izgatott, de az új királyt valósággal terrorizálta, letérdelt előtte s úgy könyörgött s átokkal fenyegetőzött, ha nem indít háborút. Felolvasásait Nagy-Románia éltetésével és „fegyverre!” (la arme) kiáltással végezte.

Az orosz és angol kéz milliókat költött lapokra, ágensekre, politikusokra. Bandát szerveztek, mely a német- és oeztrák-barát lapokat, szerkesztőségeket üldözte, az entente-ellenes politikusokat inzultálta.

Végül 1915 szeptember 19—október 2-án az ellenzéki pártok a Kultur-Liga és az erdélyi s bukovinai szökevények megalakították az Unionista szövetséget (Federatia Unionista) a nemzeti ideád, Nagy-Románia megvalósítása céljából. Az erdélyiek közül 18 renegát lépett be aláírással és esküvétellel, kiket külön bizottság képviselt a 12-es igazgatóságban: Lukács Vasilie, Goga Oktavián és Lucaci Basile.

Mindezek a rendszeresen, tervszerűen üzött izgatások megtermettek mérges gyümölcsüket. Hogy mi lett az eredménye, nyilvánvaló.

A leigázott Románia otthon maradt lakossága most már átkozza a bujtogatókat. A buka-

resti politikusok terveket szőnek a béke és kibontakozás érdekében. A köznép meg van elégedve az új állapotokkal. Soha olyan jó dolga nem volt, mert most magának dolgozik, arat, nem a zsarnok bojárokna. Van kenyere, pénze bőven; a politikával (mely az urak s főként a bujtogatok üzlete volt) nem sokat törődik,

A lecke erős volt, de nem hiszem, hogy kiábrándítsa a fanatizált lelkeket. Ezeket annyira megmétélyezte az izgatás, annyira elragadta a nagyzási hóbort, elvakította a politikai ábrándok délibábja, hogy ezektől józan belátást a jövőben sem várhatunk. Ezekkel szemben tovább is résen kell lennünk, mert ezek élet-halálharcot hirdettek, melynek még nincsen vége.

Új vezetőknek, a főtől a lábbig új kormány-nak kell jönnie s egy új nemzedéket kell fölnevelni; addig nem várhatjuk, hogy az elvakított és elvadított Románia velünk békében tudjon élni. Addig hiába hirdetjük a magyar-román érdekközösséget.

Egykorú _ harctéri cikkek

I.

Diadalút a Székelyföldön végig.

Brassótól Kolozsvárig, 1916 október.

Ez az emberöltő nem látott még olyan diadalmenetet, mint amilyen október 10—11—12-én vonult végig a Székelyföldön, a futó oláhok nyomában.

Egyik honvédhadosztályunk a brassai csata után a Barcaság északkeleti széléről, Erősdről Hermányon át október 10-én vonult Háromszék alsó részén Sepsiszéken végig. A székelyek köztük sóvárogva néztek a Tömösi-szoros felé, hol az oláh áradatot a betöréskor tízszeres túlerővel szemben másfél napig feltartóztatták. Ott szerették volna most kergetni a futó ellenséget, de az más honvéd hadnak jutott osztályrészül. Ők az Ojtózi szoros felé irányítottak, ahol talán egész a Duna del-tájáig kell előmenniök.

Elhaladtak a kökösi hídnál, honnan hősi ősük Gábor Áron magagyártotta ágyúival lőtte 1849-ben az oroszokat s maga is ott esett el. Emlékét tábla hirdeti az új vashídon, mely most a Fekete-ügy porondjában hever (ma-

gunk robbantottuk fel) s mellette szükséghi-
don folyik a közlekedés.

Átmentek Uzonon, honnan a Béliiek né-
hány száz év óta jeles fiakkal ajándékozták
meg a székely nemzetet. Egyike, Béli Pál a
„kemény székely a konstantinápolyi Héttö-
ronyban raboskodva végezte életét (1679). Be-
néztek: Sepsiszentgyörgyre, hogy -takarítsák
onnan is az oláhokat s a hadosztály parancs-
nokság Maksán ütötte fel éjjeli tanyáját.

Október Ilién (szerdán) székely daloktól
visszhangoztak a zágoni havasok. Jó Mikes
Kelemen lelke örvendezve nézhette a meny-
országból, hogy feltámadtak a daliás idők, a
kuruc ősök ivadékai méltók az elődökhöz. Van
már ismét ünnep a világon. Csaba vitézei le-
jöttek a hadak útjáról, kergetik a futó ellen-
séget,

Kézdiszék apraja-nagyja az országútra gyűlt.
Ott volt Dalnok, Árkosfalva, Albis asszony-
népe, leánya, gyermekifja. Áldják az Istent,
tördelik kezüket, sírnak, éljeneznek az öröm-
mámortól, hogy felszabadult a Székelyföld,
meglőttek a megváltó székely, bosnyák, hor-
vát daliák, egyik vitézebb a másiknál. Mind
magyar most, ahogy egyik temperamentu-
mos bosnyák kapitány magyarul harsogtatta.

Csemátonyba víg zenészó mellett vonul-
tunk be. A 3000 lakosú 3 km. hosszú nagy köz-

maradt (532 ház népéből 440, csak 92 ház népe menekült) s mind az uccára (gyült, hogy csodát lásson. 3 óra hosszat tartott a bűbajos látványosság, aminő a székely tündérmesékben sem fordul elő.

Hát még Kézdivásárhelyen. Volt virágeső, alma, körte szüret. A lovak kantárszárába kétoldalt szalagokat fontak a lányok, asszonyok. A katonáknak a bokrétákhoz még rózsaszínű fátyolszövet is jutott az oláhok által kirabolt boltokból. A bosnyák kesergő nóták után, horvát ujjongó víg dalok, majd pattogó magyar nóták következtek. Huszárok után gyalogosok, majd tüzérek nehéz ágyúkkal, lőszeres kocsik, végül élelemszállító szekerek végeláthatatlan sora. Déltől fél délutánig; ebédelni mindenki elfelejtett: a lelkek és szívek lakodalma volt a feledhetetlen nap.

Az oláhok sem ebédelték azelőtt való nap; a vezérkar ebédjét ott kellett, hogy hagyja, feketekávéjukat mi ittuk meg. S a szorosok aljában szóltak az ágyúk. A hadak siettek tovább a nagy takarításra. A sebesültvivő szekerek készen állottak a város piacán, azokról néztük a gyönyörű átvonulást. Egyiket egy 12 éves kis lány hajtotta. Kérdem, hogy nem vitték el az oláhok a lovukat? Elgyugtuk— instálom! Csak nem a kötényed alá? — Az erdőbe, meg az istálló háta mögé, a ciheresbe!

A székely találékonyság kifogott az oláh eszén.

Egy bosnyák kapitány kergeti a szekereket előre. Töri, ropogatja a magyar szót, lova ágaskodva ficáncol alatta. Most a bosnyák is magyar, a magyar is bosnyák, egyek vagyunk, Erdélyért harcolunk! Előre székely, ne sajnáld a lovat, a szekeret a sebesülteknek!

A hadak elvonultával körülvesznek a székely asszonyok. Elpanaszolják hatheti keservüket, mennyit rabolt az oláh. Elmondják, kiket vittek el tűzokul: a plébánost Szikra Lénártot, Szentiványi Árpád és Balogh Vendel ügyvédet, Mártoni tanárt, Török Samu sörgyárost, Benkő Lajos városgazdát, Szotyori Sándor korcsmárost, Kovács Pál 84 éves gazdag szücs-mestert, Kovács Bálint volt postafőnököt, Dési Dániel kereskedőt, Vajda Albert asztalost, Binder Lajos vendéglőst, Nagy Józsefet, Molnár Dávidot és Károlyt, Bokor Gyulát, Grosz Józsefet, Szibiás Mártont, Jancsó Ernő csizmadiát, Jancsó Géza és Károly szücsöket, Benkő Béla gazdálkodót, Füstök Istvánt és másokat, összesen 100—120 embert.

Egy falábú koldus szintén beleszól, hogy „tessék beírni, hogy a Szentiványi urat is elvitték tűzoknak!”. Szegény *tűzokok*, biz ők is megszenvednek a hazáért, míg ismét haza repülhetnek a béke olajágával!

Az oláhok uralma alatt dr. Minisca György

sósmezei kereskedő fia volt a polgármester. Főkapitány Barabás István, alkapitány Vajda Albert asztalos oláhul tudó székelyek.

A mellékvölgyeken jöttek be hirtelen Gelenaze felől. Most is arra és Bereczk felé menekülnek. Délelőtt Lemhénynél szóltak az ágyúk, az Ojtózi szoros torkában.

Fegyelem és rend volt. De folyt a rablás, amit — úgy mondják — Brasován János korcsmáros (24-es honvéd) 18 éves Traján nevű fia vezetett. Az üzleteket kirabolták, a lakásokat kevésbé. Megnéztem a Herepei Iván ügyvéd lakását s mindent rendbe találtam. Meg voltak a díványpárnák, könyvek, még a nipppek is. Kérdeztem a szomszédasszonyt, hogy tudta megvédeni l

Hát úgy instálom, hogy mikor hallám, hogy rittyen (nyikorog) az ajtó s látám, hogy besuttyan (surrant) az oláh dorobonc, hát ráke-játottam, hogy mit matat (kutat) ott s arra nagy káromkodással, hogy f... dumnye zeu, kiserült (térült) az ablakon.

Az oláhok a brassai csata napján (okt. 8.) kezdtek menekülni. A vidéken összeszedték a marhás szekereket, néhány százat s azokon szállították el a lopott portékát. Az üzleteket teljesen kiüresítették. Hétfőn, kedden délelőtt (okt. 9-10.) folytatták a menekülést s okt. 10. délután 1 órakor bejött az első magyar őrség, huszárság.

A harangozás itt is el volt tiltva az egész idő alatt. Románia Máre (Nagy) felirattal firkálták teli a házakat. A székely fiúk nagy buzgalommal kapargatták le a bevonulás alatt. Ugyanakkor oláh foglyok separték a piacon az ott hagyott szemetet.

Egy asszony almát vásárolt, osztogatta 6 a sepregető oláhoknak is adott. Kérdem: tudja kinek adja! A magunkénak adtam kettőt instálom, az oláhoknak egyet, mert őket is az Isten teremtette, a nyomorultakat! Íme a székely lovagiasság!

Égetésnek, pusztításnak kevés nyoma. Egy üzletet gyújtottak mindössze fel, de az árukat alaposan elrabolták. Mondják, hogy a menekülő oláhok között voltak vasutas kabátban, női blúzban, tarka-barka polgári öltözetben. Mutattak egy fekete kabátot, mely frakkból volt átalakítva, a fecskefarkak bélésnek alátűzdelve. Egy tábornok, kinek vendégei voltunk, új polgármestert nevezett ki Gondol Henrik mérnök személyében. Dobpergéssel hirdették ki október 11. délután 2 órakor a piacon azaz, hogy tisztogassák a házakat is aki katonaköteles, siessen jelentkezni.

Sepsiszentgyörgyön sem volt az üzletek kifosztásán kívül nagyobb mérvű pusztítás, égetés. A Székely Nemzeti Múzeum és dohánygyár, szövőgyár épségben maradt. A lakások nagyrésze is. Id. Benedek János közjegyző há-

zát a szentkirályi Göncz Zsiga bá megvédelmezte, bár neki tartották a puskát és a „levorvert”. A csirkeállomány megszorodott, mert etette őket s oda gyűltek a szomszédból is. Ifj. Benedek János villájában minden épen maradt, mert imponált a „Pentru Officeri” (tiszteknek) szóló felírás. Remélhetőleg a többi úri házakban sincs nagy pusztítás, bár mindeniket felnyitották és használták.

Október 12-én (csütörtökön) Csikszék felé száguldottunk az Olt völgyén felfelé. Nagy a csodálkozás, meglepetés mindenfelé, hogy vége az oláh világnak. Azelőtti nap vonultak át a magyar és német katonák.

Oltszemen megnéztük a gr. Mikó kastélyt. Az oszlopos lépcső csarnokban fekete márvány táblán felirat hirdeti, hogy:

*Zordon vadság végétébe,
A nyíltságnak kezdetébe
Barátságának szentelte
Hidvégi gróf Mikó Miklós*

MDCCCXXVII

Az idegen kézre került ősi kastély freskókkal díszített nagytermében hagymaraktár nyomai. Kossuth mellszobra lefejezve. A könyvtár, bútorok felforgatva. Egy empire díványt a gesztenyefák alól vittünk be fedél alá.

Mikóúj falunál a harmadnap előtti harcok

nyomai. Bukszád s a torjai „Büdös” felé menekültek a Bárót felől jövő oláhok, kik megölték egy huszárt. Sírja ott domborult a „Hatod” hegy alján, amerre Erdővidék felé elértünk.

A Nagy-Murgó hegy oldalán kanyargó műút igazi hadak útja volt. Német tüzérek, ágyúk, lovasság vonult szembe velünk. A természetes, vaskos belga lovak nem ijedeztek a gépkocsi puffogásától, mint az ideges apró székely-lovak, olyan nyugodtan lépkedtek a mély szakadékok felett, mint amily hideg nyugalommal szívja rövid pipáját a bakon ülő bajor legény. A hegytetőn a német hadseregpáncsokkal találkozunk, aki hatodmagával ült autóján, egy huszárhadnagy összekötő tisztünkkel. Nagy baconból mentek előre hadtestük után arrafelé, ahonnan mi jöttünk.

A régi Telegdi és Sepsi-Baezonból alakult Nagybacon község, galambbúgós székely kapuival, nem látott még ilyen népvándorlást. Pár nap előtt még a kőhalmi vereségből futó oláh hadak, tegnapelőtt magyar huszárok s tegnap és ma német hadak szakadatlan hanyabolya verte fel a máskor oly csendes völgyet. A menekültek egy része a kolozsvári. Házsongárd kertjeiből sóhajtoz errefelé, az itt-hon maradtak nemzeti zászlót lengetnek. Házaik rendben vannak, a mezei munka rendben folyik.

Baróton sincs nagyobb baj. Tibáld Miklós orvos házát megnéztem, tisztak laktak benne, megkímélték, csak hintós szekere bőrfedelét vágták le — bocskornak. Kis János községi bírót elvitték „túzoknak” Bersán Péter esküdtel, de ez, — mint örömmel mondta — Szentgyöngyről visszaszökött.

Olasztelken, Vargyason a br. Dánielek (Gábor és Lajos) házait kifosztották, a kicsépletlen gabonát ott hagyták.

A Homoród-Oklánd feletti magaslatokon a mieinknek délkeletnek néző lövészárkai voltak. Az oláhok, miután a mieinket onnan „massinngerrel” (maschienengerwehr) — mondják az asszonyok — elűzték s leszorították, az árkokat betöltötték és 20—30 lépésnyire északnyugatra néző új „dettung” állásokat építettek. A mieink aztán szemben az innenső Homoród völgy felett csináltak „dettung”-ot s onnan röpítgették át a srappelljeiket. Egy üres hüvelyt levittünk Homoród-Szentpálra is átadtuk az asszonyoknak, a létesítendő hadimúzeum alapjául. Ürmösi lelkész úr, ha haza jő, talán ad neki helyett a szép unitárius templom reliquiái között.

Itt volt az oláhoknak gépkocsi állomásuk. A „papi életen” (telken) és a falu közepén, az uccán tanyáztak. Ott maradt négy hordó braszai benzinjük, hat hordó olajuk. Éppen kapóra jött, mi is megtöltöttünk belőlük.

A szentpáliak különben legnagyobbbrészt ott-hon vannak, csak négy család ment el a „menekítés” idején. A többiek Újszékelyig mentek csak s onnan visszatértek. Nem esett komolyabb bántódásuk. A leányokat eldugták a pincékbe. Oláh zászlót kellett kitűzniök a házakra. Ezeket aztán elégették.

Székely-Udvarhelyt okt. 12. délben síri csendbe merülve találtuk. A honvédek már átvonultak rajta, csak a hadosztályparancsnokság volt még ott. Előcsapataik már a csíki hátrhegyek alatt állottak.

Szerencsés voltam itt is egy naplót vezető szász úrra akadni, aki 20 év óta lakik, mint magánzó a székelyek anyavárosában, de azért magyarul nem tud. Mondtam is az ott lévő osztrák tiszteknek, hogy íme a hírhedt „verfluchte Magyarisierung” egyik áldozata!

Georg Lam úr feljegyzéseinek veleje:

Szept. 24, zab után kutattak s meleg ruhákat kerestek, mert hideg volt, fáztak.

26-án ágyúlövés jött a faluba. A katonák fosztogattak, a kereskedésekbe betörték s mindent elvittek. Az ő lakásába is bejött egy katonna, kirántotta a zsebéből az óráját és elszaladt vele.

Szept 27, hirdetményt ragasztottak ki, hogy ki, mihez tartsa magát. (A brassai kiadvány.) Két székelyre, kiket kényszermunkára alkalmaztak, engedetlenség miatt 25-öt vertek.

28-án 3—4 zászlóalj vonult be a Hargita felől, nyolc ágyúval, löszerrel, gyalogság lovaság. Agyagfalva s Szentlélek felé siettek, hol harcok folytak.

29-én nagy csata folyt a szomszédos Hodgya s Bikfalva irányában. Vajda jegyzőt, az udvarhelyi ref. lelkész atyját meglőtték. Ugyanott — hír szerint — két leányt, kik a padlásra menekültek, megölték, a házat felgyújtották s 120 ház égett le. (Délután átmenvén rajta, az égésnek nyomát láttuk.) 30-án vöröskezes autó állott a fapiacon, készenlétben. Véres harc folyt Korond és Keresztúr irányában.

30-án ágyúharc volt az Agyagfalva és Körönd közt elhúzódó harcvonalon. A boltokat feltörték és raboltak. Az egyetlen Persian bolt volt nyitva (rövidárú kereskedés), hol a tisztek fizettek, a katonák raboltak. Fegyelem nincs, a tisztek durván bánnak a legénységgel s ezek csak a magasabb tiszteknek köszönnek.

Okt. 1. A szentléleki csatából sok sebesültet hoztak be. Egész hadosztály jött vissza onnan s ment a Küküllő mellett alá.

Okt. 2. Egy dandárparancsnok érkezett sok autóval, különböző csapatokkal. Kérdezősködésére egy katona azt mondta, hogy nem tudható előre vagy hátra mennek-e!? Minden magánlakást felnyitottak s a katonaság számára rendelkezésre bocsátottak. listáiének is használták a lakásokat. A lakosság a világtól el-

zárva lévén, csak a jelekből következtetett s jó jelnek magyarázta a nagy mozgolódást.

Okt 3. Minden autó és jármű eltűnt Csíkszereda felé. A tiszték, mint már előbb is, lisztet osztogattak a lakosságnak Sámson lisztes boltjából.

Okt. 4. Élénk mozgalom, lovasság és trének vonulnak át, 5-én erős ágyúzás Parajd felől. Kenyérosztogatás a nép között. A hatóság és a vasút közlekedés helyreállításával biztatják a közönséget.

Szombatfalva és Bethlenfalva felől a csőcselék zsákokkal jelenik meg a városban és az elhagyott házakba igyekszik behatolni.

Okt. 6. A kórházat átvitték Csíkszeredára. Katonák beszéltek, hogy igen sokan elesetek Parajd környékén. Gyalogság jó Parajdról, autók állanak az uccán. A kirabolt üzleteket átkutatják, szétosztják magok és a csőcselék között.

Okt. 7 Újabb oláh csapatok jönnek Parajd és Szováta felől. A piaci „csizmadiaszín” emeletes házat éjszaka felgyújtották s lángokban áll. Elterjedt a hír, hogy a mi katonaságunk elővonul s tényleg délután 4 órakor megjelent a lovasság s elfogott 8 oláh katonát. Az oláh zászlók a házakról lerepültek. Minden házon volt, mert lerombolással fenyegetőztek. Kényszer, apró zászlócskák voltak. Nekem is jutott belőlük emlékül.

Jelszavuk: Cu dumne zen enante! Isten nevében előre! megfordult és eszeveszetten rohantak hazafelé.

A székelyek anyavárosa pedig fellélegzett. Velünk egy nap érkezett oda a vármegye agilis alispánja, Sebesi János is. Vendéglő nem lévén, Benedek Béláné asszony látott el magyaros vendégszeretettel. Nála is kutattak magyar katona után s menekülés közben utána lőttek. Megmutatta s őrzy emlékül szobája belső falában az oláh golyó vágta lyukat.

Székelykeresztúron azt mondták, hogy nem volt benn az oláh, csak a járőrök jártak benn, a két harcvonal között lévén.

Segesvár—Marosvásárhely—Kolozsvár felé folytatott utunkban (oki 13.) már mindenfelé talákoztunk visszatérő székely menekültekkel, akiknek harsányan hirdettük az örvendetes hírt, hogy visszamehetnek nyugodtan, nincs már ellenség az országban.

Az asszonyok sírtak örömükben, a férfiak áldották a jó Istent, hogy oly hamar visszaadta elhagyott otthonukat s hogy épségben találják házaikat. Tapasztalatainkról jelentést tettünk a hadseregpáncsnokságnak s kívánságukra a kormánynak is, hogy az otthonukért aggódó menekültek lelkei felszabaduljanak a kínzó lidércnyomás alól.

II.

Távirati jelentésem Tiszának
Erdély felszabadításáról 1916 október 12.

A miniszterelnöknek felküldött jelentés szó szerinti szövege a következő:

Az oláh betöréshez történelmi adatokat gyűjtendő beutaztam a szászok és a székelyek földjeit, örömmel jelenthetem, hogy az ellenség rabolt és zsákmányolt ugyan, de a városokat és falvakat a f elégetéstől, a nagymérvű pusztítástól megkímélte, az otthon maradt lakossággal nem kegyetlenkedett.

A városokban a bezárt üzleteket felnyitotta, az árukat elvitette, elosztogatta. Bezárt lakásokba behatoltak, szekrényeket, kamarákat feltörték, de a zongorákat, bútorokat, képeket, könyveket, gazdasági felszereléseket nagyobb-részt otthagyták. A mezőkön kalangyák, kazlak, boglyák láthatók, gyújtogatás nyomai nincsenek.

Kőhalom, Földvár, botfalui cukorgyár teljesen épségben áll. A cukorkészletet részben elvitték, részben petróleummal leöntötték.

Brassóban az állomás melletti gőzmalom, raktárak a vasárnapi ostromban leégtek, egy gránátlövés légnyomása özv. Hermannét leá-

nyával lakásukon megölte. Brassót honvédcapatok foglalták vissza rohammal, uccai harccal. A német hadak előbb Földvár felől próbálták elfoglalni.

Vidombák felől történt a támadás. Egy honvédhadosztály 2 ezredének két zászlóalja rohamtámadással hatolt a városba. Köztük a székely 24-es honvédek verték ki a 24-es oláh ezredet. A Brassó—Bertalan vasúttöltésnél védekező oláh rajvonalat gépfegyverrel oldalba fogva, teljesen megsemmisítették. A hullák sorrendben feküdtek egymás mellett az útvonalon százszámra. A Brassót északnyugatról övező hegyvonalról rohammal levert oláhok összes (szerelvényeikéit elhányva menekültek a városba. Egy négyszáz méter hosszú szakadéokban százszámra heverték a köpenyegek, kabátok, hátizsákok, fegyverek, töltények, sátorlapok, hirdetői a kétségbeesett pániknak. Az uccákon és kertekben oláh katonák hullái hevernek. A mieink elenyésző csekély veszteséget szenvedtek.

A délutáni ellentámadásnál, Szentpéternél huszonkét Krupp-ágyút hagytak ott, miután az ütegek személyzete és lovai szétlövettek.

A nagytemplom műkincsei Budapesten vannak. Brassó gazdag szőnyeggyűjteménye ott-honmaradt, az oláhok leltározatták, őriztették és a végén ínéig sem vitték el.

Háromszéken sincs nagyobb kár vagy pusztulás.

Sepsiszentgyörgyöt kirabolták, de fel nem égették.

A székely múzeum tárgyait itthon hagyták. A dohánygyár sértetlen. Kétszáz vagon dohánykészletéből hét vagon Brassóba szállítottak.

Lélekemelő látvány volt hadaink: átvonulása Háromszéken. A falvokról a főútra gyűlt lakosság örömeiben sírt, újongott. Kézdivásárhelyen bosnyák, horvát, székely 82-es ezredeinket elhalmozták virággal, gyümölcssel pántlikákkal.

Az üzleteket ott is kifosztották, a lakásokat kevésbé. Gyűjtogatás egy üzletben történt. Száz polgárt kezesül elhurcoltak.

Udvarhelyt, Erdővidéken baromcsordákat, juhnyájakat láttunk. A mezei munka folyik. Homoródszentpálon négy hordó brassói benzint, hat hordó olajat találtunk; utóbb megtudtuk, hogy ez volt a románok gépkocsi állomása.

Székelyudvarhely en a piaci két templom közti csizmadiaszín leégett, előnyére a város fejlődésének. A régi levéltár ép, az újabbit szétszórták. A városban három hétig garázdálkodtak.

Általában a szászok és székelyek földjén az ellenség pusztítása külső nyomokat alig hagyott

hátra, megközelítőleg sem szenvedtek annyi kárt mint az északi harctereken látható. Rablás, fosztogatás, erőszakoskodás előfordult, a magyarság ellen hatalmaskodtak, a magyar feliratokat bemázolták, oláh zászlókat tűzettek ki. „Románia Mare” feliratokat csináltak, de nem gyújtogattak, pusztítottak. Hangosan hirdettük ezt visszatértükben visszaszivárgó menekültek között. Örömben sírtak, hallván, hogy nemsokára visszatérhetnek hazájukba.

III.

Oláhok pusztítása a belső Székelyföldön.

*A miniszterelnök és a belügyminiszter a
feldúlt vidéken.*

Székely udvarhely 1916 november 15.

Nov. 11-én Kolozsvárról elindulva, Marosvásárhelyen át a Nyárádvölgye felé tértem s onnan a Kisküküllő, majd a Nagyküküllő oláhjárta vidékeit utazván be, sok érdekes adatot gyűjtöttem az oláhok garázdálkodásának történetéhez. Utazásunk érdekességét fokozta, hogy a miniszterelnök és a belügyminiszter úrral egyidőben, ugyanazon az úton, hol előttük, hol utánuk járván, az őket váró néppel tömegesen érintkezhattünk s így bőséges alkalom kínálkozott a nép hangulatát, ügyét-baját megismerni.

Nyárádszeredán a főtéren Bocskai István fejedelem szobra előtt gyűlt össze november 12-én reggel a kis városka népe minisztervárára. A bécsi békekötés (1606) 300-ados emlékünnepe avattuk fel a szobrot, annak az emlékezetére, hogy „Itt választották meg Bocskai Istvánt fejedelemmé 1605 február 21-én”.

A város népe megmenekült az oláh pusztítástól, de felettük függött heteken át a Da-

mokles-kard. A szomszéd faluk felett emelkedő Bekecs-hegy oldalain és tetején folytak a véres harcok és nekik is ott kellett dolgozniuk heteken át a lövészárkok ásásán, drótsövények fonásán. Böven kijutott részök a háborúval együtt járó keserőségekből. Panaszaik hosszú sorát adták elő a nép szószólói, értelmes székely gazdák.

A szomszéd falu, Nyárad-Mogyorós, a Bekecs aljában, már harctér volt. A magyarosi tetőn volt egyik legerősebb állásunk, hatalmas lövészárkokkal, drótsövényekkel megerősítve. Bosnyákok tartották megszállva, de gyöngere erővel. A honvédek feljebb, a Bekecsen állottak őrt. Az ellenség túlereje október 3-án este hat órakor áttörte a frontot s leereszkedtek a faluba is. Október 4-én érkezett egy honvéd zászlóalj segítségül Bére felől s megkezdődött a tüzérségi harc Magyaros körül. Október 5-én a honvédek támadásba mentek át s lépésről-lépésre nyomultak fel a meredek szakadékok között. Rögtönzött fedezékeik, a gránátvájta tölcsepek mutatják helyét a véres küzdelemnek.

A fensíkon lévő utásház ablakai betörve, lalán puszkagolyók nyomai, mögötte frissen hantolt sírok. Egyikben nyugszik Szamos Mihály, Lazony (Zemplén vm.) faluból való honvéd (sz.1895); a másikban Csányi Imre őrmester; a harmadikban „3 román katona”. A hegy-

oldalaikon, tetőkön, erdőkben még száz meg száz oláh sírja, kiket október 5-én ejtettek itt el hős honvédeink. Még most is találnak holttesteket „erdőlő” székelyeink. Épp egy oláh főhadnagy feküdt kiterítve a sóváradi erdőben, a száraz avaron, közel a hegytetőhöz, hol a lövészárkok, spanyollovaisok keresztezik az út legmagasabb pontját.

Sóváradra leereszkedve a nép apraja-nagyja talpon volt, várták az utánunk érkező minisztereket. A virágokból nekünk is juttattak. Közben elmondták nagy bánatukat. 81 lélek maradt itthon a meneküléskor, kiknek fele az oláhok áldozatául esett. Október 1-én jöttek be az oláhok és október 6-án verettek ki a honvédek által. Idő közben megöltek 12 embert és elvittek huszonnyolcat, köztük asszonyokat, gyermekeket, nemkülönből lovakat, teheneket és sertéseket. Az elhurcoltak közül némelyeket az útfélen találtak meg leszúrva, agyonlőve. A neveket feldiktálták, öt ház leégett, a ref. templom támasztó kőpillérjét ledöntötték.

A szomszéd Szováta község körül tüzérségi harc folyt szeptember 28-án. Másnap Illésmező és Parajd felől előnyomult az oláh gyalogság s 30-nán vonultak be a faluba. A mi tüzérségünk a Bekecs-hegy oldaláról lőtte őket s a gránátok felgyújtották a falut. A templom közelében 10—15 ház leégett. Fent a Fürdőtelepen a Fővárosi pavillon és gróf Béldi Ferenc

villája lett a tűz áldozata. A többi villa épségben maradt, de belsejüket kifosztották.

A miniszterelnök kíséretével a Sándor-villa kertjének gyepszönyegén telepedett le turistaebédre s egy órai időzés után tovább száguldott Parajd—Udvarhely felé. Megjegyzésemre, hogy évenként várta a fürdőközönség s ime akkor jött, mikor senki sincs itt, — kedélyesen jegyezte meg, hogy bizony most van először itt s előbb talán Sándor János reklámozta az ő kedves fürdőjét az ő jövedele hírével is.

Különben a szép novemberi napsütésben egy női társaság most is vígan lubickolt a Medvetó meleg vizében. A miniszterelnök sietős útjában csak a Sándor-villa erkélyéről gyönyörködött a remek őszi tájképben, az indítványozott körsétára nem volt érkezése, mert minden faluban várta a nép s ő mindenütt megállva, személyesen hallgatta meg a nép ügyes-bajos panaszait, kívánságait.

Parajdon a kitelepített gyergyai Vasláb község népével találkoztunk. 50—60 szekéren párnák, szöttesek, házi bútorok között nyüzsgött az apró népség s a szekerek mellett a felnőttek s házi állatok. Igazi népvándorlási kép volt. Hogy hova, meddig mennek? Sem ők, sem a kísérő katonaság nem tudta. Állomásról-állomásra irányították őket.

Parajd is sok kárt szenvedett az oláh betöréstől. Megöltek három férfit, öt nőt és tíz

gyermeket (köztük harmadfél évest is.) „Elhajtottak száz szarvasmarhát, leöltek harminc-egyvenet s elvittek harminc lovat. Leégett öt lakóház és három csűr.

A következő faluban, Alsó-Sófalván, meggyilkoltak két férfit, kézigránát megölt egy férfit, elhurcoltak száztizenegyet. Felső-Sófalván meggyilkoltak három férfit, egy nőt, elhurcoltak 62 férfit, valószínűleg munkáscsapat gyanánt. E két faluból elvittek 174 lovat, 10 ökröt, 20 szekeret, két pár tehén fogatot.

Korondon, hol a jóhírű gyógyfürdő van és virágzó agyagipar, leégett 16 ház melléképületeivel. Az oláhok meggyilkoltak 18 férfit s elhurcoltak hetet.

Atyha községben 4 ház és gazdasági épület égett le, megöltek 4 és elhurcoltak 4 férfit. A kicsépeelt gabonát elvitték e vidék többi községeiből is, de a csépeletlen visszamaradt. A tengerit most törrik és a burgonyát ássák.

Siklódon hét lakóház és kilenc gazdasági épület égett le. Ott megöltek tizenegy embert s elhurcoltak 30-at. Küsmődön 4, Szolokmán két férfit.

Ez a vidék szenvedett legtöbbet az oláh dúlástól és kegyetlenkedéstől. Ezek pedig hiteles számadatok, a jegyzők, szolgabírák jelentései Sebesi János udvarhelymegyei alispánhoz, kinek szívességéből a többi járásokról szóló jelentéseket is átnézhettem. A vármegye többi

része kevesebb kárt szenvedett. A nép már nagyrészt hazatért s nekilátott új élet teremtésének a romok felett. A hatóságok támogatásával a szorgalmas székely nép hamar kiheveri a szenvedett károkat.

IV.

Csíkország keservei.

Csikszereda, 1916 november 17..

Határszélünk vékony keskeny csíkja, mely hegyektől körülvevett, elzárt területén mintegy; külön ország húzódik el északról délfelé, legkeservebben megszenvedte az oláh betörés átkos pusztítását. Legelőbb érte az alattomos támadás, legtovább maradtak benne s legféktelenebbül itt e szintiszta székely vármegyében garázdálkodtak az oláhok. A menekülés innen volt legnehezebb az éjjeli betörés megelapetésére, úgy hogy alig vihettek el valamit a határszélről a régi „szélybeli határőrző vi-tézek” ivadékai, sőt a havasalji falvak lakói nem is menekültek, hanem mint régentén a tatárjárások idején a közeli erdőkbe, hegyekbe rejtőztek el s onnan lassanként visszaszivárogtak, hogy az özönvízből megmentésék szegénységük létföltételeit.

Az oláh futás (okt. 9.) után csakhamar vizsztatért közigazgatás vezetői: Gyalokai Sándor főispán és Fejér Sándor alispán gondoskodtak a szenvedett károk összeíratásáról. A beérke-

zett jelentésekből hiteles képet nyelhetünk a károkról.

Ezek alapján és személyes tapasztalataim nyomán megállapítható, hogy az oláh betörés Csíkszeredát sújtotta a legérzékenyebben. Az 5000 lakosú városban mindössze tíz öreg ember és asszony maradt otthon s így az oláhok teljesen szabadon fosztogathattak. Nem is maradt egyetlen ház sem, melyet ki ne raboltak volna. Minden fellelhetőt elvittek, a nagyobb bútorokon kívül s azokat is nagyrészt megrongálták; az üzleteket teljesen kifosztották.

Eleinte — mondják — még volt némi kiménet, míg] Isttrate nevű hadosztályparanosnok volt itt, aki fegyelmet igyekezett tartani, de a végén, egy lovas dandárparancsnok maga szervezett orosz mintára egy gyújtogató csapatot, mely fel volt szerelve benzinnel, petróleummal és gyújtó kézibombákkal. Ez aztán az oláh futáskor felgyújtotta a várost, melynek főként a Hargita felé eső része leégett. És pedig 153 lakóház (köztük 44 kőház) és 28 gazdasági épület, a bennök lévő gazdasági felszereléssel és takarmánnyal. Éppen a mezőgazdasággal foglalkozó lakosság házai. Köztük az alispán emeletes háza, gazdasági épületei és távol a határban lévő tanyája. Valószínű, hogy ő ellene személyes bosszú és (gyűlölet is dolgozott, mert az országos határrendezéseknél többször közreműködván, erélyesen védelmezte az ország és vár-

megye érdekeit is a legutóbbi határrendezésnél az ő saját havasi részéből Oláhországhoz csatolt 1500 hold erdő felett 15 év óta perben áll egyik Ghika herceggel. (Ezt a részt tartják megszállva.) Volt tehát okuk az oláhoknak a csiki alispánt személyesen is kipécézni aljas bosszújuk áldozatául.

Nem kímélték meg a vármegyeházát sem, ahol pedig főparancsnokságuk székel. A díszteremben lévő nagy olajfestményű képeket bárókhhoz illő vadsággal pusztították -el.

A rablás hősei a vármegyeház bútorait nagyrészt elvitték, néhány dívány és karosszéknél a bőr-behuzat levágásával elégedtek meg.

Így garázdálkodtak a főispán lakásában is, kinek szintén nagy károkat okoztak.

A vármegyei leltárt is felforgatták, kiszórták a szemétdombra, onnan gyűjtögették össze a megmenthető darabokat. Nem találták meg azonban a régi Osik-szék 1809-iki nemesi felkelési zászlaját, melyet a főispán egy szekrény háta mögé rejtett s onnan került elő.

Csikszereda után legtöbb kárt szenvedett a csikszépvízi járás, a Gimesi szoros aljában a főhadiút mentében. Szépvízen elégett 85 lakóház, 94 istálló, csűr és 737 melléképület. A kiemenekülés alkalmával gyűjtötták fel az oláhok. Gimes-Középlakon 22 ház és 33 gazdasági épület és gyár, O.-Felsőlakon 66 ház és 14 melléképület, Szentmiklóson 3 ház és 5 melléképület, ISzentmihályon 1 ház, 3 csűr.

A felcsiki *járásban* Taplócán 3 ház és 10 melléképület, Szentléleken egy (ház, Zsögödön 10 ház és 50 gazdasági épület égett le. Az ott lakó Mikó Bálint volt főispán szép udvarházát és gazdaságát teljesen kifosztották.

Taplócán az otthon maradt lakosságból öt 70—80 éves öreg embert, kik egy pincébe rejtöztek el, kegyetlenül megöltek, köztük Botár Bélát, a budapesti rendőrkapitány édesatyjál A rablási ösztön lehetett egyedüli indító okuk, mert mindenféle pénz után kutattak is Botárnak 1600 koronáját rabolták el. Holttestüket Szentes Gergely sónagytáros udvarán temették el koporsó nélkül, hevenyészve.

A kászon-alsziki *járásban* a legnagyobb tűzkárt Bánkfalva Kotormány tízese (falurésze) szenvedte, 24 *házat* és 30 gazdasági épületet égetvén ott fel. Csekefalván 3 ház és 6 melléképület, Szentmártonban egy lakóház és *e*>gy cséplőgép égett el.

A gyergyóHszentmiklósi *járásban* Remetén 17 gazdának égett el a háza és kétannyi gazdasági épülete, Alfalun 10, Csomafáján 8 gazdának a telkén lévő épségek.

A tölgyesi *járásban* Borszéken a községben elégett a gőzfűrészgár, 12 ház és 6 gazdasági épület. Bélborban egy raktár. Tölgyes a tűzvonalban sokat szenvedett. Borszék-fürdön a villákat kirabolták s a főforrást állítólag annyira megrongálták, hogy most már csak közönséges

víz jön belőle. Reméljük, hogy ez nem igaz. Különben van ott elég más borvíz forrás.

Említésre érdemes még, hogy a Gimesi-szoros 3 csángó falujában népösszeírást végeztek s feljegyezték az otthon maradtakat, elmenekülteket (fugit), marhájuk számát s a kivetett adót. Gimesbükköt elkeresztelték Ghimesfagatnak. Melléktelepei közül Kápolnás-patakot Biserica, Bálványost Bolovanie, Bakottyást Rakatyis névre. Hidegséget meghagyták.

Ami itt aggasztja az embereket, hogy lesz-e aki segítséget nyújtson a pusztulásból felépülésre; azt hiszem fölösleges aggodalom.

A magyar nemzet bizonyára nem fogja cserbenhagyni a székely testvért, Kelet őrtállóit, kire a honvédelem munkájában jövőre is nagy feladatok várnak.

V.

Oláh tisztnaplója az erdélyi hadjáratról.
1916 aug. 27—okt. 23.

Az október 23-án vívott Uz-völgyi harcokban egy elfogott oláh tisztől nagyon érdekes napló kerül kezünkbe, melyet ő a hadjárat kezdetétől elfogatása napjáig vezetett. Írója intelligens tanár-ember, aki az egész hadjárat folyamán mindennap feljegyezte a nevezetesebb eseményeket s főként azt, hogy merre jöttek, mentek. Néhány jellemző vonást is nyújt saját hadseregük hangulatáról s a látottak és halottakról. Elismeréssel iszol a magyar katonákról, kik őket oly kevesen oly sokáig f eltartóztatták. Magasztalja az Olt völgyet, a Székelyföld szépségét. Meglepte a székely falvak rendezett volta, melyeken meglátszik, hogy művelt emberek munkája, akiknek magasabb igényeik vannak és „szeretnek jól élni”.

Legkiválóbb érdekessége: annak a pániknak és kétségbeesett hangulatnak a festése, mely az oláh hadakat a gyors visszavonulás következtében eltöltötte. Őszintén bevallja, hogy nem visszavonulás, de kétségbeesett futás volt az. Valóságos bábeli zűrzavar, a csapatok, ágyúk, kocsik összekeveredése, a katonák végkimerülé-

se az erőltetett menetelésben. A mellett a lelki kín a csúfos vereség felett.

Pedig ők csak a nyárádmenti Bekecs-hegyi (magyarosi) frontáttörésről tudtak, sejtelmök sem volt az egy hét előtti nagyszebeni katasztrófáról, amit a vezérek előttük gondosan eltitkoltak. A dobrudzsai vereségek híre sem jutott el közénk, sőt ellenkezőig, azt híresztelték, hogy ott a bolgárokat megverték és rengeteg foglyot és zsákmányt ejtettek. Még így is rettenetes volt helyzetük és kétségbeesett a sereg hangulata. „Milyen szomorú egy hadsereg visszavonulása, — sóhajt fel — mely eddig győzelmet-győzelem után aratott.” (!) Az október 6-iki éjszakát, amelyen Korond vidékétől Udvarhelyen át a Hargitáig futottak, „életében sohasem fogja elfelejteni. Ez a fekete éjszaka: a borzalmak sötét éjjele”. Leírta az utolsó próbálkozásokat, hogy legalább a határszéleken megálljanak, de hiába. Október 13-án hajnalban át kellett lépniök a határt ott, ahol bejöttek, a Gimesi szoros mellett. „De nem mint győzők, — sóhajt fel gyászosan — hanem mint legyőzöttek.”

Erdélybe törésük után azt jegyezte meg, hogy „milyen borzasztó egy népnek az élete, melynek területén dúl a háború”, most a saját népéről írhatta, a határt átlépve, hogy mélyen elsomorítja, hogy a lakósok a határszéli falvakból sírva menekültek.

Naplója végén élénk színekkel ecseteli a Gimesi szoroson túli és az Uzvölgyi harcok történetét. Tud arról a megkerülő kísérletről, melyben két vezető ezredesük is fogságunkba jutott. Őt magát is ez a sors érte október 23-án, mikor az érdekes napló kezünkbe került.

Az augusztus 26. és október 22. között vezetett feljegyzések legjellemzőbb részei a következők:

Augusztus 27. Este 10 órakor Havasvíznél átléptük a magyar határt, mint harcosok. Elfoglaltuk a magyarok megfigyelő pontját és két foglyot ejtettünk. A határvámot (a Gimesi szorosban) az ötödik század foglalta el, hat foglyot ejtve, többen elmenekültek, sokan megsebesülve.

Augusztus 28. Harcba keveredtünk a magyar katonák, s elfoglaltuk a hegyormot. Ekkor estem át a tűzkeresztségen, mely nekem is életembe kerülhetett volna, ha Kozma bajtársam be nem hív egy vízmosásba. A golyók füttyöltek a fejünk felett, A magyar katona el van látva mindennel s teljes berendezése a lövészárookban vele van. Kevesen vannak, de szívós ellenállást fejtenek ki. Különös érzés mikor az ember először halija a golyókat elsüvítteni füle mellett. Bizony szükséges volt, hogy katonáimat puskatussal kergessem előre, de miután néhány golyó elsüvített körülöttünk, megszokták, sőt tréfát űztek a golyók füttyöléséből.

Augusztus 30. Leértünk az Olt völgyébe. Nagyon szép vidék, a falvak rendezettek. Meglátszik mindenben a felvilágosodott ember munkája, akik szeretnek és tudnak jól élni. A lakosok elmenekültek, a falvak üresek és néptelenek.

Szeptember 1—5. Csatározások az Olt völgyében fekvő falvak körül, mígnem 5-én elfoglaltuk az Olt mellett fekvő Csikmadaras falut.

Szeptember 6. Áthaladtunk Karczfalván, de 8^{án} visszatértünk Osikszereda felé, hol a 16-ik ezred erős ellenállásra talált és sok sebesültet és halottat veszített. Ott láttam, mi a háború. Lázás sürgés-forgás, kocsik robogása, nagy zűrzavar. Az ellenség erősen védekezett kevés csapataival. A 16-ik ezred szuronyai szerzett magának állást az Olt mellett, hol több holttest feküdt. Sírokat ástak, a tábori lelkészek miséket mondtak a hősök felett. Halott aszszonyokat is láttam, kik az ütközet folyamán löszerral és élelemmel látták el az ellenséget. A lakossáig itt székely, mely velünk szemben ellenséges, kémkedik, amiért több kivégzés történt.

Szeptember 9. Csikszereda a mienk. Éjjel a Hargita-tetőre értünk. Útközben a környékbeli falvak menekültjeivel találkoztunk, kik tőlünk megijedve bujdosásra adták magukat. Ágyúszó hallatszott észak felől a Maros völgyéből, ahol valószínűleg oroszok harcolnak. Mily bor-

zasztó a nép élete, melynek területén a háború zivatara dúl.

Az erdők tele vannak menekülőkkal, akik dideregnek a hideg miatt.

Szeptember 18. Ezen a napon a vadászok vesztesége 12 halott, köztük három tiszt. Oka, hogy a kalauzai az erdőbe felvett öreg székely megszökött és árulása folytán a magyarok meglepték őket és majdnem mind fogságba estek.

Szeptember 20. A vadászok Udvarhelyre bevonultak. Mi a hadosztályhoz mentünk Kápolnás faluba tartalékba. Az első éjszakát a háború alatt itt töltöm házban.

Szeptember 21. Szent Mária ünnepe (Kisasszonynapja) van. Nagyon jól aludtam, először nyugodtan az egy hónapi harcok alatt. A ház, ahol lakom, egy elmenekült székelyé, ki mindenét elvitte magával.

Szeptember 22. Kápolnásfalu körül védelmi célból lövészárkokat ástunk. (Láthatók az országút mellett. Primitív, széles árkok, fedezékek nélkül.) Hallom, hogy a bolgárokat nagyon megvertük a Dobrudzsában; nagy a hadizsákmány és sok foglyot ejtettünk. (!)

Szeptember 24. Deság faluba mentünk, hol lövészárkokat építettünk. Az erdőben tanyázzunk. Reggel a pap misét mondott. Úgy tűnik fel nekem, mintha István moldvai fejedelem

hajdúi volnánk, amint a vadonban a fegyverek győzelméért imádkozunk.

Szeptember 29. Szentmihály (udvarhelymegyei) falu felé indultunk. Ott az erdőséletről heves tüzelést kaptunk, mely több veszteséget okozott, A harc közben elfogtam nyolc magyart és megöltem egy Örmestert, aki Papucianu közlegényt akarta megölni. Az én szakaszomból az első halott itt esett, Komsa közlegény személyében.

Szeptember 30. Az ellenség tüzérsége heves ágyúzást kezdett. A 16-ik szucsavai ezred hatalmas „urá” kiáltással rohamra indult. Sok foglyot ejtettünk, egy géppuskát zsákmányoltunk. Éjjel Enlakán aludtam.

Október 1. Martonoson át Kőrispatakra mentünk erőszakos felderítésre. A falut a menekülők és katonák kifosztották.

Október 2. Visszamentünk; Martonos, Tordátfalva, Tarcsafalva, Kobád-Demeterfalva felé, egész Szentmihályig. A hegyeket hó lepte el.

Október 5. Reggel 3 órakor erős ágyúzás hallatszik észak felől, a nyolcadik hadosztály irányából. (Ekkor folyt a Bekecs-hegyen a döntő ütközet s a magyarosi *tető* visszafoglalása honvédeink részéről.) Este Kecset-Kisfalud mellett táboroztunk. A falunak vízvezetéke van, a házak jók.

Október 6. Éjjel fél 11 órakor jő a parancs, hogy a zászlóalj siessen Korond felé a nyolca-

dik hadosztály segítségére. Onnan visszarendeltek Udvarhelyre s itt kaptuk a szomorú hírt, hogy a hatodik hadosztály frontját az ellenség áttörte és nekünk vissza kell vonulnunk. Lelkiállapotom leírhatatlan, látván, hogy ez inkább rendetlen futás, mintsem visszavonulás. A katonák, kik éjjel óta talpon vannak s nem ettek, ittak egyebet, mint kenyeret és vizet, kezdenek elhullani. Hiába minden biztatás, bátorítás, sokan úgy ki vannak merülve, hogy nem tudnak tovább menni. Udvarhely teljesen puszta. Ott találkoztunk a 15-ik ezreddel, amely ugyanazt csinálja, amit mi, t. i. ész nélkül menekül. Az úton bábeli zűrzavar, kocsik, csapatok, ágyúk törnek előre. Megállunk Máréfalván, de egy óra múlva tovább parancsolnak. A katonák alig bírnak már menni. Minden hídon kirendelt őrszemek állanak, azzal a feladattal, hogy a hidakat levegőbe röpítsék. Végre nagy nehézségek között, miután egy rakás ember kidőlt és elmaradt, délután 5 óra 30 perckor megérkeztünk Kápolnásfalvára, (A Hargitán lévő Oláhfalu egyike.) Ki vagyok merülve én is teljesen, úgy fizikailag, mint szellemileg. Milyen szomorú is egy hadsereg visszavonulása, mely eddig győzelmet-győzelemre aratott, (!) Ezt az éjszakát sohasem fogom elfelejteni. Ez a fekete éjszaka! Alig bírok mozogni. Lefekszem a régi szállásomon. Október 7. A fekete éjszaka sötéttségét a ba-

rátságos napsugár alig tudja eloszlatni. Félgyakor tovább indulunk Csíkszereda felé. Háromkor megérkezünk egy faluba (Taplocáral), ahol megszállunk s másnap tovább megyünk Rákosra.

Október 9. Csíkszentmihály falu mellett táborot ütünk és védő állást foglalunk. Itt kaptuk a hírt, hogy az ellenség átlépte a Csíkszereda feletti gerincet ¹(a Hargitát), ahonnan ágyúdörgés hallatszik és látni lehet az ágyúcsőből kilövelő lángokat.

Október 10. Állásainkat északabbra tesszük át, más magaslatra (Szépvíz felett.) Járőrharcok.

Október 11. Istrati tábornok ellent akarna állani és csapatokat kér; de megízenik neki, hogy ne pazarolja hiába az embereket. Az utászok rongálják a hidakat és utakat az ellenség előtt, mely járőrökkel tapogatja frontunkat.

Október 12. Az ellenség erős ágyútüzelést indít ellenünk. Sebesülések történnek. Estefelé sűrű puskaövések. A magyarok megtámadták jobbszárnyunkat.

Október 13. Éjfélkor visszavonulási parancsot kapunk. Szomorú, de meg kell tennünk. Hajnalban, 4 óra 50 perckor átlépjük a határt ugyanazon a helyen, ahol bejöttünk, de nem mint győzők, hanem mint legyőzöttek. A határszéli Csüges faluból a nép sírva menekül. Mélyen elszomorít. Mostantól fogva hazánk föld-

jén harcolunk. Szomorú, de való s ínég tovább-
(bell visszavonulunk: Goiosa és Csobános felé.

*

A napló további folyamán leírja a (lime-
sen túli és Uz völgyi harcokat október 14. és
22-efce között. Október 19-én hallja és jegyzi
fel azt a nekik „nem örvendetes hírt”, hogy a
megkísérelt bekerítő visszacsapásnál a magya-
rok elfogták Boian ezredes dandárparancsno-
kot iés Petcu alezredest Palánka táján.

A napló október 22-én azzal végződik, hogy
az idő szép, a magyarok erősen lövöldöznek
bennünket holnapra valami nagy heccet
várunk”.

A naplóíró jól sejtette. Másnap kritikus nap-
ja lett. ő maga is fogságba került az Uz-völgy-
ben. A naplót, mint érdekes történeti emléket
őrizte a hadsereg levéltára.

VI.

Az „Előre” hadosztály diadalútja
Erdélyben.

*A Marostól Moldva határáig.
Katonai források alapján.*

A honvédtiszti sapkákon már erősen megfakultak az „Előre” feliratú nemzeti színű iszagalagok, melyeket 1914 augusztus havában a kassai 39-ik honvédhadosztály parancsnokának felesége (Hadfi Timréné) hímezett. A tisztikar és a legénység is sok személyváltozást szenvedett azóta. Csak egy nem változott meg: a hadosztály szelleme, a hősi elszántság a jelzőhöz hű maradni.

Az oláh hadüzenet idején Galícia déli részén, Horodenkánál harcoltak, midőn augusztus 27-én éjjel az egész vonalon végig süvített a távirati értesítés, hogy az oláhok megizenték a háborút. A hír, csodálatosképpen, nem lehangolt-ságot, hanem ellenkezőleg, lelkes hangulatot keltett. Hála Istennek, vége a bizonytalanságnak, *meg* lesz oldva az oláh kérdés, a legégetőbb valamennyi között! Mindenki Erdélybe vágyott s a hadosztály óhajtása csakhamar teljesült.

Augusztus 30-án éjjel 11 órakor indultak Halicsról. Az Uzsoki szoroson jöttek át. Ungváron, Csapon, Debrecenben ezrével tolongtak az

emberek a pályaudvaron s lelkesen éltették a hon védelmére haza siető honvédeket. Nagyváradon a menekültek vonataival találkoztak. Nyitott kocsikban szorongtak a szerencsétlenek s rémhíreket terjesztettek: Kézdivásárhely, Sepsiszentgyörgy, Maroshéviz, Parajd, Szováta lángokban áll, az oláhok gyilkolnak mindenfelé. Mély elkeseredés és bosszú érzetével léptek át a Királyhágón.

Szeptember 2-án délután érkeztek Kolozsvárra és ott szállottak ki a vonatról. Jelentkeztek Arz tábornoknál, aki Oroszországban hadtest-, itt már hadseregparancsnokunk volt s jelenleg már vezérkari főnök. A kolozsvári község lelkesen fogadta őket.

Szeptember 2-án a hadi helyzet a következő volt: Az oláhok egy-egy hadosztálya a Szurduki és a Vöröstoronyi szorosnál állott. Egy dandár előnyomult Orsova felé, a Cserna völgyében, Brassónál s az Ojtozi szoroson Háromszékre bejött három-négy hadosztály, Csik-Gyergyóban egy egész hadtest nyomult előre. Tehát mintegy nyolc hadosztály, valamennyi főlemelt békelétszámmal, összesen valami 120—150.000 ember. Lovasság volt az oláhok részén két hadosztály.

Ezzel szemben a mi részünkről az oláh betöréskor Erdély keleti részén, az úgynevezett „Három ország határától” Csik vármegye alsó szögletéig (200 km. hosszúságban) egy had-

osztály védelmezte. (Délre tőle volt egy másik hadosztály.) Tízszeres túlerővel szemben, de kitűnő eredménnyel. Hegyről-hegyre lassan vonultak vissza, mindenütt megállva és védekezve. A vasutat maguk után megrongálva, a hidakat felrobbantották, úgy, hogy az oláhok nem használhatták. Ez volt az oka, hogy nem tudtak elég gyorsan haladni előre s nem tudtak lőszert és élelmet szállítani. Csak tapogatózva jöttek előre s megkerülő mozdulatokkal foglalták el a magaslati állásokat melyekről a honvédek fokozatosan vonultak vissza. A második hadosztály a déli határszélen épp úgy védekezett és lassan vonult feljebb és beljebb. Időt nyervén így a hadak gyülekezésére.

Az „Előre” honvéd-gyaloghadosztály Kolozsvárról Apahidára menetelt s innen tovább. Élén ekkor új honvédminiszterünk egyik legfőbb munkatársa, Dani Balázs tábornok állott.

Szeptember 11-én Szászrégenre tették át a tábornok. Ott a Maroson túl voltak az első előkészített védelmi állások, melyeket még a háború előtt csináltak. E védelmi állások Szászrégent félkörben övezték, a várostól délre. Szászrégeni hídfőnek (Brückenkopf Szászrégen) nevezték. A védővonal onnan Alsó-Ideos felé ment északkeletnek s tovább a Maros északi oldalán „Vecs felé. Lefelé Görgénysó-

akna irányában folytatódott Oláh-Bölkény felé. Ez és Görgény-Szentimre között van a Mocsárhegy (mely alatt a Mocsárerdőben az utolsó bölényt lőtték a XVIII. századi elején). Fontos stratégiai pont. Épúgy, mint alább a Nyárád és Kisküküllő között emelkedő széleslátú, nagykiterjedésű Bekecs-hegy. (107& méter.)

Amíg az oláhok a védőállásokig értek, erősebb ellenállásra találtak a Felső-Maros völgyében. A mieink az ottani vasutat erősen kihasználták, hogy ősapátokat toljanak előre és vonjanak vissza, ha a szükség úgy kívánja. Páncélvonat járt Ratosnya felé. Egyszer meg is rekedt, szeptember 27-én, mikor egy kisebb oláh csapat a háta mögé kerülve, fölszedte a síneket. De a mieink ellentámadással kiszabadították a kényes helyzetből, elűzve az oláhoikat. A páncélvonat aztán, visszarakván a síneket, épen visszatért.

Ezeknél az előcsatározásoknál a mieink csak hegyi tüzérséggel dolgoztak, mert a terep nehezebb ágyúk szállítására a hegyvidéken nem volt alkalmas. Valódi tüzérség csak az előkészített védőállásokban volt, Szászrégen körül. Az ellenség a tüzérségtől félt leginkább. Ha egy zászlóalj ágyútüzet kapott, mindjárt szétfutott.

Arz Arthur hadseregének csak defenzív feladata volt, az, hogy minél hosszabb ideig tar-

töztassa fel az ellenséget, hogy Erdély déli részén a támadásra gyülekező Falkenhayn offenzív hadserege nyugodtan összegyűlhessen. S ennek a feladatnak megoldása fényesen sikerült. Komolyabb harcok itt csak akkor kezdődtek, mikor a nagyszebeni győzelem (szeptember 26—29.) délen már eldöntötte a hadjárat sorsát. Az oláhok ekkor itt fönt nagy erőfeszítéseket tettek a helyzet javítására, de hiába.

Komolyabb harcai október 3-án kezdődtek. Ekkor a 69-ik oláh ezred Görgénysóakna és Libánfalva felől megtámadta a Mocsárhegyet. Itt állott a mi egyik ezredünk két zászlóalja; a harmadik tartalékban volt s ezeket oda dobták, ahol épen szükséges volt az erősítésre. Százötven parasztszekér volt készenlétben, hogy oda vigye a katonákat gyorsan, ahova kívántatott.

Október 4-én egy dandár e 5-én az egész VII-ik oláh hadosztály támadott. A Mocsár és Libánfalva közt egy oláh ezred áttörte a frontot, de a közbedobott tartalék, tüzérségi támogatás mellett, kiverte őket az erdőből. Az oláhok nagy veszteséget szenvedtek. Csak egy századunk előtt 150 oláh katonát temettek közös sírba.

Egyidejűleg okt. 3-án a Bekecs-tetőt támadta a VIII. oláh hadosztály s attól délre a Magyaros-hegyet, Szovátával szemben, Só-

várad felett. Itt honvédek, népfelkelő lovasok és bosnyákok állottak. A hegytetőn jól kiépített lövészárkok voltak. De a bosnyákok engedtek az erős támadásnak s az oláhok szept. 3-án behatoltak az erődítésekbe és benyomták a frontot. A bosnyákok délután 6 órakor levonultak Magyaros faluba, a hegy nyugati lábához.

Nagyon kritikussá vált a helyzet; de a hadosztály tüstént gondoskodott segítségről és ellentámadásról. Még azon este odaküldötte az egyik ezred *egy* zászlóalját, amely bevonult az oláhok által meg nem szállt Magyaros faluba. Okt. 4-én pedig egy teljes ezred érkezett segítségül a szomszédos Bére községbe. Innen lötték egész nap a tüzerek a Magyaros hegy nyugati oldalán álló oláhokat, akik makacsul tartották magukat és viszonozták a tüzelést.

Okt. 5-én folytatódott a heves ágyúzás s ennek védelme alatt a mi honvédeink megkezdték a támadást a hegyen álló oláhok ellen. A hegyoldalon látható rögtönzött fedezékek ma is mutatják az erős küzdelem nyomait. A partoldalon gránátvágta tölcserék láthatók. A hegytetőn levő utász háznak egyetlen ablaka sem maradt épen s emellett honvéd és oláh sírok takarják a véres küzdelem áldozatait. Az erdőben tömegsírok vannak szerteszét s még hetek múlva is találtak temetetlen hullákat a sóváradi székelyek.

A mocsári, befcecsi és nyárad-magyarósi győzelem eldöntötte az itteni harcok sorsát.

Okt. 6-án megindult a mi ellentámadásunk. Úgy látszott, hogy az oláhok végleg visszavonulnak. De midőn a mieink a Görgény völgyében üldözésbe mentek át, az oláhok Görgény-nél erős ellenállást fejtettek ki, .amiből két napos harc fejlődött ki.

Okt. 7-én aztán megindult az általános visszavonulás. Az oláhok az ottani, a nagyszebeni és persáni vereségek hatása alatt oly gyorsan menekültek Székelyudvarhelyen s a Hargitán át a határ felé, hogy nem lehetett őket utolérni. Egy később elfogott oláh tiszt általam másutt közölt naplója szerint nem visszavonulás, hanem kétségbeesett futás volt az, melyet éjjel-nappal a végső kimerülésig folytattak. A repülőket jelentették ugyan a pánikszerű futást, de lehetetlen volt nyomukba jutni. Pedig az „Előre”-hadosztályt teherautókra ültették s úgy szállították a Kisküküllő völgyéből Eted, Martonos, Tarcsafalva, Szt-Mihály, Szentlélek útvonalán Székelyudvarhelyre, így a négy napos utat kettő alatt tették meg s okt. 9-én már ott voltak. Saját lovasságuk így nem tarthatott lépést velük s a futó oláhok üldözésére Kőhalom felől dirigálták a Hargita felé az ottan táborozott lovas hadosztály egy részét. Ezek okt. 7-én délután már megérkeztek Udvarhelyre és nyomon követték

az oláhokat Csíkszereda irányában. Az „Előre” hadosztályból a huszárok okt 9-én, a gyalogság éle 10-én, zöme 11-én, törzse 12-én érkezett. A város lobogó lánggal égett, a futó oláh hadak bosszúságukban felgyújtották.

A hadosztály nem sokáig időzött a puszta városban; az Uzvölgyi szoros (Csikszentmárton) felé irányították, amerre az oláhok Vilik hadosztálya menekült. Ott ezek a hidakat (összesen 18-at), mind felrobbantották, felégették és az úton a kövek alá robbanó bombákat tettek, hogy az üldözést megakadályozzák. Az utászcsapatok a hidakat két nap alatt helyreállították s kiszedték a robbanó gránátokat.

Az Uzi szorosban csak lovas járőrök üldöztek az oláhokat. Ott történt, hogy az ellenség közül átkiabáltak hozzájuk, hogy minek üldözik őket, hisz ők is magyarok; de midőn erre közelebb jöttek, rájuk lőttek. A 27-ik oláh ezredről beszéltek, hogy eredetileg kétharmada magyar fiúkból állott (nyilván a Tatros és Szeret melletti csángó falvakból), akik szívesen átjöttek és mindent elbeszéltek. Ezeket aztán részint levitték Dobrudzsába, hogy ne magyarokkal álljanak szemben.

Az „Előre” hadosztály okt. 12-én felváltotta a lovashadosztályt s megkezdték az előnyomulást a keskeny, hosszú Uzi-völgybe. Két napi menetelés után (ellenállásra nem találva) érkeztek szept. 14-én a határszélre. Ott, miután

az oláhok elérték hazájukat és az évek során kiépített erődítéseikre támaszkodhattak, macacs és szívós ellenállást fejtettek ki. A háttértól beljebb (4—5 km.) Pojana Uzuluj előtt a hegygerinceken lépcsőzetesen kiépített erős fedezékeik voltak, melyek kívülről nem látszóttak, benőtte a fű. Belül a földbe épített kazamaták sorakoztak egymás mellé, melyek lőrésekkel voltak ellátva s földalatti folyosók kötötték össze a kisebb csoportokban kiépített erődítményeket. Ezekből a láthatatlan rejtkehelyekből puskatúzzal árasztották el a völgyi úton közeledőket. Heves harcok után mégis sikerült a szemben lévő hegyhátak megkerülése és elfoglalása s onnan az erődítményeket jól irányított ágyútűz után bevették. Az ágyútűzre, mint a hangyák a földből, bújtak ki az oláhok. Foglyul esett közülük 250 (okt 19.)

Pojána-Uzulujban főként nagy szénakészlet került a mieink kezére, aminek a huszárok annyira megörültek, hogy még a harc folyama alatt kezdték kiszállítani. „Meglőnek!” — figyelmeztette egyik tiszt a szénáért siető huszárt. „Nem baj — felelte — csak széna legyen, mert első a ló!” összesen 5—600 szekér szénát zsákmányoltak ott.

Az oláhokat súlyosan érintette Pojana-Uzuluj elvesztése, ahonnan Darmanesti s a Tatros-völgy csomópontja, Tirgul Okna forgott veszedelemben. Nagy erősítéseket vontak azért

össze ott segítségül és sikerült az uralkodó magaslati állásokat megvédelmezni. A mieink pedig a fölösleges vérontást kerülni akarván, megelégedtek az erődítmények szétrombolásával, a földalatti helyiségek faalkatérszeinek fölégetésével, a nagymennyiségű zsákmány elszállításával és okt. 26-án visszavonultak a hátszélen megerősített eredeti állásaikba. Ezeket azóta még inkább kiépítették, erődítményekkel vették körül, téli szállásokkal rendezték be s itt álltak ellen eddig az oláh, — ujabban az orosz támadásoknak. Élén jelenleg Breit tábornok áll, aki megírta 1848—49. szabadságharcunk történetét. Munkatársai viharozott hősök. Csak nemrég olvastuk hivatalos jelentésben újabb fényes győzelmük hírét — a Magyorós-tető elfoglalását.

Az „Előre”-zászló jó kezekben van s bízva nézhetünk újabb diadalaik elé.

VII.

A 82-es székely ezred.

Ő felsége megengedlte, hogy a 82-es gyalogezred ezentúl a „székely ezred” nevet viselje.

Csekélységnek látszik, csak az értheti meg jelentőségét, aki ismeri a székely önérzetet, nemzeti büszkeséget s azt az erkölcsi erőt, ami abban rejlik, ők maguk kérték ezt a kitüntetést.

Az immár köztudattá vált, hogy a 82-es (udvarhelymegyei) székely ezred a világháború folyamán igen sok próbáját adta rettenthetetlen bátorságának, kitartásának, páratlan vitézségének s önfeláldozásának.

„A székely vagy győz — vagy meghal!”

Mindig, mindenütt megállotta a helyét, nevét hivatalosan sokszor s mindig dicsérettel emlegették, számos legfelsőbb elismerést, kitüntetést kapott. De azt kevesebben tudják, hogy ez mennyi munkába, vérbe, áldozatba került.

A felségfolyamodványban felsorolt adatok, rideg számok ékebben beszélnek minden dicsérő szonál

Kitüntetést kapott: tiszt	503-at
a legénység.....	<u>8115-öt</u>
összesen	8618-an.

Ezek a számadatok mutatják, hogy az ezred mily véres harcokat vívott sok dicsőséggel, de egyszersmind sok veszteséggel, hogy a heves támadások és kitartó védekezések vitézi próbáiban többször megsemmisült, de hamvaiból mindig új életre kelt, mint a mesés fönix-madár.

Az ezred zászlaja még a napóleoni harcok idejéből, 1814-ből származik, őseiktől, a 31. erdélyi ezredtől örökölték, mely akkor Parisban is járt. Máig is vannak onnan való gobelinek a Székelyföldön.

Most az övék volt az egyetlen erdélyi ezred, melyet az oláh betörés itthon talált. Kitűnő gondolat volt a hadvezetőségtől, hogy őket 1916 augusztus közepén haza rendelte. A lucki áttörésnél megtizedelve is Erdély déli határai védelmében egy hadsereg erejével ért föl. A szülőföldet védelmezték, elkeseredett elszántsággal, halálmegvetéssel.

Ötven kilométer szélességben védték az erdélyi déli átjárókat: a Bodza-szorost, Ósán-czot, a Tömöst, a Törcsvári-szorosig, 2000 puskával húszszoros túlerővel szemben. Tízszeres támadásokat vertek vissza s az oláh

csak megkerülésekkel, nagy időveszteségei tudott előre haladni, öt hét alatt nem juthattak ellenük tovább, mint Homorod-Kőhalom vidékéig. Segesvárt és Székelykeresztúrt már átörhögtető gát gyanánt fedezték.

A pálosi ütközetben (szeptember 15.) az oláhok olyan véres leckét kaptak tőlük, hogy két hétig (a mi offenzívánkig) nem mertek többé előre menni a 82-esek harcvonalán. A mi támadásunk megindulása után pedig nem állottak meg a 82-esek előtt csak az ország határszélén, az Ojtózi-szorosban.

Többször volt alkalmam az erdélyi harctereken a 82-eseket látni és megcsodálni. Mintha Petőfinkora székely honvédéi lettek volna:

*Úgy mentek a halál elébe ők,
Amint más ember menyegzőre mén;
Virágot tűztek kalapjuk
Mellé s daloltak a harc mezején.*

Nótáikat összegyűjtötték. Átadták lemásoslásra. Van köztük több jellegzetes, 82-es specialitás. Van ismeretes is. Ők is azzal a búcsúnótával keseregtek, hogy:

*Lányok, lányok, udvarhelyi lányok
Közületek csak egyet sajnálok,
Ha az az egy köztetek nem volna,
Elválásom százszor könnyebb volna.*

Ők tudták, miért keli harcba szállni. Azért,
mert

*Magyarország szép helyiség,
Körülvette az ellenség.
Most akarjak, most akarják kiirtani,
De az Isten, a jó Isten nem engedi.*

Büszkék voltak hírnevükre, a királyi kitüntésekre, bizalomra.

*Harctéren a 82-es az első,
Károly király azt vezeti legelői,
Még messziről kiáltja a bandának:
Szép nótát a 82-es bakának.*

Ez a büszkeség daloltatja velük, hogy

*Nincsen párja az udvarhelyi 82-es bakának!
Károly király szereti, a csatába mindig elől
vezeti.*

Hogyne mentek volna hát lelkesedéssel, hallván, hogy

*Erdélyország köröskörül füstben van,
Károly király száz ágyúja tűzben van.
Szól az ágyú, ropognak a fegyverek,
Most válik el, mit ér a székely gyerek!*

*Székely gyerek kőből van kifaragva,
Szembe is áll akármennyi oláhval.
Nem bánom én akár élek vagy halok,
Ha a magyar zászló alatt harcolok.*

Ilyen nótákat énekeire láttam őket 1914 október 11-én a futó oláhok nyomában Háromszéken végigvonultokban.

Igazi diadalmenet volt. A falvak otthonmaradt székely népe mint megváltókat ünnepelte őket, felbokrétázta, felpántlikázta. Kézdivásárhelyen akinek már virág, pántlika nem jutott, az virágos kendőt, rózsaszín fátyolt, túllt kapott — az alma, körte, szilva, pogácsa, mellé — ékességül. Mindezt menet közben, mert az ünnepelt vitézek a határszéli székvárosban meg sem állottak. A közelben szólottak az ágyúk, gépfegyverek s ők addig nem kívántak megpihenni, még egy oláh is van az ország határán belül.

Az Erdélyből kivert oláh sereg utolsó ellenállását a határszéli szorosokban és hegyek közt fejtette ki, erődített állásaira támaszkodva. Az Ojtozi-szoros bejárata előtt álló, közel 1000 m. magas Magyarós-tetőt makacsul védelmezték.

A támadásnál az országúton a 82-esek társzrede, a 43. nyomult előre. A 82-eseknek oldalt a déli hegyhátakat és csúcsokat kellett elfoglalni. Egy nappal a kézdivásárhelyi diadal-

menet után már fenn voltak az 1227 m. magas Feketehegyen s az oláhok kénytelenek voltak feladni a Magyaros-tetőt, ahol Carp Péter fia is súlyosan megsebesült is később Bukarestben meghalt. Elszállítása előtt iratait átadta egy tisztársának, aki maga is elesvén, a nála talált iratok alapján mint Carp Péter fiát katonai dísszel temették el. A sírkeresztjén az a felirat állt, hogy: Hier ruht der Rochiori Rittmeister P.(éter) C. (arp) gef. 12. X. 1916.” Mellette fekszik „Ein unbekannter rum. Oberleut. gef. 12. X. 1916.” A szomszéd sírokban: 1 őrmester és 13 katona; 12 magyar honvéd; és 13 oláh katona. Mindannyian az 1916 okt. 12. ütközet áldozatai. Gondozott sírjokat fehér nyírfakorláttal vette körül a bajtársak kegyelete.

A 82-esek okt. 13. nyomultak elő a határszéli hegycsúcsokon, a Szakadat, Málnavész, Csontos, Rakottyás, Halastöve (szép magyaros nevű) tetőkön át az országhatár szélén emelkedő Leánymezőponkja (1169 m.) csúcsra, ahol kitűzték a magyar zászlót, melyet Háromszéken kaptak.

EUKetsenedett harcok következtek, mert az oláh most már saját országát védelmezte s a hegyi állások megvédésétől függött a Tatros és Szeret völgye és egész Moldva sorsa. Az oláhok a *furor siculus* előtt meg nem állhatván, az erdőt gyújtották fel előttük s az első oláh-

földi harcok az égő fenyőerdőben folytak, a lobogó lángok s a pattogó szikrák között.

Papházi ezredes maga állott ezrede élén s a székely fiúk rohamra mentek a megerősített oláh állások ellen. Nem a szurony, de a puska-tus dolgozott. Mert a székely a kézitusában megfordítja a puskát és üssed, vágjad, nem apád! Szuronyt csak akkor használ, kézbe fogva, mikor a lövészárokból kell kipiszkálni az ellenséget. Egyik úgy verte be a puska kihúzó gombját egy oláh fejébe, hogy még az orvos sem tudta kihúzni belőle. A sebesült oláhok jajgattak, hogy ne hagyják őket odaveszni az égő erdőbe. Így foglalták el az oláh magaslatokat egymásután.

Ezeket a titáni küzdelmeket a hadijelentések a 82-esek magasztalásával emlegették. Így a *Runcul mare* elfoglalását (október 25.), ahol 2 oláh tisztet és 100 doroboncot foglyul ejtettek. Itt aztán álló harcok fejlődtek ki, mert az oláh mindenáron vissza akarta foglalni a fontos hadászati pontot, mely körül több zászlóaljuk pusztult el. Dalba is foglalták ottani diadalaikat:

*Runcul mare magas csúcsán
Ágyú dobol, puska szól,
Mint az ördög jön az oláh
Bokor, szikla, fák alól.
Zeng a hajrá! üssed vágjad!...
Fut az oláh, mint a szél.*

József királyi herceg 1916 december 8-án (mint akkor már az erdélyi hadsereg fővezére) személyesen meglátogatta az ezred egyik zászlóalját a Kakottyás-tetőn, szép beszédben magasztalván hősi vitézségüket, amiért büszkeséggel és hálával tekint rájuk a haza.

Az oláh ellentámadások visszaverése után a határszélen a 82-esek 1917 elején újabb támadásokba mentek át és több közbeeső csúcs elfoglalása után január 2-án elfoglalták az oláh határon mélyen belül fekvő, legvégső magas csúcsot: a Kászon-tetőt = Magura Casinulit.

Innen már beláthattak az oláhországi völgyekbe. Velük szemben itt már oroszok állottak közvetlen közelben ásott földalatti veremekben, rókalyukakban.

Az orosz forradalom némi fegyverszünetet hozott létre 1917 elején. Egymást látogatták, barátkoztak. De annál rettenetesebben lán-golt föl a harc Mackensen szeretpartii előretörése után 1917 nyarán. Az oroszok és oláhok ennek ellensúlyozása végett az Ojtozi-szoroson át akartak betörni minden áron s erős hadosztályokat vetettek ott harcba.

A 82-esek rendületlenül kitarítottak sziklavárukbán, a legmagasabb bástyafalakon. Alább délre azonban sikerült a németeket 20 kilométernyire hátraszorítani, úgy, hogy a 82-esek jobbszárnya fedezetlen maradt. Ők ebben

a veszélyes helyzetben is kitartottak heteken át; 54 támadást vertek vissza. Százszámra fekdtek temetetlenül a holttestek előttük; egész oláh ezredeket semmisítettek meg a támadásokat intéző két oláh hadosztályból. Kitartással időt nyertek új haderők érkezésére és az eredeti szomszédos állások visszafoglalására.

Ezek az 1917 július 22-étől augusztus 24-éig vívott harcok örök dicsőségökül fognak szolgálni. Hadosztály-, hadtestparancsnokaik, fővezérük József királyi herceg s a király is üdvözlő táviratokkal lelkesítették, magasztalták őket. A harcok befejezése után a felség személyesen is fölkereste őket Sómezőn és sajátkezüleg tűzte mellére Papházi ezredesnek a Lipót-rendet s tüntette ki a tiszteket, vitézeket érdemrendekkel.

A „székely ezred” dísznevét is ott vívták ki a Székelyföld határbástyái védelmében.

József királyi herceg ezt az üdvözlő sürgönyt küldte nekik 1917 augusztus 8-án: „Meghatva köszönöm vitéz Nyolcvankettőseimnek az utóbbi nehéz tusaikban tanúsított kiváló hősiességüket, mellyel az ádáz ellenséget visszaverték és minden támadást megghiúsítottak. Szeretettel üdvözlöm az erdélyi Kárpátok hőseit, az Isten vezesse, oltalmazza és áldja meg őket mind.”

Maguk is megverselték a „Magura Casi-

nului”-t 1917 július—augusztusban. (Sajnos, csak pár sort közölhetek belőle):

*Gránáttölcsér tölcsér mellett,
Elpusztított drótakadály,
összelőve a halálvár
Az árok eltemettetett...
És mégis e romhalmazon
Székely baka áll a poszton,
Erdély őre, hős védője
Diadallal törhetetlen ...*

Ott a megvédelmezett határszélen találta őket az oláh békekötés. Ott látogattam meg őket búcsúzóul s kaptam meg hőstetteik leírásait.

Azóta ki tudja hol ápolják s öntözik vérrel a fakadó hírrózsákat. Lehet, hogy zászlójuk ismét azon a tájon lobog, ahol 1914-ben világraszóló diadalok színpadán szerepelt.

VIII.
Az Uzi szoros.

1917 április.

A tavaszi győzelmi hírek első fecskéi az Uzi szoros tájékáról érkeztek.

Március elején olvastuk a hivatalos jelentésben, hogy miskolci hős honvédeink (a 10-ik h. gy.-ezred) megostromolták és (elfoglalták a Mogyorós-tetőt és mintegy ezer foglyot és gazdag zsákmányt ejtettek.

A következő napokon visszaverték az ellentámadásokat.

Nemsokára jött az újabb örömhír, hogy a Csobános völgyében visszaverték az oroszokat és elfoglalták a Sólyomtártetőt s visszaverték a visszafoglalási kísérleteket.

Legújabban pedig azt olvastuk, íhogy az Úzvölgytől délre három kilométer szélességben foglalták el honvédeink az oroszok magaslati állásait. Ezek nyilván a Veresvíz előtti keleti heggyerincen voltak, a híres Nemere csúcstól észak felé. Az ápr. 2. jelentés szerint pedig az Úzvölgy két oldalán fekvő magaslatok ellen irányult két km. szélességű támadást vertek vissza

Mindezek a hírek fokozottan vonják oda figyelmünket, bol a turistaságot most hős honvédeink, tüzéink és huszáraink gyakorolják.

A Mogyorós (vagy erdélyiesen Magyarósető, sok erdélyi névrokona között az immár leghírnevesebb), az Úzpataktól északra, éppen az ország határszélén emelkedik 1340 m. magasságig. Alsó részein gyönyörű, érintetlen őserdő borítja, százados fenyőfákkal, közbe szép tisztásokkal. Meseszép nyáron és télen egyaránt, főként ha hórétég és fagyos zúzvara óriási karácsonyfákká^r varázsolja erdejét.

A telet a 10-es honvédek az őserdőben töltötték. Egyik parancsnokuk Mierka E. huszáral ezredes kaliba ja mintha maga is elbujt volna a hórétég és lombsátor fedezékében. De belseje olyan barátságos és lakályos, mint egy leányszoba. Azóta bizonyára szállás változtattak s tán felköltöztek az elfoglalt kopasz tető hajlásaiba, hol a fenyő már gyéres és kisebbfajta, de még mindig jó szállást ad a határvédő hős legényeknek.

A Csobánvölgy felett fennebb emelkedő 1434 m. Sólomtár* sem a sólymok tárháza most. Bizonyára elriasztotta őket az aljában

* 1734-ben Sólomtól néven írták (Sz. O. VII. 375.)

leselkedő és rejtőző 21-as mozsarak! mennydörgésszerű süvöltése, melyek a gyászindulót fűjják az oroszok haláltáncához.

Mióta a világ fennáll, a csiki határhegység nem volt még ilyen sorsdöntő harcok színhelye, mint napjainkban. Itt törtek át, ezeken a szorosokon és hegyeken az alattomos oláh betörők 1916 aug 27—28-án s itt verettek át s menekültek vissza eszeveszetten október 13—14-én. Azóta a határszél vidéke állandó és megmegújuló harcok színhelye, főként mióta az oláhokat az orosz segítő hadak váltották fel. Október végén még előbbre törtünk. Moldova határszélein, de a régóta kiépített erődítések áttörésére a beállott téli idő nem volt alkalmas, úgy, hogy az ellenséges seregek a határszél hosszában néztek farkasszemet egymással a tél folyamán. A Mogyoróstető s a Sólyomtár azóta kétszer gazdát cserélt s most mi vagyunk a határmagaslatok birtokában s mint az úzvölgyi honvédek egyik parancsnoka márc. 25. levelében írja „az oroszok hiába akarták a birtokunkban vett magaslatokat visszafoglalani, véres fővel vertük őket vissza s csak irigy szemmel sandíthatnak most a mélységből mireánk, kik a magaslatoknak ezután is föltétlen birtokosai maradunk.”

Nagy lelkiörömmel és gyönyörűséggel jártam a tél folyamán e vadregényes, szép vidéken, melyet az ősalkotó természet a világ egyik

gyöngyévé teremtett s melyet hős honvédeink a magyar vitézség pantheonává avattak. Eddig a turistáik sem ismerték, a madár sem járt erre; ezután — azt hiszem — búcsújáró temploma lesz a magyar hazafiasságnak s remélhetőleg a szövetségesek kegyeletének, sőt tán az ellenség veszteségeiken kesergő emberi fájdalomnak is. Nem lesz azért érdektelen egy pillantást vetnünk ez ismeretlen szegletföldre (ahogy a kászoniak nevezték földjüket a Moldvában harcoló Mátyás király színe előtt, midőn vitézségüket kiváltságokkal jutalmazta.)

Az erdélyi keleti Kárpátok fő közlekedési útjai a történelmi idők kezdete óta mindig a Radnai, Besztercei, Tölgyesi, Gimesi és Ojtozi hágók és szorosok voltak. Ezeken át bonyolódott le a forgalom, ezek voltak a hadak útjai. A szűkebb mellékvölgyeket csak a pásztorok, csempészek, szökevények és olykor az orozva betörő kisebb rablócsapatok (oláhok, tatárok) használták. Hatáirőrei a XVII—XVIII. században a határszéli falvakból kirendelt szabad székelyek voltak, kiket ciánosán plájásóknak is neveztek.

A székely határőrség felállítása után (1764) az új határőr-katonák őrizték a határszorosokat és mellékutakat. A havasi juhászatra bevándorló oláhokat is alkalmazván, a Csobános név ezektől származott. De már a Tatros

folyó neve a Gimesi-szorosban (mélyet hivatalos tudósításaink is Trotoisul oláhos formára ferdítenek el) ősi szláv szó, mely a Tátra névben is megvan s Ditró is valószínűleg ennek a változata.

Az Uzi szoros és Úz pataka ős turáni név s régi történelmi emlék maradványa. A kunokat eredetileg úzoknak is nevezték s midőn ezek a mai Moldva területén laktak, ezen a szoroson át közlekedtek a csíki székelyekkel. Az üzök vagy kunok országa (Cumania) a mai Moldva, az Árpádok korában a magyar királyok tartománya volt. Királyaink címében is benne van, zászlaját ma is viszik a koronázáskor a melléktartományok zászlai közt. Amíg IV. Béla a kunokat be nem telepítette országunkba, addig oláh nem igen volt Moldvában, mely csak Nagy Lajos alatt alakult és települt oláh tartománnyá. A sok Kumanesti név a kunok emlékét hirdeti ott. Egyik Comanesei a Tatros völgyében éppen az Úzpatlak beömlése (szomszédságában van. Melléknevök emlékét nálunk is őrzi néhány helynév: Úzon (Háromszéken), Uzsok (Ungmegyében) stb.

Az Úzi szoros is akkor lehetett legforgalmasabb, mikor a fürge kunok apró lovai poroszkáltak rajta át a Szeret völgyié felől, hol a ikun püspökség székel. Azóta csak a pásztorok, favágók, erdőlő székelyek s egy-egy Mold-

vába átkelő utas fordult meg ott. A Tatros völgye Moldvában tele van székely kivándorlókka, kik nagyrészt a székely határország erőszakos szervezéseikor (1764) menekültek ki Ósikból a Gimesi és Úzi szoroson át.

Ez utóbbi keskeny, bosszú (50 km.) kanyargó patakparti völgymélyedés, az Úz pataka mellett, mely Csikszentmárton, Bánfaivá és Szentgyörgy begyeiből eredve, egyenesen keletnek folyik Moldva felé. Környékén község vagy népesebb tanya nincs. Helynevei is csak a pásztoréletre emlékeztetnek (Aklosbérc, Akloscsárda).

Most az eldugott szoros ugyancsak megélénkült. Csikszentmártonból (mely most tele van katonasággal) meredeken kapaszkodó szekérút vezet fel Aklosbérc ezer méteres bagói ará honnan a patakok már Moldva felé folynak. Mikor ott jártam (1916 nov.), akkor épült nagy katonai munkaerővel egy új szerpentinút, amely immár át van adva a forgalomnak.

Az Aklosbérc túlsó (oldalától ősfenyvesek közt bércoldalokon és völgykatlanokba vezet tovább a döcögős út, mely alatt és mellett kanyarog és zúgva morajlik a kristálytisza vízű, pizstrángdús Úz pataka. A meredek hegyoldalakon néhol a szélvihar az összes fenyőfákat ledöntötte, gyökerestől tépte ki: úgy fekszenek rendre egymás mellett, mint a réten a lekaszált fűszálak. Rettenetes ciklon dühön-

gött itt a múlt nyár derekán. Kilométerekre terjed a pusztulás, fel lehetne belőlük építeni jó néhány iszáz falut. Az előjelekben hitt őseink mindjárt megjósolták volna a nagy égi háborúból az azóta bekövetkezett földi háborút.

Amily elhagyatott volt régen e félreeső szoros út, épp oly élénk sürgés-forgás van most benne. Egyik legvitézebb, a 39. honvéd hadosztályunk fő és mondhatni egyetlen közlekedési útja, melybe 26 km. távolságban a Kászon felől vezető út torkollik a völgybe. A csiki és kászoni utak találkozó csomópontján van békeidőben az első emberi lakás: az Akloscsárda. Most ez ©gesz táborhely, egy barakváros.

Onnan bennebb haladva a vidék mind vadregényesebbé válik. Az út a szűk völgyben összeszorul. A patakot mindkét oldalán meredek hegyfalak szegélyezik. Nem látni mást, csak eget és annak tükrül a zúgó patakot. A kőtörő utászcsapatok félrelapulva engednek helyet a döcögő bricskáknak. Szinte megkönnyebül s börtönéből (Szabadul a lélek, midőn a határszélen a völgy némileg kitágul s ismét emberlakásoknak enged helyet. Békeidőben ott van a vámház, majd egy fűrészgyár s közvetlen a határszélen a csendőrségi laktanya. E mellett a „Kőkért”, melyben most a határszéli harcokban elesett hőseink alusszák dicső álmukat.

Apró fakeresztek jelölik sírjukat, nevükkel, ezredük számával s elesésük napjával. A nagy sírkereszten ez a költői felírás áll:

*Erdély határhegyét harcolva bejárták
S a szép Székelyföldet már szabadnak látták
A hazai földért harcoltak itt bátran
S hantjuk itt domborul a szabad hazában!*
1916 okt. 18.

Most ez a határszéli völgykatlan nagy és népes táborhelyé alakult át. A megvolt épületekhez újabb barakok épültek. Volt miből. A ciklon itt is egész hegyoldalakat tarolt le. A katonáiknak nem sokat kellett fáradni a favágással, készen kínálkozott az építő- és tüzelőanyag. A fűrészgyár is tele volt deszkával. Épültek is olyan fenyőpaloták, hogy Attila hun királyé sem lehetett sokkal különb; a magaslati állásokban pedig kombinálták a fával a követ s olyan erkélyes, előtornácós sátorpalották épültek, hogy szinte megirigyli az ember s előre is szeretné lefoglalni turistáiknak a béke idejére. A kassai honvédek ezredparancsnoka (kinek szép fényképfelvételeit közöljük) hosszas lengyel-orosz földi táborozásai közben alig lakott kedvire valóbb, gusztusosabb pavillonban, mint az úzvölgyi határszelen. (B. e. Nyékhegyi Ferenc.)

Onnan még magyar földön mehetünk előre

a vadregényes kies völgyoszoróban az előretolt védőállások felé. Az út felett lógó táblán ez a jelzés áll: Nyékhegyi sétány. Mintha egy árnyas fenyőparkban sétálnánk, pedig itt már a gránátok és srapnellek tűzjátéka körzetében vagyunk. Az erdő rejtekhelyein apró házikók., fa- és kőpavillonok, a zászlóalj és századparancsnokoké: Iréné lak, Cica lak: Hol vannak ezek a védangyalok? Mesze távolban, de lelkük itt örködik a féltett hős daliák körül.

Átmegyünk a Breith hídja felett s elérkezünk a határszélre, hol a Jankovich erőd áll őrt. Drótsövények hálózata, lecsapó isorompós kapu, spanyol lovas drótsövényes boronaf ákkal.

Még előbb (már Moldva területén) a két front közti határvonalon ledöntött fák akadály, letarolt erdő, hogy kilövés legyen, ha az oroszoknak támadnia jönne kedve. Itt egy lábbal honi, a másikkal oláh területen állhattam honvéd barátaim kíséretében.

Az oláhok pusztításának itt is meglátszik a nyoma. Az Úzvölgy felett épített iparvasuti hidat felégették, csak a puszta isinek lógnak a víz felett a két kőpilléren.

Ahol a Versevíz az Úz patakába ömlik, ott már földalatti fedezékekben tanyázott az előretolt őrség, mert a szemben lévő hegyen már az oroszok állottak s ágyúikkal belövöldöztek a völgykatlanba. Márciusi győzelmeinkkel a

környező magaslatoknak uraivá válván, a legjobb reménységgel nézhetünk a további siké-
írek elé.

Ezek a haditények e vadregényes szép vi-
déket a hazaszeretet s ezzel szorosan egybe-
fűzve a túristaság megszentelt helyévé vará-
zsolták át. Az Úzvölgy és környéke nem lesz
többé »terra incognita«. Nem kell jóstehetség
hozzá, hogy az áldott békeidő bekövetkezésé-
vel a turisták versenyezve fogják e vidéket
felkeresni is midőn gyönyörködni fognak az
őstermészet gazdag szépségeiben, lelkük át-
szellemül és megtermékenyül a hazafiság esz-
ményeitől és áldani fogják a hősök emlékét,
kik ezt a földet magyarnak megtartották s az
(ellenséget megtanították Zrínyi jelmondatá-
ra, hogy „*Ne bántsd a magyart*”, mert nem
maradsz büntetlenül!

(A „Turistaság és Alpinizmus” 1917 áprilisi
számában.)

IX.

Székely és szász műkincsek oláh kézben.

Az oláh betörés alkalmával tudvalevőleg a székely és szász műkincsek egy része is oláh ikézre került. Ezekről sok egymással ellenkező kósza hír került forgalomba, úgy, hogy nem lesz fölösleges a valódi tényállás megállapítása.

A székely Nemzeti Múzeum műkincseit Sepsiszentgyörgyön a menekülés előtt múzeum-őrök Csutak Vilmos és László Ferenc főgimn. tanárok ládába csomagolták, de elszállítani már nem tudták. Az oláhok a múzeumot lakatossal kinyitatták, a ládákat őrizetbe vették s katonai őrséggel ügyeltették. Nemsokára megérkezett a bukaresti Néprajzi Múzeum igazgatója Tzigara-Samurkás, egy európai műveltségű kiváló szakember, aki a ládákat felnyitatta, majd újra lezáratta s államuk számára lefoglalta, de el nem szállította. Lehet, hogy nem volt idejük is megfelelő szállító eszközük hozzá, hisz a sepsiszentgyörgyi dohánygyár milliót érő 200 vagonnyi készletéből is csak mintegy 7 vagonra valót szállítottak el 45, Romániából hozott ökrös szekéren. Ez is

csak Brassóig jutott a ennek elfoglalása után ott találtak a vasútállomáson vagonokban. (A néniek elzsákmányolták.)

A bukaresti múzeum igazgatója jól ismerte a Székely Nemzeti Múzeum műkincseinek értékét. Azokról Brassóban a szász tanárok előtt nagy dicsérettel emlékezett. Egyik tanár megjegyzésére, hogy minden múzeumi gyűjtemény ott van az igazi helyén, ahol azt összegyűjtötték, azt válaszolta, hogy ez az ő álláspontja is és mindent a maguk helyén nagyinak. Ez lehetett félrevezetési szándék is, de tény, hogy nem siettek az elszállítással már csak azért sem, mert bódításukat végleges jellegűnek hitték.

Úgy tettek a brassói Fekete templom gazdag keleti szőnyeg gyűjteményével is. Erről is volt előzetes tudomásuk és mihelyt Brassóba bejöttek, mindjárt tudakozódtak utána. A szászok a templomból már akkor elszállították az egyházi pénztár helyiségbe, hol meg is találták a körülbelül 200 darabból álló „erdélyi szőnyeg” gyűjteményt. Ezt is Tzigara-Samurkás a bukaresti múzeum igazgató leltározta s 4 oláh katonaórt állíttatott őrizetére a ház elé, akik az utolsó napig állandóan ott tanyáztak.

Ezeket a szőnyeget sem szállították el, mint arról magam is meggyőződtem. Minden ellenkező híresztelés téves.

Kutattak a templomi gazdag műkincsek, arany, ezüst kelyhek, misemondó ruhák, oltár-

derítők után is. Jól ismerték, hisz a párisi 1899-iki világkiállítás magyar pavillonjában is ki voltak állítva s a szakemberek látták Brassóban is. A bukaresti igazgató az legyes kelyhek után külön is kérdezősködött s addig nem nyugodott meg, míg meg nem mutatták a budapesti Nemzeti Múzeum elismervényét, mely igazolta azt az állításukat, hogy Budapestre felszállították.

Máskép jártak el Brassó városi levéltárával, melyben az oláhok történetére vonatkozó érdekes történeti okmányok is őriztettek. Ezeket egy Stinkhe nevű brassói gimnáziumi tanárral rendeztették s külön választották a középkori részt és főként a Cyril-betűs okleveleket. Ezek között volt az oláhok legrégebb nyelvemléke: Mircse vajdának Brassó városához intézett egy 1521-iki levele, melyben oláhországi hadimozgalmakról értesíti őket. A náluk ott hon levő második oláh nyelvemlék fél századdal későbbi időből való. Ezt a rájuk nézve nagybecsű 1521-iki nyelvemléket a többi Cyril-betűs levelekkel együtt elvitték. Talán a többi régi középkori okleveleket is, melyek nekik is becsesek, úgy, hogy például Bogdán nevű egyetemi tanárjuk azokból állította össze a legrégebb vajdák névsorát.

Herfurth szász esperes, püspökhelyettest éppen azért tartóztatta le és szállította el mindjárt az első napokban az oláh tábornok Simio-

nescu, med; nem akarta neki megmondani, hogy hol vannak elrejtve a templomi szőnyegek.

Az oláhok tehát jól ismerték a székely és (szász műkincsek értékét, de szerencsénkre azokat elvinni nem siettek s így nagy örömünkre ezek itthon maradtak.

Sajnos a falvak templomaiból így is sok értékes műkincs juthatott az ellenség kezére, amiket majd csak ezután fogunk megállapíthatni.

X.

Brassó az oláh megszállás alatt és a
visszafoglalás után.

Brassó története az oláh megszállás idején, érdekes lapja lesz e hadjárat történetének. Nagybecsű adatokat nyertem hozzá egy ottmaradt előkelő szász tanár naplójából, más szemtanuktól s megszereztem a Gazeta Transilvaniei számait, s az oláh (német és magyar) hármas szövegű hivatalos hirdetményeket. Lássuk néhány nevezetesebb adatát.

Brassóból augusztus 29-én délelőtt 11 órakor vonult ki az utolsó huszár- és gyalogosapat és ezt követőleg nemsokára megérkeztek az oláh hadak Darvari ezredessel az élén. Elsőnek a 6-os számú oláh gyalogezred vonult be.

Baiuleszku oláh ügyvéd — akit aztán polgármesterré tettek — üdvözölte őket.....
..... Az ezredes azután elment a polgármesteri hivatalba és átvette a parancsnokságot.

Marineszku őrnagy lelkes beszéd után)a bolgárszegi templomhoz vezette a csapatokat, ahol ismét beszédet tartottak.

Innen visszatértek a városba és elszállásol-

ták a katonákat. Az ezredes ezalatt a városházán kiadta a parancsokat, melyeket hirdetmény alakjában — három nyelven — kifüggesztettek.

Ennek érdekesebb pontjai, hogy a város eddigi hivatalnokai elmozdítottak, „mivel a város Románia birtokába került”. Polgármesterre „kineveztetett”: dr. Baiuleszku úr, rendőrkapitánnyá dr. Nie. Vecerdea.

Elrendelték, hogy 40 túszt kell összeállítani a magyar és szász polgárok közül a katonai parancsnokság rendelkezésére. Este fél nyolc után az uccán járni tilos, háromnál több személy az uccán nem csoportosulhat. A boltokat ki kell nyitni. A házakat egész éjjel világítani kell, felhúzott függönyökkel. Mindennemű fegyver és katonai felszerelés beszolgáltatandó agyonlövés terhe alatt. Előfogatok és 10.000 kenyér, 50 darab vágómarha legyenek készen. A király arcképe eltávolítandó és a román királyéval helyettesítendő. Hivatalos nyelv a román. Kémkedés és merényletek agyonlövésessel büntetnek.

Aláírva: Baiuleszku, Vecerdea.

Másnap, augusztus 30-án délelőtt 10 órakor bevonult a városba Simioneszku Gergely tábornok, aki tovább ment a sereg után. Vasárnap ünnepies istentiszteletet kellett tartani minden templomban s imádkozni az oláh királyért, királynéért és gyermekeiért. A gör.

kel. templomban ekkor megjelent a frontról Burghilea tábornok és több román tiszt és Brassó egész román értelmisége.

Amint az oláhok elhelyezkedtek Brassóban, megkezdődött a fosztogatás. Legelőbb is az elmenekültek boltjait, házait nyitották fel és fosztották ki. Az uccán járóknak elvették az órait, úgy, hogy csak lánc nélkül mertek órát viselni.

Az uccákon csak olá hul volt szabad beszélni. Főként a magyart üldözték minden formában. A magyar és német felírásokat bemázolták, csak az oláhot hagyták meg a boltokon. Romania-Mare-nak nevezgették új államukat nagyzási hóbortjukban. Scherg posztógyárnak lefoglalták az egész készletét. Minden házat oláh nemzeti színű zászlóval kellett feldíszíteni. Utz aranyművest mindjárt az első napokban kifosztották. Dertlef órától javításra állítólag beadott órákat követeltek. A végén még saját óráját is elvitték s nyakán megsebesítették. Emlegették, hogy a király is eljő Brassóba; de elmaradt látogatása.

Az Árpád-szobrot már a háború előtt felrobbantotta a híres debreceni bombamerénylő oláh gyilkos, a nemzeti hős Oatareu. Most talpatát robbantgatták néhányszor, s vasrudat tétetvén rá, oláh zászlót tűztek ki ott. Egy szász asszonytól, a luth. gimn. iskolaszolga feleségétől kérdezte egy oláh katona, hogy ugye

ti is örültök, hogy Árpád lekerült onnan? Ez bölcsen és körültekintően azt felelte, (rámutatván a Honterus szoborra: Dieser ist mein Mann. Az oláh jót nevetett a Salamoni bölcsességen.

Brassó legizgalmasabb napjai. (A menekülés.)

Brassó a megszállás alatt a legizgalmasabb napokat az ostrom alatt és a megelőző két napon élte át.

Október 6-án, pénteken már nagy ágyúzás folyt a város környékén. A boltok be voltak zárva, az ablakban mutatkozni nem volt szabad.

Október 7-én, szombaton az oláhok, akik nekik kémszolgálatot teljesítettek, már leszedték házaikról a zászlókat és remegve várták a jövődőt. A városban gyanús alakok mutatkoztak, akiknek állítólag az volt a feladatuk, hogy a várost felgyújtsák. Nem maradt rá idejük. Csak a vasúti raktárak és a mumalom égett le másnap. Az uccákra kimenni veszélyes volt, mert akit ott találtak, elhurcolták. Minden fegyelem felbomlott, a rablás most érte el tetőfokát.

Délután az Eszterházy pincében a boros hordókat szétverték és cseberrel merítették a beton padozaton térdigérő bort, melyben részeg oláh katonák, asszonyok és gyerekek gá-

zoltak és holt részegre itták magukat.

Másnap, október 8-án, vasárnap a lakosság a pincékbe menekült az ágyúgolyók elől, mert a várost srappell és gránát lövések érték. Nagy kárt nem okoztak. De a város környékén, délután már a városban folyt az uecai harc. Estére megszűnt a bare Brassó környékén is. Vitéz honvédeink hősie támadása, balált megvető rohama eltiporta az előbb gyáván kérkedő ellenséget.

A fiatal gyerek-honvédek és öreg népfölkelők megmutatták, hogy igazi tigrisek, ha a honi földet védeni kell.

*Az első oláh hadiparancs Brassóban.
Hirdetmény.*

Adott utasítás folytán tudomására hozzuk Brassó város közönségének a román hadsereg parancsnokságának következő szigorú parancsait:

Mai nappal, azaz 1916. évi augusztus hó 16-ik (illetve 29-ik) napjával elmozdítatnak Brassó város összes községi és rendőri hivatalnokok, mivel a város Románia birtokába került.

2. A régi közigazgatás összes tisztviselői kötelesek 5½ óráig a polgármesteri hivatal helyiségében megjelenni és ottan magukat önkény megadni, ellenkező esetben fel lesznek keresve, letartóztatva és rögtön agyonlövetve.

3. Polgármesternek dr. George Baiulescu úr neveztetik ki azon utasítással, hogy csak román községi tanácsosokat jelölhet ki magának.

4. Ugyancsak a katonai parancsnok úr részéről és a polgármester indítványára lett dr. Nicola E. Vecerdea úr városi rendőrkapitánynak kinevezve.

5. A városnak alsó községi és rendőri tisztviselői a polgármester, illetve a rendőrkapitány indítványára fognak kineveztetni — mindezek csak románok lehetnek és 9 kinevezés a katonai parancsnokság jóváhagyásától tétetik függővé.

6. Brassó városnak 12 legtekintélyesebb román polgára, valamint az összes helyi egyházközségek elöljárói arra köteleztetnek, miszerint amiért napon délután 5 óraikor a polgármesteri hivatal helyiségében jelenjenek meg és ottan 40 tekintélyes magyar és szász (német) polgárnak névjegyzékét mutassák be azon célból, hogy ezek mint túsok álljanak a katonai parancsnokság rendelkezésére. Ezen túsok azonnal Derestyé községbe fognak szállíttatni és ottan a további intézkedéseket bevárni, miért is arra köteleztetnek ez utóbbiak, miszerint magukkal hozzák a szükséges ruhákat, *meg* fehérneműt, máskülönben hosszabb időre terjedő ételmezés megfizetésére szükséges pénzt.

7. A rendőrkapitány a következő intézkedé-

seket hozza köztudomásra: a) További rendelkezésig nem szabad senkinek a városból távozni.

b) Este 7½ órától kezdve szigorúan meg van tiltva minden férfinak az uccákon való kijárás és a katonai parancsnokság részéről ellenjegyzett igazolvánnyal. Úgyszintén tilos az uceán 3-nál több személynek csoportosulni.

c) A nyilvános helyiségek csak este 7½ óráig maradhatnak nyitva. Minden boltnak nyitva kell lennie és az árukat forgalomba bocsájtani, ellenkező esetben erőszakkal fog ki nyittatni és a bennük talált áruk el fognak koboztatni.

d) Az összes magánházaknak kivilágítva kell lenniök az egész éjjel, mialatt a függönyök felhúzva maradnak. Kivételt képeznek az üresen elhagyott házak, amelyek katonai házkutatásnak lesznek alávetve.

e) Csütörtök déli 12 óráig mindennemű tűz és ütő fegyver, revolver, nemkülönbén mindenféle katonai felszerelés korlátlanul a rendőrségnek adandó át, Az egyének, akiknél ezen határidő lejártá után is fognak ilyennemű fegyverek találtatni, rögtön fognak agyonlövetni. A térparancsnokság lefogja foglaltatni és tovább szállíttatni a postánál, hatóságoknál és katonai parancsnokságoknál található összes leveleket és pénzeket.

f) A rendőrség gondoskodni fog, miszerint

csütörtök reggel 8 óráig húsz teljesen felszerelt és lovakkal befogott kocsi a katonai parancsnokság rendelkezésére álljon.

h) Továbbára 10.000 kenyér és 50 drb vágómarha fog a katonai parancsnokság rendelkezésére bocsáttatni.

8. A hatóságok arra köteleztetnek, hogy a magyar állami emblémákat és a király arcképeit eltávolítsák és arról gondoskodni mindenütt csak román állami emblémákat és a román király arcképével helyettesítsenek.

A hivatalos nyelv a román.

A második hadseregparancs aug. 25—szeptember 7-éről.

Az erdélyi román uralom alatt augusztus 25-től szeptember 7-ig a következő rendelkezések voltak irányadók, a meghódított területeken:

Este 8 órakor minden boltot, 9 órakor minden házat be kell zárni. Galambot tartani nem szabad. Lakást változtatni, a városba bejönni vagy onnan kimenni tilos.

Minden község élére bírót kell tenni, aki csak akkor lehet nem oláh, ha a községben oláh nincs. Városban rendőrfőnök kizárólag csak oláh lehet.

Az elhagyott házakat a szomszédok tartoznak őrizni. Lakatlanul maradt házak felszerelése a katonai kincstár tulajdonába megy át.

A tiszték és csapatok elhelyezése teljesen ingyenes. Minden lakhely elfoglalható. A tulajdonosnak csak egy szoba vagy egy ágy hagyandó meg a körülmények szerint.

Nem oláh nyelvű levelezés tilos, az oláh is csak cenzúrázva. Nyomtatás is csak olá hul engedhető meg, (szintén cenzúrázva.

Postán csak levelezőlapot vagy nyílt levelet lehet küldeni.

Aki ezt a rendeletet megszegi 2000 leu-ig és egy évi börtönig büntethető.

A közcsend háborítás, az állam biztonságát vagy a hadi műveleteket veszélyeztető cselekedet vagy közlésekért az illető, vagy szerző, mint hazaáruló halállal büntetetik.

A posta hadi intézmény, de magánlevelezést is közvetít. Mindenféle levélküldés, ha nem postán történik, kémkedésnek minősítendő és halállal büntetetik.

Minden osztrák-magyar állami épület — megyei vagy községi — a román állam tulajdona és leltár mellett átveendő a minisztériumok kiküldöttei által. Amíg ezek megérkeznének, a Hatóságok kötelesek őrizni a katonai hatóságok ellenőrzése mellett.

Minden gyári és ipari vállalat és raktár, amely állami szükségleteket gyárt, lefoglalható az állam részére.

Minden elsőrendű szükségletet tartalmazó

kereskedés (élelmiszert, dohányt, ruhát árusító bolt), azonnal felnyitandó.

Az összes árucikkek árát a katonai hatóság állapítja meg, egy helybeli vegyes-bizottság meghallgatása mellett.

Az eladás készpénzben történik. A korona értéke 80 báni s egy lei 1 K 25 fillér.

Szeszes italok árusítása nyilvános helyen tilos.

Szállodák vagy magánemberek minden megérkező vendéget egy óra alatt kötelesek bejelenteni.

Minden jeladás, továbbá sípolás, füttyülés, harangozás tilos. (Hat hétig nem szóltak a harangok, még a toronyórát is megállították és keleti időszámítást hoztak be.)

Szigorúan tilos katonai személyeket kikérdezni vagy ezeket kihallgatni vagy pedig a katonáktól hallott hadihíreket tovább adni.

Brassó a visszafoglalás után.

Az oláhok hadüzenete 6-ik hete után következő vasárnapon (oki 8-án) folyt a véres mérkőzés a legfontosabb sarkpont, Brassó városa felett. Az oláhok ezt a legbecsesebb hódításukat a végső erőfeszítésig védeni határozták. Védték is teljes erővel. Úgy, hogy késhegyig menő harccal tudták csak honvédeink visszafoglalni és az oláhokat kiverni.

Az ostromot és ellentámadást a földvári dombról figyeltük, ahol az ottani német hadak vezérének, von Morgennek ollós távcsöve volt felállítva. A város ostromából persze mit sem láthattunk, de a külső ágyúharcot elég jól megfigyelhettük, a szemben álló oláh ágyúk fellobbanó tüzéről is a mieink nagy füstfelhőiből. Másnap reggel előttünk állott a fényes eredmény: a visszafoglalt város, a harcmezőn s a városban az ellenség véres hullái, az elfoglalt ágyúk és gazdag zsákmány fegyverekben és felszerelési tárgyakban.

Okt. 9 (hétfőn) az 51-ik honvéd hadosztály vezérkarával egyszerre érkeztünk a város alá a brassó-bertalani bejárathoz. Véres látvány fogadott, A vasút töltése mellett hosszú sora (150—200) feküdt az elesett oláh katonáknak, rendben egymás mellett, amint a rajvonalba feküdtek. Honvédeink közelükbe kerültek s a Város végén álló vasúti fűtőház ablakából gépfegyverrel lekaszálták őket, mint réten a szénát. Rettenetesen eltorzult alakok voltak közöttük. A legrémesebb az, amelyiknek nyitott koponyájából az agyvelő saját feltartott markába fröccsent. Egy másik éppen hagymát tartott a szája felé, evésközben érvén a golyó.

Sajátságos véletlen, hogy ezeket a 24-es oláh ezredbelieket éppen a 24-es székely honvédek semmisítették meg. Mindeniknek a sapkáján a 24-es szám állott. (Elhoztam egyet dokumentumul.)

A fellobogózott városba bevonulva, mindenfelől örömtől ujjongó lakosság üdvözölte katonáinkat s autóinkat. A véres uccai harcnak áldozatai, temetetlen hullák, még mindenfelé láthatók voltak.

A vasúti állomás felé hajtatra, hogy lássuk az égő raktárakat és múmalmot, megrekedtünk a német muníciós szekerek kettős sora között. De bőven kárpótolt más látványosság. Két 21-es ágyú (Berta és Emilia) tőlünk 10—20 lépésnyire lőtte a Tömösi-szorosban menekülő ellenséget. Éppen Alsótömös tájékán lőtték az országutat és vasutat, a hegyek közt lévő megfigyelő 8000—8200—8400 métereket jelezvén telefonon. Az udvarias német tüzértiszt megmutatta az ágyú szerkezetét, kezelését, a ki-röppenő golyó pályafutását, melyet egy sötét felhő háttér előtt jól megfigyelhettünk. A farkasvonításhoz hasonlító süvöltés pokoli zenéje zengte túl a bérceket, búcsúüdvözlétül a határ felé tolongó ellenségnek. Később értesültünk, hogy egyik lövés pozdorjává lőtt szét egy vonatot is a többi „tokánnyá” aprította az oláhok kivonuló seregét. Délután Berta és Emilia már a szoros bejáratánál dolgozott s Predeálra küldözgette a 800 koronát érő gránátokat. Drágán fizették meg a betörők a pünkösdi királyságot.

Bejárván a csatatér legnevezetesebb részeit, a Brassót övező északnyugati hegygerincen s az alatta lévő völgyekben, kertekben, sétányo-

kon szerte keverték¹ a még temetetlen oláh holttestek. A Hohe Warte kedvelt kirándulási és mulatóhelyen levő vendéglőt rostává lyukgatták az ágyú és puska golyók. Ide gyűjtötték össze a környékről az elesetteket. A közkatonák tetem vár halma mellett ott feküdt egy elegáns oláh tiszt, fekete trikónadrágban; mosolygó arckifejezéssel búcsúzott e cudar világtól. Az itt elesett egyetlen magyar honvéd sírját már virágok díszítették. A mieink (feltűnő kevesen) már át voltak adva a földanyának.

Onnan lejövet a város felé a legérdekesebb látványosságban gyönyörködhattunk. Egy 3—400 méter hosszú szakadék völgyelésben a menekülő oláhok futás közben levetett köpenyei, kabátjai, felszerelései, sátorponyvái, könyvei, puskái, golyói, sajkái, táskái halomszámra százával heverték. Egészen beborították a földet, füvet, mezőt. Iszonyú pánik, végső kétségbeesés szállotta meg gyáva lelküket, mikor a honvédek d. u. 3 óra táján a hegygerinc élére felhatoltak s onnan kergették, üldözték őket.

A levetkezés nemcsak azért történt, hogy jobban futhassanak, hanem azért is, hogy így könnyebben elrejtőzhessenek a Brassó külvárosi (bolgárszegi) oláh atyafiak házaiban. Még a szászok kerti lakásaiba is menekülgettek, egyet az ágy alatt szúrtak le honvédeink, nem

akarván onnan kijönni. Ennek a villának a te-
tejére állították fel gépfegyverüket, s a sze-
gény fiatal háziasszonynak (kinek férje az
orosz fronton harcol) az egész nap folyamán
ki kellett őket (60 embert) szolgálni gyümölcs-
csel, vízzel, ennivalóval. Egy hírhedt Oltean
nevű mészáros vezette, kalauzolta, állította fel
a legalkalmasabb helyekre az oláh katonákat,
maga is puskával kezében harcolva ellenünk.

Ennek a hazaárulónak lelkét terheli egy ka-
detunknak halála is. Ez a szerencsétlen első-
nek érkezett az Alsóváros felől a piactérre, s
onnan a Fekete-templom közelében lévő Só-
piac uccára. Itt a hegyről menekülő oláh kato-
nákkal találván szembe magát, bemenekült a
26. sz. házba, hol Dürr nevű kéményseprő el-
rejtette. Oltean meglátván, oláh katonákat
küldött a házba, bezárt kapuját felnyitatták,
az öreg kéményseprőt megkötözve a kadéttal
együtt az uccára kihurcolták s mindkettőt
agyonlőtték délután 2—3 óra között.

A ház lakói szörnyülködve beszélték el az
esetet és megsiratták a szép kedves, fiatal arcú
fiút, akinek holtteste sokáig feküdt ott a járda
kövezetén, szép mosolygó arckifejezéssel.

Oltean másnap kézrekerült s megkapta,
amit keresett, a csendörgolyót.

A vasárnapi harc érdekes epizódja volt a
szentpéteri ellentámadás is, melyet mi Föld-
várról néztünk.

Brassó megmentésébe Sepsiszentgyörgy felől siettek segítségül az oláh hadak s Szentpéterről lőtték a visszafoglalt várost s a mi állásainkat. A németek Botfaluról, a mieink Brassó-Bertalan mellől egy kukoricaföldről viszonozták az ágyúzást. Egy másik honvédhadosztályunk észak felől Arapatak-Erösd felől küldött ágyúkat és honvédeket a hátuk mögé. Az eredmény frappáns volt. Egy telitalálat az oláh ágyúk közé robbant. Agyonütött 14 lovat, néhány tüzért s a többiek hanyatt-homlok menekültek a Bodza-szoros irányába.

Okt. 8-án estére megszűnt a harc Brassó környékén is. Vitéz honvédeink hősieles támadása, halált megvető rohama, eltiporta az előbb gyáván érkező ellenséget. A fiatal gyerekek honvédek és öreg népfelkelők megmutatták, hogy igazi tigrisek, ha honi földet védeni kell. A jól kihízlalt, marcona, orozva betörők mint gyáva nyulak futottak s levetkőzve bujkáltak és osontak vissza az erdők, hegyek rejtkehelyein s a Tömösi-szoroson át, szorongva, üldözve, aprítva a huszárok által s az ágyúk megsemmisítő tüzétől. A diadal érzetét fokozta az, hogy a Barcaság fővárosát magyar honvédek foglalták vissza. A németek előzetes támadása megtört, az oláhok elszánt védekezésén.

Október 9-én délután 3 órakor megjelent Falkenhayn fővezér a visszafoglalt városban. Tanárky honvédtábornok fogadta, akinek kifejezte örömét és gratulált a honvédek fényes győzelme felett.

V é g s z ó .

XI.

Magyar és oláh érdekközösség.

Mióta a magyar állam megalakult, a befogadott más nemzetiségekkel, a más országokból bevándorló telepésekkel szemben mindig testvéries bánásmódot tanúsított. Vendégeknek (hospes) bívták őket s különleges kedvezményekkel látták el azokat. A nyugatról jöttéket többnyire városokban, azaz várak körül telepítették le s polgári jogokkal ruházták fel, önkormányzattal látták el. Ezekből alakult a *polgár* osztály. Az iparúzó kézművesek, a mesteremberek többnyire betelepülő idegenekből állottak. Ezeket, mint szükségpótló hasznos elemeket szívesen látták és megbecsülték őket.

Államszervező első királyunknak, Szent Istvánnak az volt a princípiuma (amit fiának, szent Imre hercegnek hátrahagyott *Intelmeiben* erősen hangsúlyozott), hogy „*gyöngye és törékeny az az ország, amely egy nyelvű és szokású alattvalókból áll*”, mert minél több felelő s más idegen tartományokból különböző nyelvű és szokású népek telepednek be az országba, annál erősebb az. Ezt az elvet követték tovább is a magyar királyok és szívesen

„látták és fogadták be az idegenből betelepülőket.

Kelet és dél felől többnyire pásztorok és földművesek vándoroltak be s ezeket a földművelés és állattenyésztés terén a birtokokon alkalmazták.

A magyar törvények és szabad intézmények tág teret nyitottak a bevándorlóknak és nem is tettek különbséget a magyar nyelvű s eredetű és az idegen bevándorló népesség között.

A Balkán felől a XIII. század végétől be-szivárgó s főképp a török előnyomulása után bevándorló oláh (valachus) népesség is mindinkább szaporodott Erdélyben és a keleti részekben.

Árpádházi utolsó királyaink kezdték az oláhokat Erdélybe telepíteni s folytatták utódaik. Oklevél maradt fenn arról, hogy Árpádházi utolsó királyunk, III. András 1292-ben, kiváltságlevelet ad az Ákosnembeli hunyadmegyei birtokosoknak hogy három falu jókba oláhokat telepíthessenek. („Olicos possit aggredere”).

Így történt, hogy Hunyadvármegye és Fogaras vidéke lassanként oláhokkal népesült be s a jobbágyok nagyrésze ott abból állott. Voltak köztük nemesek is, u. m. kenézek, boérok, szabad birtokosok s kaptak magyar nemességet némelyek, akik történelmi szerepet is játszottak, mint pl. a Hunyadiak. Voltak, akik

közpályán szerepeltek s lehetek hivatalnokok, vármegyei tisztviselők, főispánok, bírók, katonatisztek is emelkedhettek magas méltóságokig, világi és egyházi téren egyaránt. (Oláh Miklós nevű primás is volt.)

A magyar törvények előtt egyenlőek voltak a magyarokkal s a jobbágyság felszabadítása egyaránt kiterjedt rájuk épügy, mint a magyar jobbágyságra.

Az erdélyi fejedelmek gondoskodtak művelődésükről s kultúrájukról s szellemi téren magasabb fokot értek el, mint Kárpátokon túli fajtestvéreik.

Társadalmi téren is megbecsülték őket a magyar polgártársak. A legutóbbi időkből egy jellemző esetet hozok elő példaképen.

1893-ban történt, hogy a balázsfalvi oláh főgimnázium tanuló ifjúsága 3 tanáruk vezetése alatt tanulmány-kirándulásra ment Kolozsvárra s az ottani Erdélyi Kárpát Egyesület ünneplésen fogadta, kalauzolta és vendégelte őket. A kolozsvári „Ellenzék” 1913 dec. 19. számában így írja le a tiszteletükre adott ebéden váltott barátságos nyilatkozatokat.

„A pohárköszöntők sorát Szádeczky Lajos elnök kezdte meg, kit az oláh ifjúság két napi itt időzése alatt annyira megszeretett, hogy elragadtatással hallgatta történelmi vonatkozású szép beszédét, melyet minduntalan megszakított éljenzéseivel és tetszésnyilatkozataival.

Szádeczky Lajos dr. ezeket mondta: Midőn a balázsfalvi tanuló ifjúság Kolozsvárra jöveteléről arról értesültünk, hogy itt kulturális intézeteinket, iskoláinkat kívánják megtekinteni, az E. K. E. kolozsmegyei osztálya szives készséggel vállalkozott az ifjúság és tanáraik kalauzolására, örömmel tettük azért is, mert kulturális téren zavartalan a testvéries érzés közöttünk; hogy ez a tér az, amelyen szeretettel találkozhatunk akkor is, amidőn a politikai élet terén differenciák merülnek fel. Az E. K. E. nem foglalkozik politikával, párt-, nemzetiség-, vallás-, rend- és rangkülönség nélkül egyesíti magában a rokontörekvésü elemeket, de meg van győződve arról, hogy a politikai béke es egyetértés eszméjének is szolgál, midőn közelebb hozza, megismerteti egymással a népeket, keresi és kultiválja az érintkezést, mert így kulturális és társadalmi téren találkozáva, elsimulnak azok a hullámok is, melyeket a politikai élet esetleg felkorbácsol.

A történelemből megtanultuk, hogy nemcsak nekünk itt egy haza fiainak, de egyáltalában a magyar és oláh népnek érdekeik, hivatásuk, sorsuk a múltban és rendeltetésük a jövőben egy és ugyanaz. Midőn a két Oláhország állammá alakult, magyar fajú, kun és besenyő népekkel keveredett keleti határaink körül az oláhság. Ezeknek maradványai má-

ig is még a moldvai csángók. Midőn mi magyarok a tatár dúlástól megfogytunk, vendégszeretettel fogadtuk hazánkban az oláh nemzet fiait. Együtt harcoltunk aztán századokon át a török és tatár ellen. A török harcok dicsőségének legeszményibb hőse Hunyadi János közös büszkesége magyarnak oláhval egyaránt. Moldvai „nagy” István vajda magyar és székely segítséggel mentette meg hazáját a török behódítástól 1475-ben. A havaseli oláhság „vitéz” Mihály vajda oláh és székely vitézekkel aratta legszebb diadalait az Aldunán és Sinán nagyvezér basának 100.000 főnyi hordáját, az erdélyi fejedelemmel, Báthory Zsigmonddal egyesülve verték meg 1595-ben.

Azóta is a Rákócziak korában s később is testvéries szomszédságban többnyire szövetségben élt a két nemzet egymással. Igaz, hogy volt és jött olyan idő, midőn idegen politikai érdekek sugallatából a testvéries egyetértés köztük megzavartatott. Ezekre sajnálattal kell visszaemlékeznünk s gondoskodnunk arról, hogy ilyen többet vissza ne térjen. A tanárok hivatása, hogy az ifjúságot olyan szellemben neveljék, amely a békés együttélés kívánalmának leginkább megfelel, a tanulóifjúság, hogy az önművelés terén a kultúra és civilizáció s a hazafiasság magasabb eszményei elérésére törekedjék. Ezen a téren előkészíthetjük a politikai érzelmekben is a testvériséget. Kívá-

nom, hogy ez az ifjúság megérje azt a boldog időt, midőn e hazának gyermekei mindnyájan együtt éreznek s egy szível lélekkel valljuk a magyar költővel:

*„A nagy világon e kívül,
Nincsen számodra hely;
Áldjon vagy verjen sorskeze,
Itt élned, halnod kell!”*

Ezekkel az érzelmekkel szívből üdvözöljük a kultúra zászlaja alatt hozzánk érkezett balászfalvi ifjúságot s azoknak derék tanárait! (Hosszas éljenzés és megújuló viharos taps.)

Hosszú Vazul dr. igazgató tanár (jelenleg szamosújvári g. kath. püspök) válaszolt, valószínű programot fejtven ki a magyar és oláh testvériségről. Üdvözli mindenekelőtt az E. K. E.-t, mely megtalálta a módját, miként kell politikai ellentéteket a társadalmi érintkezés útján kiegyenlíteni.

Szádeczky Lajos dr. osztály elnöknek történelmi tudásában gazdag beszédét az ifjúság figyelmébe ajánlotta, mert abban tapintattal, bölcsen és széles látókörrrel kihegyezve látja a két faj közös érintkezési pontját. Ő is úgy van meggyőződve, hogy egymásra vagyunk utalva és különösen a szlávtság terjeszkedése ellenében, egymás mellett, testvéries és barátságos viszonyban együtt kell harcolnunk.

Zajos éljenzések fogadták az igazgatónak szép magyarsággal elmondott beszédét.

Ennek az oláh-magyar barátkozásnak viszhangja támadt Budapesten is, ahonnan az oláh eredetű magyar kir. belügyminiszter Hieronymi Károly a következő levéllel üdvözölte Szádeczky Lajost:

„Nagyságos Uram!

A hírlapok útján értesülök arról az előzékeny fogadtatásról, melyben Kolozsvárt Nagyságod vezetése alatt az Erdélyi Kárpát Egyesület az oda kiránduló balázsfalvi román ifjúságot részesítette.

A magyar és román tanulóifjúság ez alkalommal történt szívélyes, barátságos módja, *a mindhét részről váltott nyilatkozatok testvéries hangja* és az a meggyőződésem, hogy *hazánk különböző nyelvű lakosai között az egymás iránt való türelmet, tiszteletet és ragaszkodást bensővé és szilárdáá csak társadalmi úton tehetjük*, arra indít engem, hogy *örömmel üdvözöljem az Erdélyi Kárpát Egyesület*, mint ezen egyesület Kolozsmegyei osztályának elnökét Nagyságodat és egyesületi működésüknek üdvös és hazafias irányát.

Fogadja Nagyságod őszinte tiszteletem nyilvánítását

Hieronymy.”

A világháború kitörésekor is az erdélyi oláhok hűségnyilatkozattal tüntettek a magyarsággal együttérző hazafias érdekközösség és hűség mellett. A nagy háborút együttes erővel harcoltuk végig.

Az oláh támadás ugyan később (megzavarta az erdélyiek egymás közötti testvéries egyetértését. De annak dacára a sok száz éves együttélés emlékei nem enyészettek el nyomtalanul s hisszük, hogy a történelmi tanulságok és szükségletek követelményei előbb utóbb újra érvényre juttatják az oláh-magyar érdekközösséget.

Ennek jelei az újabb időben örvendetesen mutatkoznak.

Tartalomjegyzék.

I. rész: A harctéri események leírásának folytatása.

XIX. A Tömösi szorosban. A hadak útja Brassótól Sinajáig	3
XX. Románia letörése. A bukaresti béke.....	19

II. rész: Adalékok az oláh háború előzményeiből.

I. Az oláh támadás előkészítése. Az oláh sajtó propagandája	35
IV. Take Jonescu beszéde 1915 őszén.	63
V. Az oláh irredenta virágszálai. Take Jonescu „emlékei”	77
VI. Az oláh irredentizmus	89
VII. Csehek és oláhok	107
VIII. Ferdinánd király és a kormány mani- fesztuma	117
IX. Oláh államférfi a háborúról. Marghilo- man nyilatkozatai	121
X. Az oláh békekötés színhelye. A kotrocse- ni palota	133
XL A vezeklő Bukarest.....	143

III. rész: Egykori harctéri cikkek.

I.	Diadal út a Székelyföldön végig-	151
II.	Távirati jelentésem Tiszának	173
III.	Oláhok pusztítása a belső Székelyföldön.....	179
IV.	Csikország keservei	187
V.	Oláh tiszt naplója az erdélyi hadjáratról	195
VI.	Az „Előre” hadosztály diadalútja Erdélyben	207
VII.	A 82-es székely ezred	219
VIII.	Az Űzi szoros	231
IX.	Székely és szász műkincsek oláh kézben.....	243
X.	Brassó az oláh megszállás alatt és a visszafoglalás után	249
XI.	Szerző utószava. Magyar és oláh érdek- közösség	267